Najstarejša slovenska revija za kulturo in družbo

ZVON

3 10

Jože Lovrenčič

Ves Vaš ljubeči očka

Pisma hčerki Nini

1851
Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba

ZVON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2010, letnik XIII, številka 3

Uredniški odbor
Andrej Arko
Jadranka Cergol
Jože Faganel
Hanzi Filipič
Jože Kopeinig
Marjana Lavrič
Marko Tavčar

Oblikovanje
Jurij Jančič

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 54

Založili
Društvo Mohorjeva družba
zanj Jože Planinšek
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
zanjo Jože Faganel
in Goriška Mohorjeva družba
zanjo msgr. Oskar Simčič

Tisk
Tiskarna Hren, Ljubljana

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR / 1.294 SIT
Letna naročnina
27 EUR / 6.470 SIT
Letna naročnina za tujino
45 EUR / 10.784 SIT

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.revijazvon.si

Uvodnik

3 Duhovno zlo in svet Duha
Ivan Puc

Leposlovje

5 Pesem pobeglega Svilopreja
Ivan Cimerman

9 Nikoli ne veš
Tomaž Iskra

11 Preproste pesmi
Slavko Toplišek

13 V tunelu
Branko Rebozov

14 Konec vojne
Marko Dvořák

15 Dnevnik 2001 (I)
akad. Alojz Rebula

19 Skozi Preduh
Stane Mihelič

Esej

24 Eulenspieglovsko je čutil pepel prednika na prsih
akad. Saša Vuga

Pogovor

31 »Samega sebe poganjaš«
Štefan Kutoš z akad. Boštjanom Žekšem

37 »Moj svetovni nazor je zgodovinski«
Tina Kozin z Ervinom Fritzem

Pričevanje

41 »Zasulo me je ...«
Josip Prelesnik

46 Palestinci na poti
Duša Zgonec

Zapiski in ocene

48 Tomaž Budkovič: S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču
Iztok Ilich

49 Jože Mahnič: Sence in luči z moje poti
Igor Gedrih

49 France Pibernik: Janez Gradišnik
Igor Gedrih

50 Lev Detela: Grške pesmi
Jaka Košir

51 Smiljan Trobiš: Topli dež
Jaka Košir

52 Nadine Gordimer: Pobran
Jasna Vombek

Foto: Primož Lavre

Duhovno zlo in svet Duha

Ivan Puc

Lani poleti sem se v Fondovih blokih – njihovi stanovalci si trdovratno prizadevajo ohraniti svoj vrt poleg Plečnikovega stadiona – pogovarjal s profesorjem Andrejem Capudrom. Ko je beseda nanesla na evharistični kongres, je pokazal z roko skozi okno rekoč: »Prav tu na tem stadionu se je ob podobnem prejšnjem kongresu zbralo 30.000 vernikov. Vemo, kje so končali. Z množičnimi prireditvami se ne krepi verskega duha, kvečjemu pripadnost, kar pa ni isto kot vera.« Takrat še veleposlanik v Rimu se je znova predstavil kot vztrajni kritik Cerkve, ki stoji znotraj nje (»Izšel sem iz te sredine in rad bi v njej tudi ostal.«) in je zato po njegovih besedah zelo občutljiv, ko gre za slovensko krščanstvo oziroma katoličtvo. V Cerkvi ne vidi intelektualnega obzorja, z redkimi izjemami, ki potrjujejo pravilo. »Sicer pa prave duhovnosti, Tretje dobe, prestopa iz sveta statične religije v svet Duha, kot pravi moj avtor Bergson, ne vidim niti v evropskem okviru. Samo karitativna dejavnost Cerkve ne bo rešila.«

V vodstvu Cerkve si zamišljajo, kot piše na spletni strani evharističnega kongresa, da bi z njim »vsaj delno prešli globoko duhovno krizo, v kateri živimo«. Zaradi globine te duhovne krize so pričakovanja upravičeno zadržana. Izziv soočanja z nihilizmom, ki so ga porodili humanistični ideali oziroma samopovzdig človeka v družbeno-zgodovinsko subjektiviteto, je seveda mnogo prevelik za en sam dogodek. Pa četudi skrbno naravnan ne (le) na spektakelski učinek, temveč sad daljših priprav in utemeljen na izročilih, ki naj bi s prenovo iniciacije v misterij krščanstva vodila do evharistične prenove.

Ob zavesti zahtevnosti te naloge je nujno spraševanje, kako krščanstvo v izkušnji vere sprejema čas nihilizma, »diktature relativizma«, ko se emancipiran človek lahko odpove kulturnemu in duhovnemu svetu, od koder je prišel. Toliko bolj, ker smo ga izkusili prek vseh treh totalitarizmov in ker je z njim prizadeta tudi vera sama. Ko ni več (če je sploh kdaj bilo) mogoče preprosto reči, da je človek izgubljen, izgubo pa mu lahko nadomesti vera. Kot da bi bila ta nekaj zunanjega, nepoškodovanega ali celo nedotaknjenega. V veri sami je ta izguba, saj je človek v svojem bistvu tavajoč. Prizadeta pa ni le vera, temveč tudi umetnost. »Producentstvo požira umetnost,« smo slišali v razpravi o prenovi nacionalnega kulturnega programa. A kaj drugega kot nihilizem je ob tem spoznanju pobožno pozivanje iz istih ust, češ da finančna odvisnost umetnika od države ne bi smela vplivati na vsebino in avtonomijo umetnosti.

Duhovna kriza torej. Akad. Janku Kosu se ob gospodarski, socialni in politični zdi temeljna. Ne le zato, ker kaže enaka znamenja kot drugje na Zahodu, in še posebej v Evropi raste iz modernega nihilizma, temveč zaradi usodnejših posebnosti na Slovenskem. Čeprav je rešitev iz nihilizma odvisna od duhovnega stanja zahodne civilizacije, njenih premikov in preskušenj, pa je izhod iz duhovne krize na Slovenskem treba iskati v njeni kulturni tradiciji, v njenem

ohranjanju in oživljanju, ne v konservativni restavraciji, temveč v moderni prenovi tistega, kar je še vedno živo, ne pa tistega, kar zapada preteklemu, meni Janko Kos. Za izhod iz duhovne krize je zanj odločilno, da se krščanstvo in svobodomiselnost kot temeljni silnici slovenskega duhovnega življenja v konfliktu ne izničujeta, ampak v tej razdeljenosti sodelujeta. Kako je s tem v grdi stvarnosti realpolitike, je pravkar pokazala vladajoča garnitura. Niti skušala ni najti soglasja vsaj z delom opozicije, s čimer bi referendum postal plebiscit, saj ima pomorskost za našo državo močan simbolni pomen.

S poznavalcem duhovne zgodovine Igorjem Grdino sva pred novim letom v intervjuju ugibala, katero leto bi bilo lahko to, ki je prihajalo. Ugotovila sva namreč, da se Trubarjevo leto 2008 ni nadaljevalo v Slomškovo. »Nemara bo Kardeljevo,« je odvrnil po kratkem premisleku in se, čeprav slovi po fotografskem spominu, obrnil k pisalni mizi ter pobrskal po spletu. »Res je, minilo bo sto let od rojstva Edvarda Kardelja, verjetno edinega politika, ki je izvedel revolucijo z jasno zavestjo, da noben politični sistem človeku ne more zagotoviti sreče. Če to ni nihilizem, potem ne vem, kaj naj bi ta pojem sploh pomenil,« je o komunističnem hierarhu še pribil Grdina. Čeprav anekdotičen priklic nihilizma, je v njem vse, kar je treba za lažje razumevanje ritualnega ohranjanja in razvijanja sistema revolucionarnih izročil v tednih, ki so se vlekli vse od 27. aprila. S številnimi žrtvami prekucniti katoliško Slovenijo in se obenem zavedati, da človeku to ne prinaša sreče, ter to »nesrečo« slaviti še dvajset let po demokratični revoluciji, je nihilizem par excellence.

A kaj je sreča? Smisel, ljubezen, upanje ... Če kdo to ve, ve papež Benedikt XVI. V luči spolnih zlorab onesrečenih otrok, ki so jih zagrešili duhovniki, oznanja, da Cerkev ni toliko preganjana zaradi zunanjih sovražnikov, temveč najbolj zaradi grehov znotraj nje same. Greh je resnični sovražnik Cerkve, ki se ga je treba bati in se proti njemu bojevati. Greh in duhovno zlo žal okužita tu in tam tudi člane Cerkve, ki sicer živijo v svetu, toda niso od sveta. Tako papež, ki na sebi in okoli sebe z javnim linčem ob pedofilskih škandalih trpeče izkuša izgubljenost človeka, njegove pohote, poželenja, demonije, nasilja, volje do moči ... In s tem smo pri začetku. Pripadnost Cerkvi in verski duh nista isto, kot je dejal Capuder. Vidimo pa ju skupaj. Tesno skupaj. Tudi kot duhovno zlo in svet Duha.

Pesem pobeglega Sviloprejca *(odlomek)*

Ivan Cimerman

Metulj - sviloprejec, ki je zadušen, mrtev obležal v svileni ječi, je podoben pesniku Sviloprejcu, »Nič Imejcu«, ki so mu Svilogojci vzeli vse, tudi življenje, ko je *vse svoje svilene sanje v obliki nitke* izpel ljudem. Nikoli ni mogel poleteti k soncu in zapeti *Svoje pesmi* v jeziku svobodnih metuljev.
Tako lastniki farm, Svilogojci, ki prodajajo svilo, odvito s plemena umrlih kokonov Sviloprejcev – s paro zadušenih metuljev –, postanejo »Vse Imejci«.

I.

Iz magme Zemlje lavo zlivam,
iz Amazonke svojo kri dobivam;
od jedra prvega atoma,
iz bliska, strele, groma;
iz zlatotopke Amon Raja, Sonca,
od prazačetka, do utrinka, konca;
iz poka Zemlje, do vrtincev nove galaksije,
do meje uma, onkraj vse telesne vragolije;

iz žive reke rojstev, zibke prvih krikov raste jezik, sanja,
iz plime in oseke, ladij v orkanih, iz padcev se zaganja;
iz smrtnega telesa - kletke končne groze,
z uporom drznih rušim svet herojske poze;
od zadnjih zemeljskih vse-resnic,
od darežljivih poldevic, kresnic;

iz polnega korita filozofij,
iz vseh kanalov umazanij;
od vseh rešiteljev svetov,
pradavnih Zemljinih okov,
atom Pekla prastar razbijem,
ob materni besedi svilno klijem,
proton Boga z neba užijem.

Med galaksije sijem, iščem vsepovsod,
od ila k zvezdam pnem svoj krhki svod,
prost Sviloprejec dajem revnim prejo,
brezčasen pojem Svilno pesem
in jo čez svojo Gluho dobo nesem …
Odpev že zdavnaj piramide vejo!

Iz progaste mišice, po imenu Srce,
kot iz tigrove mišnice čustva zbeže.
Iz zadnjega izmečka iz jarka, blata z dna,
iz mafijskega plena od ropov bank, zlata,
iz sile reaktivcev, v sledeh zoranega neba,
iz zlatih žil, ob srečnih zlatokopih,
iz žita, žuljev in žanjic ob snopih,

iz šest in pol milijard ljudi planeta,
ki iz Nekaj eksplozij v nov Nič drvi,
in Nič in Vse si spet in spet obeta;
iz večnih oblasti, ki čezme v škornjih grejo,
iz magme, ki v meni vre, kipi, jaz - Sviloprejec,
pred Svilogojci predem ščitno prejo …

Pojoče strune svilne preje mi lepo, zvenkó pojó,
še ko živim, si moram spresti metrov šest-krat-sto.

II.

Globoko v sebi slišim skrivni klic,
ki vodi me čez gore, morja in vôde.
V sveta areni Pesem divji bik nabode.
Obšel sem svet peklà, nebes in vic.

Prodiram čez vrhove, med tajfunska morja,
in širim ozko maternico Zemlje čez obzorja.
Ljudem podarim nov polet, še neodktit obet.
Ne zase, zanje predem drug, Večsvilni svet.
Za sveto Svilno pesem v sebi romam,
iz varnega kokona, svilnatega doma.
Za petje sem poslan. Za let visok izdan!
Pol v zemljo, pol v nebo bom vzet.
Prebičan z zadnjo noto simfonije »Sviloprejci«,
za druge grem na Svilno pot, v deželo »Nič Imejci« …
In predem, predem prek gorá, vodá,
od tega – onkraj, tja, do drugega sveta.

Ker Sviloprejec mora v srce sveta iti,
tam svojo srčno prejo – obleko Pesmi,
svileni ščit s sebe odviti,
prezeblim, golim podariti,
z novimi, svilenimi obeti,
a sebe v mrzli zvezdni prah odeti.

III.

Za Svilogojce v deželi Svilne murve *sladkosnedne,*
rastó drevesa z jeziki šeststoletnih korenin,
da z listjem sladkim pogostijo svilopredne
strune Pesmi, v kateri kot metulj zorim.

Na svilogojni farmi Svilogojci
rede Svileno pleme svilonitnih bub.
Ko svilnih strun se polaste trgovci,
si na morišču Pesmi tko svilen brokat pogub.

V deželi Svilne murve *v ječi bivam, tiho rasem,*
na farmi Vse Imejcev *se za krute rablje pasem.*
Svileno nitko predem, zdaj metulj še nisem.
In hranim se z morbidnim listjem Žri-žri raja,
ki ga brezbrižnost vseh ljudi sveta napaja.
Svileno nitko predem, zdaj metulj še nisem.

Za Pesem zrel bom skrivno odletel,
še preden bom za vedno onemel.
Svileno nitko predem, zdaj metulj še nisem.

V temí iz svilne magme v sebi
v kokon napredem struno iz svile,
ob strani mi stojijo čudodelne vile.
Iz listja murve srkam, jem ves svet,
predilnice žive s kokonskimi pogrebi,
v vsaki svilni hiški raste nov pogreb.

Na svilogojni farmi Svilogojci
goje, rede Svileno pleme bub.
Še preden svilnih strun se polaste trgovci,
zbežim iz ječe svilnatih obljub.

Ko to Svileno pleme *vržejo v kotle z vročo paro,*
ga zadušijo, z njim svoboden let metuljev, Pesem …
Svilen kokon je piramida z mrtvega metulja žaro.

Zbežim, da glas Svilenega plemena *v svet ponesem!*

Nikoli ne veš

Tomaž Iskra

Pomladne sanje

Sem rekel
da bom odšel daleč stran
sem rekel
da bom odšel nekam na morje
sem rekel
da ne maram več rdečih ozkih ulic
sem rekel
da bi rad šel in videl širni svet
sem rekel
da ne maram več zelene pisalne mize
sem rekel
da ne maram več mehkega fotelja
sem rekel
da bom ljubil le morje
sem rekel
da bom ljubil le oblake
sem rekel
da bom ljubil le veter in ptice
sem rekel
da bom ljubil le sonce in modro nebo
sem rekel
in zaspal na udobnem mehkem fotelju

Bela kava

Skuham belo kavo
postavim jo na mizo
zamaknjeno gledam
kako se iz nje kadi
zunaj že sneži
kakor
bi se nebesa odprla
na stežaj
dobra je ta kava
presenečen sem
nad svojim čudesom
le sprašujem se
zakaj jo pijem sam

Ob večnosti

Stojim ob oknu
tako
nezavedno
nekaj oblakov
iznad neba

svobodno niha
neka ura bije čas
kakšen čas
notranji glas pravi
zlij se v neskončnost
z vsem in z ničimer
ne misli na nič
na noben čas
vse je
preveč minljivo
da bi razumel
nerazumljivo
vse to lahko
ali ne morem
nečesa
zaustaviti
razbijanje srca

Pesem brez naslova

Danes bom prižgal svečo
za vse tiste
ki jih nisem srečal
danes se bom pogovarjal
s štirimi stenami
o vsem
z vsem
dokler se zarja ne prikaže

Sreča

Nekega dne
se bova vprašala
zakaj se nisva
že prej srečala
morda je bila sreča
prav v tem

Moje ljudstvo

Moje ljudstvo trpi
hudo trpi
ker otepa revščino
ker ima zavezana usta
ker imajo nekateri vsega preveč
ker nekateri počnejo kar se jim zdi
ker nekateri nimajo več nobenega sramu
ker so nekateri v ječah
zaradi svojih svobodnih misli
ker znanci od lakote in bolezni
umirajo

Dan X

Nikoli ne veš
kako samoten boš
nikoli ne veš
si še palma
pesek
ali usahlo jezerce
nekega lepega dne
se boš zazrl
v neskončno nebo
ki sploh ne bo več modro

Preproste pesmi

Slavko Toplišek

Kaj potrebuješ

Sonce potrebuje nebo
za svojo večno pot
in reka potrebuje morje,
da vanj izlije svoje vode.

Cvet potrebuje sončni žarek
ter kapljico rose za življenje
in ptica drobno vejico,
s katere nam prepeva.

Kaj pa potrebujem jaz?
Samo tvojo roko in zeleno trato,
po kateri stopava z roko v roki –
vse drugo je odveč …

Naš čas

Prav vsi – ptice, cvetlice, vi in jaz –,
živimo skupaj v tej tesni ogradi,
ki se ji pravi naš čas.

Samo naše misli lahko živijo
nad to tesnobno ograda
in se dvigajo visoko,
visoko proti soncu.

Tam, onkraj sonca,
pa omagajo in se zlijejo
z večnostjo
in tam je naš večni čas!

Besede

Vse na svetu so besede:
besede sreče,
besede bolečine,
besede ljubezni,
besede sovraštva –
prav vse na svetu so besede!

Odkar na svetu so besede,
ne potrebujemo več biča,
saj nas bičajo besede,
ne potrebujemo več meča,
saj nas prebodejo besede!

Samo srce še potrebujemo,
saj so besede,

ki ne prihajajo iz srca,
le puhla megla,
ki jo prežene prva sapa.

Pa naj bodo to besede
sreče, bolečine, ljubezni
ali sovraštva –
brez srca besede vse
so brez veljave prave!

Meje

Nekoč bom izbrisal vse meje –
tudi besedo meja bom
izbrisal!
In nikoli več se ne bomo prepirali
in nikoli več se ne bomo vojskovali
zaradi teh meja –
ki jih ptice spod neba sploh ne opazijo!

Nekoč bom prav zares izbrisal
vse meje sveta!
In takrat bom lahko rekel,
da je moja misel brezmejna
in da te brezmejno ljubim!

Bolečina

Nihče ne ve, kako boli,
kako skeli me duša v dnevih teh,
nihče ne ve, da solze svoje
skrivam v smeh,
ko čutim se izdanega od vseh!

Umrl je danes v meni del srca,
del, v katerem ste bili doma!
Zato nikoli več ne vračajte se k meni,
ki v srcu mojem ste za vedno izgubljeni!
Pustil bom, da rane mi pozdravi čas,
čakal bom, da spet nasmeh
mi razvedri obraz.
V srcu pa za vedno bo ostala sled spomina
gorjupa kakor pelin v čaši vina!

Le kam?

Nocoj te gledam, Veliki voz,
kako mogočen si na nebu
na svoji večni poti
po veličastni Rimski cesti!

Mar sploh veš, kam te vodi pot?
Ne veš?
A ti si tako veličasten,
tako mogočen
na nocojšnjem zvezdnem nebu!

Le zakaj sprašujejo za pot mene,
ki sem le vesoljski prah,
mene, ki smem le tiho zreti vate,
veliki voz, ki prav tako kot jaz
ne veš, kam pelje naša pot!

Zdravica

Napolnimo si čaše,
bratje in sestrice naše!
Napolnimo jih z žlahtnim vinom!
Skoznje v zlato sonce se zazrimo,
ki za vselej iz src
prežene naj nam mrzlo zimo!

Naj vino govori nam zgodbo svojo –
o grozdju, ki zori v sončnem soju,
in o ljudeh, ki na teh bregeh
se trudijo zanj v svojem znoju!

Vino pij spoštljivo, pij počasi!
Naj srcu da veselje, naj pesem se oglasi!
Ostane naj za vedno ti v spominu
prijatelj vsak – s katerim si pobratil se
ob žlahtnem vinu!

V tunelu

Branko Rebozov

Pred našo dolgo kolono je stopala
v uniformi britanskega seržanta
z brzostrelko in z albionsko zastavo v roki
angleška vojaška čast.

Za nami je hrumel angleški tank
s točnim načrtom in težko strojnico v kupoli.
Na vojaških tovornjakih, pokritih s platnom,
smo stali mi, predani razoroženi domobranci
in strmeli v mimo nas bežeča
ozelenela polja in koroške vasi,
sijoče v davni še predplebiscitni luči.

V kabinah spredaj so sedeli trije
mrki oboroženi britanski vojaki.
Naproti nam je vriskala pomlad,
ko smo drveli proti Palmanovi
z rdečim pušeljcem na prsih
fantovske duše, v veselem prepevanju
stare bojne pesmi; kot bi šli
na nabor na domovine ukaz.

Le zakaj so naši častniki pred zemljevidi
bili tako nemirni in smo vsi utihnili?
Ni bilo nikogar, ki bi nas pomiril.
Sredi travnika so nas ustavili in
obkoljenim od cevi, naperjenih v nas
ukazali izstopiti.

Na bližnji železniški postaji nas je videl
vlak zarote in nečásti gentlemanske.

Grožnje so nam trgale iz rok in duše
zadnje kose naše vere v Angleže.
Vpili so barbarsko v shakespearovski angleščini.
Pokleknili smo pred samim Bogom
in se v kesanju bledi, bledi križali,
ko nam je krščanski duhovnik delil odvezo.
Milo nebo je bilo temu obredu priča.

Kakšne vere so bili vojni zločinci,
ki so nas med žvečenjem zrli in strašili,
nato s kopiti pušk naganjali na vlak
kot živino v zakol in za nami
sklepali zapahe vagonskih kletnih vrat?
Kakšne vere so bili ti vojaki, kakšne vere,
ki so se na kolodvoru smehljaje pozdravljali?
Čigavi zavezniki so bili ti vojaki?

In prevare in izdajstva vlak zdrdra v tunel.
Tema je, kot bi čutil težo Karavank.
Vlak v tunelu, mi na vlaku, v nas tunel.
Tunel postane vesoljno znamenje za vse!
Ni prostora več za biti, ne za živeti.
Tuneli, povsod tuneli pod graniti!

Marko Dvořák

Konec vojne *(odlomek)*

Moj prvi spomin nanjo se ustavlja v zaklonišču. Mrak, smrad, gneča v podkletnem prostoru brez odmeva. In moj jok. Pa neki deček, ki me tolaži, ter mi daje nekakšno igračo …

Čez dolgo, dolgo vrsto let sem po naključju srečal tistega »dečka«, ki v tujini (tako kot jaz) še zmeraj plačuje kazen za svoj greh, ker je bil sin očeta ki je bil »izkoriščevalec delavskega razreda,« saj je imel v naši ulici frizerijo z enim pomočnikom (sledila sta arest in zaplemba premoženja, tisti pomočnik pa je postal uradnik pri mestnem ljudskem odboru) in ker doma v letih komunističnega raja ni maral pljuniti na očeta ter postati komunist.

Devetega maja 1945 je v moji rojstni Ljubljani izbruhnila svoboda, osvoboditelji pa so prišli še istega dne »osvobodit« tudi mojega očeta. Svojo novo »svobodo« je preživljal čisto blizu našega stanovanja, največ dvesto metrov proč, v sodnijskih zaporih na Miklošičevi cesti. Spominjam se, kako sva se z mamo redno sprehajala po tej cesti mimo sodnije in kako se mi je vsakokrat prav pred jetniškim zidom odvezal čevelj, mama pa mi ga je morala – ko je čepela ob meni –, dolgo in skrbno zavezovati. Pri tem sva skrivaj pogledovala v zamrežena okna in nekoč mimogrede – tako se nama je takrat zdelo –, zagledala izmučeni obraz mojega očeta.

Iz aresta se je vrnil po dobrih štirih mesecih, suh, da ga ni bilo mogoče prepoznati. Spominjam se, da sem ga, ko me je vzel v naročje, s svojimi otroškimi ročicami objel okoli glave in se silno začudil, kako da je lahko postala medtem, ko ga nisem videl, tudi njegova glava tako majhna.

Mnogo let pozneje mi je oče, ki je medtem predvsem zaradi posledic zapora oslepel, povedal, da je bil zaprt zato, ker ga je bržkone ovadil nekdo iz skupnega medvojnega zaklonišča, kjer je ljudi svaril, češ boj proti okupatorju da, komunizem pa ne, saj pomeni tudi komunizem okupacijo in je ravno tako zločinski kot fašizem in nacionalsocializem. Z bolečino mi je pripovedoval o grozotah, ki jih je doživljal skupaj z mnogimi sojetniki, od katerih se jih večina ni več vrnila k svojcem, in o mučnih, grobih, sadističnih zasliševanjih.

Prevedel **Boštjan Dvořák**

Dnevnik

2001 (I)

Alojz Rebula

Ponedeljek, 1. januarja

Novoletnih raket z gospodom Grilancem nisva videla, a so naju zbudile. Moj sobolnik mi prvi iztegne roko v voščilo. Potem se spravi k priljubljeni križanki, jaz pa grem na hodnik k lurški molitvi. Novo leto prihaja z nekakšnim duhovnim signalom. S svetlim dnevom in z burjo.

Svetloba in veter ...

Popoldne Cvetka, Ivanka in Marija, za njimi pa Zora. Ko sestre odidejo, ostaneva sama. Srečna pozobljeva grozd, ki ga je prinesla Cvetka (»Za novo leto mora biti grozd!«). Pred dnevi sem ji dal v branje poezijo letošnjega natečaja *Mladike*, da zvem za njene vtise. Do poezije je prizanesljivejša od mene. Sicer pa mi pokaže gradivo za *Zvon* in mi da zadnjo svežo številko *Družine* (ki pa je, po Grmiču, verni ne berejo …).

Zvečer me čaka tegobno opravilo: prozni del natečaja.

Torek, 2. januarja

Lira, evro, jen, dolar: téma, ob kateri se moj sobolnik razživi. Saj, gre za kri tega planeta. Ko pa se jaz pripravljam na jutranjice, zaslišim: »Čim srečnejši je človek z ženskami, tem nesrečnejši je.«

Zazveni mi kakor iz kakega ruskega romana.

Popoldne brat s svakinjo. Vračata se – seveda s svojim samozavestnim obrtniškim avtom –, iz Slovenije, Madžarske in Romunije. V moji mladosti so za Šempolajce bile nekako meje njihovega sveta – razen tistih, ki so hodili na delo v Trst – na zahodu Devin, na vzhodu Salež, na severu Komen.

Sreda, 3. januarja

S časopisom je stopil v sobo Srednji vzhod. Marija mi poleg *Il Corriere della Sera* prinaša še dve mehki jabolki, Ivanka pa kavico in termovko. Govorimo o vojni, ki grozi Sveti deželi, z rahlo simpatijo do Palestincev. Bo tisti rak tam sploh mogoče pozdraviti? Ali pa se tam koti iskra za konec sveta?

Vreme hrupno sodeluje v pogovoru z dežjem in meglo.

Zahtevna terapija od 9h do 10h. Po pohodu čez dva kraka stopnic me terapevtka vpraša, ali se čutim gotovega na nogah, in mi oporno stojalo zamenja z berglami.

Pismo ravnateljici g. Zwittrovi na bežigrajski gimnaziji v Ljubljani, da se opravičim za nastop, za katerega me je bila zaprosila in ki sem ga bil tudi obljubil.

Mario s sestavkom o zanimivi zgodbi Šempolajca, ki ni maral v partizane, pa se je umaknil v Trst. Ko se je spet zglasil doma, mu je mati rekla, da so ga iskali

in da naj raje gre v hribe. Zaupen človek vzame njega in še nekaj fantov, ki so bili ostali doma, in jih ponoči izpelje proti Komnu. Prišli so na jaso, na katero je svetila polna luna. Vodnik jim je rekel, naj počakajo tam, ker da gre po zvezo. Ko so se čakanja naveličali, je rekel eden med njimi: »Skočimo tamle čez zid, ker smo tukaj preveč na očeh.« Poskakali so. Ko je skočil zadnji, je -dr dr dr - brzostrelka z rafalom pometla jaso. A oni so se rešili …

Četrtek, 4. januarja

Dopoldne me je enourna terapija zdelala, a ne psihično. Skozi veliko okno proti severozahodu se je ponujal očem nabrežinski viadukt s svojimi slovesnimi loki, galopirajočimi čez sivino zimske gmajne, više nad njim pa prelepi zvonik mojega rodnega Šempolaja. Tako sem se lahko med terapijo zapletal v mit tistega viadukta – kako je bil med graditelji tudi moj praded, kako je zaključek velikanskih del prišel počastit še mladi cesar Franc Jožef I.

Ob 14h sem spet imel dovolj moči, da sem se lahko lotil proze natečaja. Ne mori preveč. Tu pa tam je kaj zanimivega. Na primer tole (v edini zamejski noveli, se zdi, natečaj namreč živi od gradiva iz matice): »V naši vasi je bila maša možem in fantom pod čast.«

Ura 15.40: moj sobolnik lebdi v nekakšni otopelosti, zunaj okna gole veje visijo v meglo, glas avta kakor oddaljujočega se duha, potem se sanatorij pogrezne v prejšnjo tišino.

Obisk Pahorja, srečnega od filma, ki so mu ga naredili na tukajšnjem radiu. Odkar ni več Kocbeka, naju more duhovno združevati samo slovenstvo. Po Kocbekovi aferi petnajst let medsebojne odtujenosti, v kateri oba greva vsak svojo pot. Vendar se zdaj pomeniva kot včasih, čeprav o splošnostih. Ko se poslavlja, ga vprašam, kaj piše. Iz zapirajočega se dvigala odgovori, da spomine. Zora pove, da v filmu mojega imena seveda ni bilo.

Petek, 5. januarja

Med današnjo pošto dvojezična voščilnica mons. Ravignanija, ki omenja možnost obiska.

Prelistam nekaj starih številk ljubljanskega Dela. Tam najdem tudi nekoga, ki se predstavlja kot krščanski personalist, Boga pa piše z malo začetnico, kolikor mu črke ni spremenil korektor. Drugje bivši bogoslovec po partijsko docira Cerkev, kaj bi morala in česa ne. Toda ali je vredno slediti temu praskanju? Ali ni zgodovina vsaj na Slovenskem do konca izrisala obrisov katolištva? Si za Kristusa ali nisi.

Zvečer berem o pohodu tomizma (Maritain in Gilson) v začetku XX. stoletja po francoskem svetu pod geslom: Tomaž, apostol novih časov. Vendar ta pohod ni bil primerljiv z marksizmom.

Gospod, ne prosim te za filozofijo, ne za tomistično ne kako drugo, ampak za preprosto, naravno, ironično, absolutno vero vate.

Torek, 9. januarja

Iz telovadnice tolažljiv pogled: svetel Kras, nič burje, loki viadukta žarijo s svojim marmorjem v soncu, v pričakovanju cesarskega vlaka z Dunaja …

Ivanka je bila že ob 7h na gmajni s svojim krepkim ovčarjem, preden je prišla sem s svojimi vsakdanjimi darovi.

Ljubezniva terapevtka mi izmeri pritisk na obeh nogah, potem pa me pošlje, da se sprehodim z eno samo – levo –, palico.

Ne vem, ali Judje s Palestinci ravnajo prav.

Nežen italijanski starčevski glasek ob palici. Gospa bi bila lahko tukajšnja bolnica, pa ni. Najela si je posteljo, da bi bila ob možu, ko bi ga pripeljali sem po operaciji v Trstu. Je upokojen karabinjerski podčastnik, doma iz Barija, medtem ko je ona iz Neaplja. Sta brez otrok. »Saj veste, kako je to,« mi reče. »Preveč se imava rada. Strašno.« Moža bi bili morali že včeraj pripeljati sem na okrevanje, pa ga še ni. Čakati ji je neznosno. »Če moj mož umre, si prerežem žile. Brez njega ne morem živeti.« Bivša lepotica, zdaj nekaj uvelega in onemoglega ob palčki. Potolažim jo, kolikor morem. Obljubim ji, kar more kristjan v takem primeru obljubiti. S težavo vstane s stola, se ulovi za palčko in gre, jaz pa ležem in izpolnim obljubo, tisto italijansko žalost izročim v roke zdaj gotovo nebeščana Stanka Leniča. Revica plača dnevno za posteljo 90.000 lir.

Ponedeljek, 15. januarja

Zora, ki gre na predstavitev knjige Eveline Umek, obenem odnese nekaj mojih sestavkov za kulturno rubriko Radia Trst A. Gre za poročila o knjigah, o letopisu SAZU, o *Zdravniku Muzniku*, o Maksimu Spoznavalcu.

Časnikar Lupo pošlje izvod lista *Sollievo della sofferenza* – Pomoč v trpljenju, z mojim intervjujem.

Torek, 16. januarja

Po včerajšnji divji burji s 140 kilometri na uro danes blaga in tiha sončava, seveda mrzla.

Z rahlim zavidanjem pišem za radio poročilo o reviji slovenskih klasičnih filologov Keria, namreč da meni ni bil dan čas, ko se Slovenci lahko v polni sproščenosti posvečajo antičnim znanostim. Na klasično filologijo sem se jeseni '45 vpisal sam, v perspektivi uniče-

nja humanističnih gimnazij, sredi norenja socialistične utopije – tukaj pa revija s ponosnim podnaslovom *Studia Latina et Graeca*, z obilico mladih sodelavcev, z narodno in mednarodno vizijo stroke … Komaj kje drugje sem tukaj bolj opazil razliko med nočjo diktature in svetlobo svobode … Vendar ne smem biti do življenja kritičen. Mojo odločitev je bogato poplačal klasični seminar s peščico žlahtnih ljudi, ki sem jih srečal v njem. Sredi diktature mi je bila tam oaza prijateljstva in kulture. Študij pa me je poplačal s službo, ki sem jo dobil v sicer zamejskem, a politično svobodnem ozračju, s poučevanjem meni ljubih klasičnih jezikov, aristokratske grščine in imperialne latinščine.

Pri branju Maritainove biografije me je zanimal njegov razhod z Maurrasom in še posebej z Mounierom, ki je bil blizu našemu Kocbeku. Pri tem razhodu domnevam, da je verjetno šlo za odnos do levice oziroma partije in morda marksizma-leninizma. Morda prav za to, zaradi česar se Jacques Maritain po mojem mnenju nikoli ne bi bil odločil za našo Osvobodilno fronto. Vsekakor tema za zanimivo raziskavo. Zamudil sem o tem vprašati Janeza Gradišnika, ki bi kot Kocbekov sodelavec o tem največ vedel.

Petek, 19. januarja

Občine, končno.

Zvečer tako rekoč primorska epika.

Gospa Renko, sostanovalka v našem bloku, pride z veliko torto in knjigo, ki naj bi jo podpisal za njenega brata profesorja, s katerim se sicer poznava. Razvije se pomenek, da mi je, ko da poslušam kraškega rapsoda.

Timava ne pod zemljo, ampak še pod soncem, ob njej velika kmetija z vrsto mlinov, jeseni dva vagona jabolk, zvečer družinski rožni venec, pohodi na polnočnico z baklami, v hiši stoletno ognjišče. V to življenje z vonjem jabolk in ropotom mlinskih kamnov vdor fašizma.

Nekega dne je rekla učiteljica razredu: »Jutri pustite slovenske knjige doma.« Naslednji dan je odhajala domov v solzah, ob hahljanju italijanskega učitelja.

Partizani.

Dobri postojnski župan Ranelli (sem prav zapisal?) jim je rešil hišo pred požigom.

Kmečka hiša, morda preponosna za znano Gregorčičevo pesem.

»Danes so v njej miši in pajčevine …«

Sobota, 20. januarja

Poročilo za radio o Kambičevi avtobiografski mohorjevki, ki ji priznam poštenost in kultiviranost, a tudi težnjo po literariziranju.

Nedelja, 21. januarja

Pavle Merkù prihaja s pritiskom 190, z naočniki na vrvici, s slovesom od avta za sabo, a vendar ves jovialen, zraven pa ves slovenističen. V arhivu devinskega gradu je odkril slovensko zaprisego pa še eno pobotnico dobrega Alasia da Sommaripa. Svoje priljubljene Benečije seveda ni pozabil. Dokončuje delo o terskem narečju. Sam nisem bil na pogrebu skladatelja Ramovša, a dvomim, da ga je nadškof politiziral, kakor meni on. Dovolj je, da danes kristjan pokaže nekaj normalne samozavesti, da se iz zakristijske potuljenosti zravna v državljansko držo, pa je že tu politizacija. Kupil je prenosni računalnik, navdušen nad to napravo, kakor sem sam. Daroval mi bo svojo bibliografijo.

Iz Kocbekovega dnevnika vidim, da se ta presubjektivni človek ne ujame niti s tako uravnovešenim in odprtim možem, kot je bil kristjan dr. Koblar.

Ponedeljek, 22. januarja

Je zgodovina res edini zanesljivi Nürnberg, kakor sem bral nekje? Seveda je edini, če izključuješ posmrtnost, a kako površen, parcialen, nezanesljiv, kritičen.

Telefon: Marjan in Pavči, plemeniti duši, se zanimata zame iz Buenos Airesa.

Torek, 23. januarja

V pogovoru z Zoro se zafantaziram v idealen slovenski roman: ves naš bi moral biti, ves univerzalen; ves slovenski in ves nadslovenski.

Četrtek, 25. januarja

Na steni hiše na Viču v Ljubljani, torej ob vhodu v mesto, *Trattoria* – Gostilna.

Vinkov nagovor ob srečanju katoliških časnikarjev na škofiji: premalo realen.

Sobota, 27. januarja

Potres v severnem delu Indije in v moji veri: desettisoči mrtvih, v neki šoli zasulo 400 otrok.

Nedelja, 28. januarja

Prišel do konca Kocbekovemu *Dnevniku 1950*. Seveda je to najboljše, kar se je takrat s pisanjem proizvajalo v slovenščini.

Pri večerni italijanski maši sem zaznal, da je z nogo bolje, da morem poklekniti in klečati. To pomeni, da se dogaja nekaj neznansko dobrega, da iz dalje prihaja neka tolažljiva možnost, da se mi spet približujejo

predragi hribi, če že ne tisočaki, pa vsaj oni ponižnejši, nad Savo.

V Indiji izkopavajo mrtve. Okrog 100.000 jih je.

Ponedeljek, 29. januarja

Credo iz Kocbekovega dnevnika o Ladu Kozaku.

Torek, 30. januarja

Človek bi mislil, da se bo po epohi, kakršna je bila druga svetovna vojna, kultura zresnila. Pa beri Hansa Magnusa Enzensbergerja, tega čvekaškega intelektualca onkraj humanizma. Je na Slovenskem, kjer je omenjena epoha še posebej tragično zaznamovana, kaj bolje? Začel sem brati Kmecl-Šömnovega *Poeta:* pritlehnost, duhovičenje, vedno sikajoče na spolnost … Vulgarnost za vsako ceno … A Prešeren je držal v roki tudi vrv: pogledal je do dna človeške tragičnosti.

Stane mi piše, kako je ob Verdijevem *Rekviemu* doživel smrt svojih prijateljev in svojo lastno …

Sobota, 3. februarja

Na obljubljeni obisk je prišel z veliko pričakovanji, šofer ga je vozil z brzino 180 kilometrov na uro. Sedemo v bivalnico k Boletovemu črnemu vinu izpod openskega Obeliska (on je prinesel buteljčni trojček). Opraviči se, da ni odgovoril na moje pismo. ni znal prebrati mojega naslova. Govoriva o političnem vremenu. Med nama se lovi dvom v določeno smer med kristjani. Ko je pred leti v Buenos Airesu postavil vprašanje o politični smiselnosti domobranstva, so bili vsi proti njemu razen enega, duhovnika.

Omenim, da bi bilo zanimivo poiskati vzporednosti s katoliškim uporom v Vandeji na zahodu Francije med francosko revolucijo. Pripomni, da so Vandejci dobivali orožje od Angležev.

Njegovo darilo: *Stati in obstati.*

Razklani čas Franc Pediček

Franc Pediček je zapustil veliko spominskih zapiskov. Z njimi je želel odgrniti tudi zaveso nad svojim razgibanim bivanjem ter ga pogledati v zlati zarji poslavljanja in hvaležnosti. V knjigi Razklani čas sta združena dva avtobiografska zapisa: Iz vodnjaka spominov ter V močniku revolucije.

Prvi vsebuje sklop avtorjevih spominov, ki so se mu odkrili v vodnjaku duševnosti iz petih bogatih izvirov: otroških ozavedanj, deških nagajanj, mladostnih prebujanj, zrelostnih zavozljavanj in starostnih oziranj.

Te spomine je avtor odbiral v pisavo tega svojega dela tako, da je sebi in bralcu v veselje izločeval iz njihovih nalivov predvsem takšne med njimi, ki so bili po svoji naravi in vlogi nagajivi, hudomušni in so po zdravi neumnosti bremenili le pisca, ne pa oteževali duše in srca bralca.

V drugem zapisu avtor opisuje najbolj zavozlani in oteženi del svojega življenja, to je štiriletni medvojni čas. Pričujoče pisanje ni »roman« avtorjevega medvojnega življenja, mišljenja, vrednotenja in delovanja, temveč njihov »potopis«, zvest zunanji in notranji resničnosti tega potresnega prebivanja, ki je od človeka terjalo gore samozatajevanja in ponižujočega krotovičenja.

Stane Mihelič

Skozi Preduh

Z mamo služit

Mama Cilka in njen štiriletni fantiček sta na jesensko nedeljo popoldan odšla z doma. Morala sta iti služit v dve uri oddaljeno nižinsko vas. Za njima je v kratkem bregu ostala gruča rovtarskih kajžarjev. Bratuševa mama je sedela na klopi in ogovorila Cilko: »Kam pa greš s Stankom?« – »V Žeje služit, namesto sestre Micke, ki si je ramo izpahnila«, je Štefkova Cilka kratko odvrnila in že sta se skrila v Jeromov bošt. Steza se je spustila po Gregčevih Plaznicah, kar je bilo za fantička še popolnoma neznano. V strahu je za mamo prečkal ozko brv brez ograje.

Podobno se je vedno bal doma po stopnicah na vrh, kjer sta z mamo spala. Samo z desno zdravo nogo je zajemal po eno štapno in krajšo levo potegnil za seboj. Še huje je bilo zjutraj, ko sta vstajala in je moral po istih stopnicah navzdol v vežo.

Tu pa sta bila za brv le dva grobo obtesana trama in gledal je samo v mamime pete, da ne bo štrbunknil v Plaznico, preden sta jo prešla.

Sonce je kar dobro grelo v Gregčev laz, mimo Mišigona se je gozd zgostil in potemnil kamnito stopničasto stezo. Dvignila sta se na poljšiško polje. Po njivah so že čakale rjave prahe zimo, nekaj repe je bilo še po lehah. Na koncu tega polja sta se pogreznila v zaraščen smrekov gozd. Spet je fantiča zajela mrzla temačnost. Steza se je vsekala v ozek graben ter se prevesila v strm skalnat spust. Mama je skrivnostno zaupala, da je tukaj Preduh, kjer rado straši.

Vsa leta fantovega odraščanja se je vsakokrat oglasilo Cilkino opozorilo o Preduhu, kadarkoli se je v poznih fantovskih urah vračal domov. Ali pa ga je tista usekana steza spomnila na življenjska križišča, na katerih se je odločal, kam bo nadaljeval svojo romarsko pot življenja. Med svetlim poljšiškim poljem in živahnim vrvežem doli v Podnartu, kjer je prvič videl vlak, veliko Savo, tovarniški dimnik, široko cesto, je bil prehodni Preduh. Ozka strma pot, pogreznjena v neznano, konglomeratne odkrušene stene so levje režale v popotnika, visoke smreke so divje tulile, vlažen mah je kislo zaudarjal. Samo, da si prešel to grlo, potem so se spodaj posvetile ovsiške bele hiše, nagovorila te je velika ura svetega Miklavža, vsake četrt ure ti je odklenkala, kje si, človek zemeljski. Ali pa si s tihimi koraki grebel navzgor, še tiše skozi temačni Znan bošt, pa si okorajžen odprl oči v svetle, zelene, valovite in obdelane Boltarjeve, Pintarjeve, Blažovčeve, Jozlnove, Novinove, Jaklnove, Kajžarjeve in Bitnčeve njive. Tu med njivami je bilo vse znano, v žitu, v opletem ogonu so se odslikavale razpokane roke starih Poljšičank, sledili so koraki oračev in priganjačev. Na robu tega polja pa se je pozno jeseni že pokazala Gregčeva kmetija v Rovtah. Pa so bile noge lažje, sapa se je upala oglasiti in duša se je sprostila.

Vse zanj novo skozi Podnart ga je prevzelo, prikazni je z očmi požiral, otroški strah se je umaknil pronicljivi zvedavosti. Čez neznansko dolg lesen most z varno ograjo sta spet zavila navkreber v temačne Komarje. Puščobna tišina in z borovničevjem poraščena steza sta spet zameglila vedrino. Neprijetna sedanjost je izginila v spominih na mirno in varno, počasno življenje v domačih Rovtah.

Tam so ostali pokončen, odločen, izkušen stari ata Janez, večkrat huda teta Katra in mlad stric Ciril. Kajžarsko mogočen Štefek je bil stalno trn v peti gospodovalnim gruntarjem. Ata Janez je veliko sveta videl v mladosti, znal je nemško, bral dnevne časopise. Mladost mu ni nič dobrega obetala, hitro sta mu pomrla oba starša, dali so ga v rejo k Bratušu, kjer so bili po mamini strani vsi Novakovi po pisanju. Praded Andrej pa se je priženil s Prezrenj in začel z novim priimkom pri Štefku.

V češnjiškem zaselku Graben se je Janez izučil za ključavničarja, res je imenitne ključe izdeloval, dolgo je bil ključ za velika vežna vrata zgled starega ključavničarstva, izdelan v enem kosu brez varjenja. Redno avstro-ogrsko vojaško dolžnost je opravil v Pulju, vedno je izgovarjal v Poli, pri dragonar-

jih. Pripovedoval je o ličnih oblekah, o vojaškem redu, zato ni nikdar potrdil in doumel sinovovih pripovedovanj o partizanskem načinu vojskovanja. Vse poznojesenske in zimske nedeljske popoldneve se je pri Štefku v hiši za mentrgo tarokiralo. Z Rovt so prihajali Potočnik, Bratušev Vinko, Matijovčeva Stanko in Drago, s Češnjice Tomažin in Žitar, bil pa je seveda še ata Janez s sinovoma, z najmlajšim Cirilom in starejšim Vinkom, ki se je ob nedeljah vračal iz Ljubljane. Med tarokom je stalno tekla beseda o starih časih rajnke Avstrije in o novih, Titovih partizanskih junaštvih. Čeprav je bil Janez precej osamljen v tako močni zaverovanosti v cesarja, ni odnehal. Strašno pa ga je pojezilo, če je kdo od tarokistov stegnil oko v sosedove karte, takrat je zaklel: »Hudič von der, bomo kuj nehal!«

Vsi so vedeli, da ga ne bodo premaknili, pa tudi to, da ga bodo lahko že naslednji dan rabili, če bo treba nov škaf, kad, mizo, stol, ključ ... Vse iz lesa in železa mu je šlo od rok, kako je znal koso dvakrat potegniti pri klepanju! Mož je januarja zadnjega leta druge svetovne vojne ovdovel in domov sta se vrnili gospodinjit hčeri Katra in Cilka. Katra je bila prva za šporgetom in pri prašičih, Cilka pa v hlevu. S Katro je tudi prišel trinajstleten nezakonski sin Bogdan, na začetku druge svobodne zime pa sta obe kupili po enega nezakonskega fanta, Katra je Janeza odsvojila družini Fortuna v Kranju, Cilka pa je prinesla Stanka domov v Rovte.

Presekala sta ravninske Komarje in se v Dolenji vasi spustila po hribcu do Špičeve domačije.

Stara Špička je ogovorila Cilko, kam gre s fantom, ta je bila spet kratka, da služit k Novaku v sosednje Žeje. »Ježeš Marija, a če, tam bo pa garanja na pretek!« Po Travnicah sta zletela do državne ceste, čez most Tržiške Bistrice in pri Devsu se vzpela skozi List in zavila na veliko dvorišče Novakovega grunta. Še nikdar ni videl toliko dvokrilnih vrat v hlevu, dvoja so bila res za hlev, prva pa v magacin. Nikdar ni slišal te besede, kar je pomenilo shramba za kmečka orodja.

Pred glavnimi vrati sta ju pričakala gospodinja Franca, na eno nogo je šepala, ruto je imela zavezano na pečo, zraven pa se je postavil njen brat Francelj, iz ust sta se mu zasvetila dva pozlačena zoba. Sedli so v veži za veliko mizo, gospodarica je prinesla veliko skledo bele kave, zabeljeno kašo in štiri žlice. Odmolili so rožni venec in pojedli. Franca je pobarala Cilko, če fant drži vodo v postelji ali še moči. Cilki je vzelo sapo in gospodarica je hitro sama odločila: »Fant bo spal kar v hlevu, v trugi, kamor pokladajo klajo za kobilo pramo, mu bo vsaj toplo.

Ne še v šolo

Velika dvokrilna hlevska vrata so trbosknila, živina je polegla, dva telička sta še poskakovala za leso in štiriletni Stanko se je zvil v klobčič, da bi zaspal. Saj ga ni zeblo v noge, prama in šimel sta toplo dihala vanj, dolga pot z Rovtov ga je utrudila, da je le zaspal.

Zgodaj zjutraj so obojna vrata zagrmela.

Francelj, Manca, hlapec Ludvik in mama Cilka so prišli v hlev. Vsak po svojih opravkih: Ludvik je kidal, Manca je futrala prašiče, Francelj je pokladal konjem in teletom, Cilka pa kravam. Stanko je moral ostati v trugi, dokler niso opravili v hlevu in svinjaku čez cesto proti Ranču, četudi je pod seboj čutil mokro in že mrzlo.

»Fruštek«, je bevsknila Manca po Novakovem dvorišču in spet so se zbrali v veži. Ponovila se je večerja: šala kofeta, kos kruha in za gospodarja zabeljeni žganci.

Potem pa vso jesen v grmole napravljat drva, spravljat les. Drva je Ludvik zvozil pred pod, da so jih razžagovali in cepili, hlode pa sta s parom konj gospodar in hlapec vozarila k Rantu ali Jurčku na žago.

Le kadar sta Franca in mama Cilka šli v zelnik plet, pulit jesenske pridelke, je mali Stanko lahko šel z njima do Novakove vope in se igral v mehki suhi prsti. Takrat mu je bilo lepo in toplo. Prišla sta Mrkovčeva Franci in Stane. Posedli so v prstene jamice, ki so jih izdolble kure. Igraje so delali ceste, klance, mostove in hiše. Po dvakrat v dopoldnevu je po makadamski cesti prihrumel in pokadil »tržičan«, avtobus, ki je vozil iz Kranja, skozi Naklo, Žeje, Duplje, Zadrago in Križe v Tržič.

Vse jesenske popoldneve pa so Novakovi prebili na podu, kjer so prebirali sadje, krompir, ličkali koruzo, popravljali v magacinu orodje, ga razstavljali, namazali s šmirom, da bo na novo pomlad pripravljen za uporabo na travnikih, njivah in v drvoščU.

Pozimi Stanko ni prešel Novakovega dvorišča, ni videl nobenega žejanskega otroka.

Le na nedeljo popoldan so prišli v goste Novakovi sorodniki: Micka s Posavca, Ruda s Kranja, Jože s Tržiča in Peručevi z Naklega, bratje in sestre Franceljna ter Mance.

Čez tisto zimo si je teta Micka v Rovtah pozdravila ramo in prišla v Žeje, da bo služila naprej, Cilka in Stanko pa sta se vrnila domov.

Pot je bila krajša kakor pred slabim letom. Spet sta srečala Malko na Bistrici, ki je imela posvojeno Stankovo sestrično Marico, Žvagnov ata jih je pričakal, ker je bil mami Cilki mali stric, Špička tako ni nobenega zgrešila, pa še Grogov Branko je zavriskal pod gozdom, da se ga je Cilkim pob kar ustrašil.

V Podnartu sta čez rampe zavila v Zorčevo trgovino, kajti Novakov gospodar Francelj je Cilki stisnil nekaj Titovih dinarjev v varžet, pa da ne sme povedati ne Manci ne Štefku v Rovtah. V trgovini so bili za pultom Lušinov Ivan, ki se je šele učil za štrcnarja, enako Viktor z Jamnika, domača hči Milena in stara Zorčevka. Iz steklenega glaža je Ivan navagal deset dek milesnih bombonov.

Na vrhu ovsiških ulc ju je ustavila stara Novakovca, Jakobčeva iz Zgornje Besnice: »Če pa sta bva?« Tudi Primožkov Tone je ogovoril Cilko, ker sta skupaj hodila v ovsiško šolo k strogemu učitelju Dragotinu Blažiču in katehetu Jožefu Ocepku. Oba sta vešče vlekla otroke, če so bili poredni, za »ta sladke.«

Še danes po sto trinajstih let obstoja leži ovsiška šola sredi mirne livade, na bivši Opuljevi njivi, kjer ni nobenega prometnega direndaja, zgoraj gozd pod Preduhom, Portarjeve, Bolkove, Golijeve njive, čisto blizu cerkev svetega Miklavža, večje pedagoške idile si ne moreš predstavljati v enaindvajsetem, norem stoletju.

Pod noč sta priromala Cilka in Stanko nazaj domov k Štefku. Na velikih vratih je bil kup repe in pese. Ata Janez, stric Ciril in teta Katra so prebirali, obrezovali in skozi lino spravljali v čevder.

»Cilka, prebovč se pa u hlev !«, je po starem zaukazal Štefek, tudi Stanko je moral obleči irhaste delovne hlače. Hitro je stekel okoli hiše in poda, da je preveril, če je čez zimo kaj novega pri hiši. Na podu je zagledal novo moderno prešo za stiskanje sadja, na prvem odru so bile dolge železne cevi, ki bodo pripeljale vodo v hišo.

Stric Ciril je še vedno nosil pošto v Podnartu. Zvečer, ko so odmolili rožni venec, je pripovedoval, kako je bilo februarja, ko je zapadlo v dveh dneh dva metra snega.

Prvi tisti dan je nataknil smuči, pa je gazil celo uro do Gregca na koncu Rovt, zato je odnehal in se vrnil domov. Popoldne sta z Mrnakovim Johanom šla orat stezo z Rovt do Ovsiš. Ko sta prišla nazaj v Rovte do Bratuša na Kajžah, je Johan padel s pluga v sneg, tako je Ciril prišel do Ozimca samo z volom in plugom. Z Marinko sta šla iskat Johana, v nekaj minutah ga je zametel sneg, da sta ga komaj odbrskala.

Kot velikokrat je Stanko zadremal v večerih na klopi za mentrgo. Tak večer ga je zbudila harmonika, ki mu je igrala z mize. Z majhne lesene škatle se je slišala prava vaška godba, kot nekdaj Gregčeva domača muzika, ki je igrala na veselicah pri Turku. Stric Ciril je kupil radio Tesla, ki je potem vse večere prinašal novice s celega sveta v Štefkovo hišo. Stari ata Janez je lovil radio Washington, Celovec, Trst, sobotne in četrtkove večere, ko je začel slavno polstoletno glasbeno pot kvintet bratov Avsenik.

Tisto jesen in zimo je Štefek začel s sestanki po vasi, da bi Rovte dobile svoj vodovod. Do takrat so imele hiše svojo šterno ali kapnico, če še tega ni bilo, pa skupno vaško šterno ali pa tekočo vodo v Plaznici in v Turkovem potoku. Nagovarjal je kmete in kajžarje. Eni so mu zavidali, ker bi rad svoj potok uporabil za celo vas, drugi so govorili, da morajo Rovte dobiti najprej cesto. Res je z obeh smeri v vas vodil samo kolovoz, s Češnjice in z Njivice. V času okupacije so začeli graditi cesto s Podnarta, pa so prišli samo do dna Plaznic, obstali so dober kilometer pod vasjo. Z besniške strani pa je bil kolovoz še daljši, bolj strm in bilo je še manj posluha sosednjih vasi, da bi se povezale s cesto.

Vsako nedeljo zvečer se je ata Janez vračal domov jezen, ker mu ni šla karta od rok in ker ni mogel pregovoriti vaščanov za vodovod.

Prišla je spet zima in fant je stopil v šesto leto, poklicali so ga k vpisu v prvi razred osnovne šole. Po vasi so se smejali in mu govorili: »Stanko, zdaj bodo pa ptički odzvonili, nič več se ne boš jagal po vasi!« In res. Ata Janez je fanta odpeljal na Ovsiše, da bi se pri učiteljici Antoniji Lampič vpisal v prvi razred. Dobra Tončka je izmerila fantovo višino, ga stehtala ter spoznala, da je invalid, in kratko odbila: »Stanko, nimaš 20 kilogramov in še šepaš, drugo leto te bo stari ata spet pripeljal v šolo za vpis«. Pa jo je odcmeral domov.

Čeprav je pa bila tista zima lepa za Stanka.

V Rokovem gozdu sta Matijovčeva Drago in Stanko napravila smučarsko skakalnico. Bila je prava luftšancarica s kratkim puklom in ostrim spodnjim iztekom. Najbolj korajžen je bil Mrnakov Jože, ki je potem leta 1965 prišel v državno reprezentanco in tako nesrečno padel v Planici na 80-metrski skakalnici, da je v bolnišnici na Jesenicah poškodbam podlegel. Štefkov Stanko je stal spodaj pod Bratuševim lazom in z neverjetnim občudovanjem gledal rovtarske fante, ki so se korajžno poganjali čez skakalnico: Jeromov Tonček, Potočnikov Jože in Stanko, Turkov Ciril in Matijovčeva dva ter seveda Jože Tolar - Mrnakov.

Takrat se mu je ljubezen do smučanja tako globoko vsadila v srce, da je potem vse svoje obstranske cilje posvetil športu, posebno pa smučarskim skokom.

S Turščovega roba so pa vozili smuk. Pri Mrnakovih so bili Jože, dvojčici Ivanka in Marija ter Danica Tolar, imeli so samo par smuči, eno smučko je vzel Jože, za drugo pa sta se cufali Ivanka in Marija. Z Malega vrha so se s samotežnimi sanmi dričali, tudi po osem se jih je usedlo na sani, spredaj je pa Gregorjev France krmaril in s ketnami žlajfal.

V deželo je prihajala pomlad, v Rovte so začeli Prekmurci graditi cesto, Štefkovi pa s svojega laza vodovod.

Menda so takrat fantje spet šli na vojsko za Trst.

Končno v šolo

Pozno jeseni, ko so pospravili repo v kleti ali v zasipnice na njivi, se je pri Štefku v hiši zbralo več mož, kakor ponavadi za tarok. Na mizi sta bila domače žganje in še nekaj vina, sedli so za veliko javorovo mizo in Stanko je s temena peči ugotavljal, da ne bodo kvartali.

Tudi nobenega od možakov ni poznal, šele ko so po nekaj urah odšli, je Štefek razložil fantu, kdo so bili in zakaj jih je povabil.

Takoj po učni dobi pri Luku v Grabnu se je Janez Mihelič - Štefek zaposlil pri Pircu v Lipnici, tovarno je takrat še vodila Pirčeva mama in izdelovali so vseh vrst žebljev. Stroje je gnala domača turbina, ki jo je vrtela voda, napeljana po grapci iz potoka Lipnica. Tega grabna ni več: prvič so ga zasuli, ko so Pircu povojne oblasti tovarno podržavile, ukinile žebljarno in so začeli izdelovati ure, sprva je bil obrat del kroparskega Plamena, potem pa so se prav leta 1953 osamosvojili in se preimenovali v TULIP - Tovarna ur Lipnica.

Drugi del grapce je zasula nova Osnovna šola Staneta Žagarja Lipnica, v treh korakih, ko se je prav tega leta začela graditi na bivšem Zdevčevem travniku, drugič 1989., ko je gradila prizidek, in tretjič, ko je leta 2006 začela na preostalem travniku postavljati športni stadion.

Za Pirčevo mamo je tovarno prevzel sin Vinko Pirc in pri njem je stari Štefek delal enaintrideset le, do 1933., ko je zbolel za akutno pljučnico. Takrat bi jo podelal, radovljiški zdravnik Voves je rekel njegovi ženi, da naj ne hodi več k njemu, saj z descem ne bo nič.

Štefkula se je odpravila na Bled k zdravniku de Gleria. Po opisu bolezni ji je rekel, da bo zapisal tako močno dišeča zdravila, da nobeden ne bo zdržal v hiši. Potem je dal na usta prst in se premislil ter zapisal drugačna zdravila. Štefek je v nekaj dneh osivel in tudi ozdravel, ostala pa mu je močna naduha.

Tisto jesen triinpetdesetega je dopolnil sedemdeset let in Titova Jugoslavija mu je dovolila starostno pokojnino. Avstro-ogrska in starojugoslovanska delovna knjižica nista bili veljavni dokument za dokazilo delovne dobe, pač pa potrdila delodajalca in treh prič. Za to je Štefek poprosil lastnika takratne žebljarne Vinka Pirca, tovarniškega šoferja Cjaznovega Joža iz Krope, kmeta Žitarja iz Češnjice, namreč vsa leta je hodil peš iz Rovt, preko Češnjice in Brezovice v Lipnico, ter še kajžarja Tomažina prav tako iz Češnjice.

Od Podblice do Podnarta se je razneslo, da je Štefek v Rovtah dobil pokojnino. Užival jo je deset let. Tisti dan, ko je pričakoval poštarja, se ni premaknil iz hiše. Stanko denarja še ni poznal, zapomnil si je, da je poštar potegnil iz velike denarnice rumen bankovec in Štefek mu je samo kratko odbil: »A viš, to je jur, največ dnar, k ga poznamo u državi!«

Že pred zimo je v hišo pritekla voda, eno pipo so napeljali v kuhinjo in drugo v hlev. Voda ni imela velikega pritiska, ker je iz Štefkovega laza komaj prilezla čez Turščev rob, na dolžini 600 metrov je zmogla samo deset metrov padca.

Cesta pa je prišla do zadnjega kmeta v vasi, do Turka, spomladi naslednjega leta. Skopali, pofajštrali in nasuli so cesto Prekmurci, ki so spali po rovtarskih hišah. Pri Štefku sta bila nastanjena dva možaka iz Beltinec, njuno govorico se ni dalo prav nič zastopiti.

Po vasi so Štefkovega fanta spet zbadali odraščeni fantje – Potočnikov Janko, Jeromovi Francelj, Janez in Tonček, Turkov Ciril, Matijovčeva Stanko in Drago, še Bratuševa Anica je skozi klenkaste zobe zapela: »No, Stanko, še to poletje, pa ti bodo ptički odzvonili, se ne boš več jagal po Rovtah, v šolo bo treba, tam ti jih bo pa učitelj Lampič preštel vse ‚ta sladke,' pa še fajmošter Ocepek ti bo ušesa navil!«

Samo Jeromova mama Ačka ga je tolažila, naj fantom nikar ne verjame, saj samo nalašč strašijo.

Ozmice, moštarice, krvojence, fajfce, tepke, voščence, zelenec, bobovec, čebular, šnitpergar, češplje, vse sadje je začelo odpadati. Zgodaj zjutraj ob globoki rosi ga je bilo treba pobrati, obrezati gnilobo in črvivost ter namočiti za šnops. Fant je v tričetrtinskih hlačkah s cajno nosil sadje staremu Štefku na mala vrata. Bose noge so bile mrzle in mokre od septembrske rose, da je rad postal na razgretem cementu pred hišo.

Mimo je prišla Grogorjeva Marica in fantu naročila, da naj bo v ponedeljek, 6. septembra, zjutraj ob pol osmih na velikih vratih pripravljen na pot v šolo.

V nedeljo zvečer mu je stari ata prinesel v hišo majhen siv rukzak z rjavimi usnjenimi naramnicami. Odvezala sta ga in zložila na mizo šolske potrebščine: prvo čitanko, prvo računico, dva črtasta zvezka, smo rekli kasneje: slovenska, dva karirasta zvezka – računska, leseno puščico s svinčnikom in z radirko ter škatlico s šestimi suhimi barvicami.

V ponedeljek je sonce vzšlo nad Mrnakovim hlevom, torej med Veliko poljano in Storžičem in Grogorjeva Marica je pritekla mimo lope in poda do Štefkovih velikih vrat. Oba sta bosa odletela po stezi mimo Mrnaka in Ozimca, po Markovih Tratah do Potočnika, kjer ju je Milka z dolgimi kita-

mi že čakala, ona pa ni bila bosa, doma so jo precej crkljali, res je bila bolehna.

Potočnikova mama Cilka je tudi Stanku zabičala, naj uboga Marico in Milko na poti v šolo.

Stekli so mimo Jeromovega čebularja in kapelice do Gregca, po Plaznicah do brvi, gor v Gregčev laz in že so bili na poljšiškem polju.

Pri Jozlnovi njivi je steza pravokotno zavila proti Znanemu boštu in na rosni stezi je fanta spodneslo, padel je po tleh, nove modre hlače so bile zelene in rjave od trave ter prsti.

Spomnil se je tistih zbadljivk, kaj bo počel učitelj Lampič z nepridipravi.

Padli so skozi Preduh, da niti pomislil ni na strahove tiste temne globeli!

In res, že pred vstopom v šolo jih je dobil za uše-

sa, namreč učiteljica Tončka in nadučitelj Janez sta čakala na šolskih vratih in otroke razporejala, na levo so šli otroci za prvi in drugi razred, na desno pa za tretji in četrti. Ker je bil med zadnjimi, se je moral usesti v zadnjo klop k vratom. Prisedel je fant, ki je gledal v tla, lase je imel pristrižene, kot bi mu frizer posadil na glavo lonec in obstrigel, kar gleda iz poveznjene posode. Pozneje je zvedel, da je sedel k ponavljavcu prvega razreda, Javorjevemu Cirilu iz Ovsiš. Takrat ni pomislil, da mu bo šola sojena za celo življenje, da bo v takih hišah prebil s presledki polnih 46 let: učenec, dijak, študent, učitelj in ravnatelj, vmes pa še tri leta po drugih službah kot poštar ali tovarniški kurir. Pa ne samo šola tudi vsaka služba mu je na pohabljen hrbet naložila torbo.

Narečne, lokalne in stare besede:

»a če«: narečno, »ali tja«

bošt: gozd

Cjaznov: hišno ime v Kropi

drvošec: gozdiček

grapca: skopan jarek za vodo

Gregec: hišno ime

grmole: slabši gozd

Grogorjeva: hišno ime

Javor: hišno ime na Ovsišah

Jozel: hišno ime

Komarje: lastno ledinsko ime za gozd med Podbrezjami in Savo pri Podnartu

List: lastno ledinsko ime za klanec z Bistrice v Žeje

luftšancarica – smučarska skakalnica s strmim hrbtiščem

Mišigon: lastno ledinsko ime za stezo z Gregčevega laza na poljšiške kajže; ime tej stezi je dal Poljšičan, ki je bil nekaj let v ZDA, v zvezni državi Michigan

milesen bonbon: vrsta sadnih bonbonov

Mrnak: hišno ime

Ozimec: hišno ime

ozmica, moštarica, krvojenca, fajfca, voščenka, čebular, šnitpergar: imena sadja

Plaznice: drugi del lastnega ledinskega imena za pašnike pod Rovtami ob potoku Plaznica

prama: kobila rjave barve

Preduh: sicer odprta luknja skozi, katero piha, v tem besedilu lastno ledinsko ime za ozek strm del steze z Ovsiš na poljšiške kajže

pofajštrati: tlakovati

štapna: stopnica

Travnice: lastno ledinsko ime za travnik v Podbrezjah, pod Dolenjo vasjo k Tržiški Bistrici

trboskniti: zaloputniti

truga: leseno korito za krmljenje živine

Turščov rob: ledinsko ime za pašnik v Rovtah

vopa: lopa

Zdevc: hišno ime na Zg. Dobravi

Znan bošt: lastno ledinsko ime za gozd na poljšiških kajžah, skozi katerega vodi steza z Rovt na Ovsiše

Saša Vuga

Eulenspieglovsko je čutil pepel prednika na prsih[1]

O Cirilu Kosmaču, z nostalgijo

So pa tja vtem prišli, na Most na Soči (dolga kolona, v takih so Lahi drdrali v hajke), snemat prvi povojni slovenski film, *V srcu Evrope*. In – odprli nič manj kot v našo *zaprto* hišo. Spet namreč: Občinske in komitejske barabe, neki Rutarji, Čuferji, Staniči, so nam na partijski konklavi napovedali gmotno smrt – *treba jih je gospodarsko uničiti!* Hiša je nemela. Zapahnjena. Pusta. Vanjo, vso, se je jadrno vkvartiral Triglav film – pa ne zgolj zaradi ugleda, ki ga je ta dom svoj čas užival (takrat so vanj zahajali, na *bésede,* Gregorčič in mladi suplent Pregelj. Henrik Tuma. Znamenita arheologa Szombathy, Marchesetti; po prvi vojni Gradnik, Bevk, Budal. Med tigrovci vodji Rejc, Jelinčič), marveč nemara tudi zato, ker sta si očeta bila, oba Maistrova borca, zelo dobra – nam je Ciril hotel priskočiti na pomoč? In tako sem ga, Cirila, v tistem nepozabnem vijavaju spoznal: Suhe, dolge nogé. Frančiškanske sandale. Britanske kaki (*savana*) hlače do kolen. Partizanska srajca z velikim žepkom, napihnjenim s cigaretami. Pod pázduho dvolitrska polpolna (polprazna) kjantarica. Slok, čeden. Strmega čela (zaradi dveh plešnih záplat). Nalomljen v obrveh – hoja, ta ga je pa kot izdajala: Hodil je zibaje se. Stopála metal rahlo ven. Kot zvečine hribovci, ko pridejo recimo k maši. Ali (Tantadruj) na sejem – ploskonogo. Duhovit. Svetovljanski. Bistrih, iskrih oči. Pitoresken kramljavec: Dobesedno *lačen govorjenja*. Zanimalo ga je vse. Krog mize je obvladal vse. Njegova tehtnica je živahno nihala, ker je hotel hkrati poslušati – in govoriti. Se mu pa ni vsakokrat izšlo. Ah, leta svobode, preden so postala bedasto svinčena!

Pri filmu je sodelovalo za več kot poldrugi gledališki leksikon takratnih (ne samo) igralcev – od Lojzeta Potokarja do krhke Potokarjeve hčere Majde. Danes pa pomnijo megličave zarje, ko so na trgu hrumeli tovornjaki, da bi jih zapeljali na delo, in jim je upokojeni kolega, sitni možiček Plut, ekipi je rabil za kuharja, delil zeleno povoščene proviantne pakete ameriških marincev, ki so po džunglah prodirali proti Japoncem, Štefka Drolčeva, Aleksander Valič, Andrej Kurent, Mirko Mahnič – kdo še? Šoferji v tovornjakih so bili vojni ujetníki (ti Nemci so v filmu odigrali Nemce!). Še zmeraj so mi pred očmi, ki so jih prav od povsod zanovačili – od avantgardističnega režiserja Ferda Delaka (*Triglavske strmine*). Mimo Mare Kraljeve. Do komisarske, rdečelase gospe Kriste (političnega kukalca). Jože Zupan je zvečer utrujencem skuhal brdavsast lonec kave – klicali so ga *kuhec kave*. In mu sešili *črno* kuharsko kapo. Gosto popisan bi bil register njih, ki so bili, božjastno navdušeni, s komaj premalo znanja, zraven – nad vsemi pa je, iz hlačnega žepa so mu štrlele sekvence scenarija, glasno triumfiral Ciril.

Prav od povsod – iz Pariza je prihropel Veno Pilon. Ali sta si z mojim očetom, prijatelja (pobrátima) z goriške realke, pa z ruske fronte, saj se nista videla od bojev na Koroškem, tam sta bila dve leti, sred naše veže padla v ganjen objem (oče visok, Pilon nizek)! Pa filmski strokovnjak List, ameriški Slovenec. Njegova ljubko tolsta Mehičanka (nista prenesla partizanske improvizacije. Brž sta se vrnila, od koder sta prišla) – Ciril ju je povabil v Bukovico. Pokazal bi jima eksotiko slovenske slamnate strehe, ki se je pod njo rodil. Voznik je imel za sedežem napeto angleško brzostrelko. In ročne granate. Avto smo pustili kraj ceste. Se sezuli. Zavihali hlačnice. Obakraj podržali vzklíkavo Listovo gospo. Ciril je bil zanesljiv stezosledec – varno smo prebredli Idrijco. Posedli v sočno travo. Krog tepke. Dan kot z barvne razglednice. Razvili malico. Steklenko vipavca. Ciril, bil je nežno razburjen: *Če bi Vógričev Lojze videl, kako se v »luksuzu«* (v gosposkem

[1] Iz daljšega spominskega eseja *Baron z levega brega Idrijce,* ki bo ob stoletnici rojstva in tridesetletnici smrti izšel jeseni v *Kosmačevem zborniku*.

avtomobilu) *vozim skoz Slap – o, bi začel vriščati! Dirjati! Razneslo bi ga!*

Film naj bi se imenoval *V srcu Evrope*. Dolgo so vsak večer v naši jedilnici brusili prizore (zlasti dialog) za jutrišnji snemalni dan. Vsakokrat tehtali naslove. Čisto na koncu, med montažo, je obstal pravšnji – *Na svoji zemlji* (zaradi prepira z Italijo: Razmejitev. Pariška konferenca. V Trstu in Gorici manifestacije za Jugoslavijo. Grožnje z vojaškim vdorom). Večino zunanjih prizorov so posneli v Baški grapi. Po vaseh Gráhovo in Koritnica – na primer (antologijsko) *sezuvanje čevljev*, preden jih Nemci postrele. Pa če je film nastal po noveli *Očka Orel*, je ta novela pomnik usodi Cirilovega očeta (Dachau, Mauthausen) – Franc, oče, je upodobljen v figuri Očka Orla, organizatorja pomoči za partizane (igralca Kopača so izbrali zavoljo podobnosti). Natančno táko smrt je pretrpel Avgust Pirjevec, Ahačev oče. Ahac ni vedel, kako je doktor v Mauthausnu končal. Ko sem zvedel (končal pa je, pravim, kot Kosmačev, *s coklo po glavi in živ v krematorij*), sem Ahacu pisal v Pariz, tam je nabiral podatke za svojega *Cankarja.* Odpisal mi je s tožbo Franca Jožefa po vseh rodbinskih (Rudolf, Sissi, Ferdinand) in političnih peripetijah: *Mir bleibt doch nichts erspart* – prav z ničimer mi ni prizaneseno. S to tožbo bi po vsem povsem upravičeno odgovoril Ciril.

Mi je pa Ciril nepozabnega 1947. na Mostu na Soči izpričal svoj dobrotni značaj: Ni mu bilo ne pod častjo ali škoda časa, ko se je maral ukvarjati z nekim postpubertetnikom, ki se je vročično, po vsi sili kanil navzeti maternega jezika – z menoj. Dandanes kar zabrisano dojemam, kaj je pomenilo po 25 letih barbarskih Italijanov, če oživiš v domačo kulturo! Nebesa za fanta navdušenca – ki pa je zanič (kot Lojze Kovačič) obvladal čedno slovenščino. In tako je nad sotočjem Soče in Idrijce, pod razvejeno *koroško* lipo, ki jo je 1920. demonstrativno zasádil moj oče, ko se je vrnil od generala Maistra, sédel Kosmač. In me, prijateljski, potrpežljiv – mojstril. »Beri Balzaca! *Strička Ponsa, Očeta Goriota,* kaj vem – najprej pa potipaj, ali je prevajal Župančič. Vladimir Levstik lepo prestavlja. Odpri v Dostojevskega. Levstikovo *Gadje gnezdo?* Ni slabo. Ne, sakrament – ni! A razumeš? Če ne razumeš, vprašaj. Ne pozabi na Kersnika. Ima *Kmetske slike.* Jurčiču je končal *Rokovnjače*. Na Milčinskega – je velik zaradi *Butalcev,* ki je z njimi podržal nekemu narodu shakespearsko zrcalo! Ne pa zavoljo ničposebnega romana *Ptički brez gnezda.* Kritiški skribanti so mu očitali *jugoslovenščino.* Reveži, ki niso spoznali, kako se je prav s tako prirejenim jezikom hahljal lakajski oškróbljenosti marsikoga v onih vidovdanskih dneh! A razumeš? Če ne razumeš, vprašaj.« Kosmač mi je tolikanj zasmrádil veznik *ter*, da ga do danes nisem zapisal – pa če ga nisem, ga seveda ne bom. »Kilavega pisca zalotiš po tem, ker ne zna z vezniki. Prej ga zavohaš kot po razčlembi stavka! Ne uporablja jih ne pravopisno ne po instinktu ne slovnično – podobno tudi ne ve, kako je z ločili. Kdo pozna *stilistično vejico*? Kralj nesnag je *ter.* Če je v funkciji, no, jah – žaba kvakne, ko pisalec cinca, *kam* bi ga postavil. Postavi ga seveda narobe! A razumeš? Če ne razumeš, vprašaj.« Cirilu sem ostal trdno hvaležen za *enajsto šolo* na trhleni klopi pod mogočno lipo takrat, med *filmarijo*, vrh Idrijce in Soče.

Pomnim: Kosmač je veliko *bolje govoril kot pisal.*[2] Kako je slikaril z besedo – njegove nanizanke so bile, zaokrožene, filigranske, kot Canalettovi akvareli. Če sta bili družba in ozračje dragoceni, se je odgrnil v flamsko platno kakšnega Van Dycka ali *Kmečkega* P. Bruegla (*Prilika o slepcu*) – zmeraj se je čutil sam. Je zato tako hlastno sédal k omizjem? Se jim razdajal z razkošnimi piruetami? Je pa od njih, zmeraj, prihajal *dvakrat sam*.

Otožno piker je bil krog *Pomladnega dne*, ko so mu (meščanski teoretiki) obešali *heimatromanstvo*. In omenjali *za lase privlečeno* naivno, romantično peripetijo z Lahom v tej romaneskni prigodi. Čeravno je nesreča z brzostrelko plastično presajena, mu niso verjeli – *konstrukt! S*em pa sam bil priča smrti partizana, še pol otroka, ki je skočil s tovornjaka. Udaril s kopitom ob tla. In si spustil skoz glavo četrt nabojnika krogel. Šlo je za orožje, delano preprosto. Na hitro – Anglija ga je na debelo kovala za partizanski odpor v tednih, ko je pričakovala invazijo na Otok. Vseeno naj velja, da je umetniško težji enkratni niz (kosmačevskih) *zgledni*h novel *Sreča in kruh* – ob Prežihovih *Samorastnikih* najboljša novelska zbirka slovenskega socialnega realizma, ko nas v polno nagovori človek iz obeh njegovih grap.

Zanimivo: V Stari Gorici je Ciril zahajal v *caffè* Garibaldi – nikoli v kavarno Bratuž, shajališče slovenskih razumnikov (izogibanje *opazovalcem?*).

»Spet bi šel, takoj, v partizane,« je prikimal na zlizanih skalah kraj peščenin ob Idrijci pod *bukovsko* slamnato streho. Vprašal sem: *Kljub krivicam, ki so ti jih po vojni prizadeli?* Od Kosmača je, prizadeto, dobesedno bruhnilo: »Meni partizani niso slabega naredili nič!« Pač – kruto ga je nalomila (zlomila ne) partija. Ni bil skrajnje sumljiv zgolj kot narodnjak, ki je deloval v Londonu in na BBC in pri Kuharju in ob članih emigrirane vlade, temveč deležen mračno te-

[2] 10. iz 10 Hemingwayevih zapovedi: *Molčite – zakaj besedovanje ubija ustvarjalnost.*

meljite pozornosti zlasti kot predvojni prijatelj nekaterih vidnih zamejskih izobražencev, sicer čustveno rezistenčno razpoloženih, ideološko pa protikomunistično – vse do na primer urednika *Demokracije*, ugrabljenega kobariškega patriota Andreja (Slavka) Uršiča. Kosmač se je do kraja, še iz partizanstva, družil z generalom Petrom Stantétom – Skalo (ki je bil, kot priljubljeni general Lado Ambrožič, poveljnik IX. korpusa, v nemilosti). Ker je šlo v federaciji vse bolj nizdol, sta se, pomnim, ogrevala za konfederacijo: *Jim ne gre pa ne gre! Vse je zmedeno na tem Balkanu. Smrdi po beraški palici. Zato pa vsak po svoje: Nárazen – ampak skupaj!*

Sodim, skratka, da je Ciril bil *primorsko strpen* do režima, čeprav mu je ta natočil za golido žolča – preprosto, *bal se je za domovino*. Ali po francoskem reku: *Če zineš kaj čez idiotskega kaplana, zineš čez Boga* (ki je vendar začel bedeti celo nad slovensko – vendar *našo in svobodno* deželo).

O priložnosti bo kdo najbrž odprl v Cirilovo intimno življenje. Ali natančno: V hudobijo, ki so mu jo *diabolično mojstrsko* zrežirali, ko so vanj grebli za agentom angleškega IS. In ki je, žalostna v svojih grumovsko strindbergovskih posledicah, vredna intrig shakespearske dramske tehnike – ker je katastrofa zorela (vtem je bil *deložiran* iz uredništva osrednjih časopisov), je pribežal k Idrijci. Se zabivakírat v samoto. Sam. V opusteli očetov dom.

V tistih toplih, zanj trpkih tednih sem se mu zelo približal. S kolesom sem, študent, prehlastàl 7 kilometrov od Mosta do Slapa – ampak Ciril, čeprav pozoren, ljub, ni bil več *tisti* Ciril. Delal je tihe presledke. Si ribal nos ali obradek. Se kdaj zamislil daleč kam skoz revna okna (z enim steklom) pa čez bujno listje k Idrijci. Ali tja gor, v *Modrijanov* travnik. Ali bolj desno gor, v pečinasti Domínov rob – ni bil več veseljaški Ciril s filmanja *V srcu Evrope* na Mostu 1947. Lasje so mu nekam brezbarvno polegli. Čelo je vidno sililo vanje. Gube – zdaljšale so se. Vlago v Cirilovih očeh sem prvič razločil: Ko je pravil, kako se je mama (s prstom je popikal pod strop, h kamri) odpovedala zdravilom, da bi on lahko študiral.

Spraševal je. Kimal. Poslušal. Me ustavil, da bi vprašal – posebnih obzorij mu, zelenec, nisem odgrinjal. Zanimalo ga je pa vse, kar sem jaz med vojno videl (in česar on seveda ni) – od slovenožerskega komisarja Bichija prek pretresljivosti, ki so se z dne do dne ostrile, kaj vem: Kako so sred našega dvorišča streljávkali ranjenega partizana. Pripeljali so ga v samokolnici – kako so mu po borni srajci vzcvetale rdeče vrtnice. Kako so Lahi v moj zajčnik zapahníli partizana. Se mu po zajtrku hodili režat. Ga pretepat s konjskimi uzdami. Kako je na spodnjem vrtu, tik nad sotočjem, pijan avstrijski feldvebel z revolverjem pobil tri kmete (otrok si je zakril oči. Krogla mu je kot Kristusu prebodla dlan) – in jih kanil pokopati v solato. Kako so zimske noči 44. Nemci kraj mosta nad Sočo zaklali z bajoneti Štefuca iz Modrêja. Nasedel jim je – jih vabil v partizane. Ga prevrnili dol, da se je streščil na čereh v strugi. Kako je Danilo Šuligoj, bolničar v Franji (birmanec mojega očeta), prežal na mrtvi straži. Gruča domobrancev se je pritihotapila mimo soteske. Mrzlično vohljala za bolnišnico – on pa v grmu. Z napeto zbrójevko. Med skalama. Sam. Z bisago francoskih ročnih granat (umika ni bilo). Ves ta neznosno kratki čas jih je držal vrh muhe, s prstom na sprožilcu. Kako sta okupatorja v naših hribih rada uporabljala sekiro – Ciril je gledal: Ko da mi ne verjame? Pa sem decembra prinesel v Ljubljano fotografijo z glavo mladega Andreja Arka z Oblóškega vrha, Hudajužna, ki jo 26. novembra 1942. laški alpin junaško razkazuje z *alpenstocka* (sliko sem dobil v fotografski delavnici strica Vidmarja v Tolminu) – menda je ta hotentotska scena rabila Kosmaču pri *Baladi o trobenti in oblaku*.

Odkod torej nerazložljivi naboj vaščani – Kosmač? Previdnost? Sumničavost (zaradi laških, zdaj pa nelaških *uhljev*)? Kako sodijo briljantne študije doktorice Helge Glušič? Kaj se mu je zamerilo? Ne vem. Vem za Tolmin. Rad mu je pravil *zanikrno iblajtarsko gnezdo*. In ga imel za nekakšen refleks Butal. Družbi je o njem govoril v smehu. Redko z ihto. Duhovit, oponašal eksempeljne modrih Tolmincev – in se mu do zadnjega ogibal. »Od tam sta nad človeka hodili samo neumnost in zlo. Ne vem, čemu so nam šli 1714. glavo sekat na goriškem Travniku – dosti bolj strnjeno spektakularno bi opravili na tolminskem trgu. O, ta *Clochemerle!*« Srečal sem ga v kavarni Union, sedèl je z Marjanom Kozino. »A greš kaj dol, Ciril?« *Kam? Kaj naj tam? Vojaki so tujci, kot so bili. Policaji policaji. Uradniki pomembno neumni. Ljudje prestrašeni. Gostilne? Neprimerno, prav grešno slabše kot pred vojno. Plesnive! Nič se nikamor ne premika, tam bo na veke srednji vek* – je pa enkrat le moral po neki papir na kataster ali kaj vem kam. Ugibam, ali ni bila Cirilova sveta jeza dedna alergija kmečkih ljudi do upravnega središča, ki so v njem (kar do leta 1990) fevdalno vladíkali tujci? Ali *tuji* – davkarija. Orožniki. Sodišče. Nemara pa tudi njegova, Kosmačeva: Ko je, študent, moral sred noči peš na 12 kilometrov dolgo pot. Opravit pred Lahom *skušnjo*. Se vrniti 12 kilometrov. Jutri spet. In pojutrišnjem spet. Pa spet – komù ne bi te duhamorne rabote zastudilo? Je za zmeraj opletlo s krajem, ki jo je v njem ta bistri, siromašni bajtarski pob pretrpel?

Ko mu je Boris Kraigher omogočil nakup avtomobila (takrat gosposkega: kabriolet, DKW ali BMW ali nekaj takega), se je rad ustavljal pri naši mami na Mostu: Malo spomini na Franca, očeta, zažganega v Mauthausnu. Malo beseda o veselih, svetlobe polnih dnevih filma *Na svoji zemlji* 1947. Malo njun letnik 1910 – »*Classe di ferro!*«[3] je Ciril posnemal laške rekrute (za mamo že: Odšla je s 97. letom. Zanj s 70. pa manj). Ko je z bliskavim vozilom prvič zapeljal na naše dvorišče, je prinesel, pomnim, osliče. Granulirano sol. Buteljko črnikálca. Mama je dala na mizo kremne rezine (nanje je bil pogolten). Skuhala kavo – ko je zadnjič, je hotel videti pološčeni vrček, ki je iz njega pil na belem žrebcu konzul Napoleon Bonaparte pred Kotlárjevo gostilno, mamino rojstno hišo, v Kobaridu. Skoz naše kraje gor je 1797. podiral trdnjave in gnal avstrijsko vojsko. Pa spet: *Ejej, če bi me Vógričev Lojze videl, bukovskega kajžarja, z* luksuzom *tako sèm, tja – o, bi zavreščal!* Debeli (hruškasti), kričavi Vogrič, odvetnik, je bil skrivni vodja bele garde v Posočju. Izginil je nekam v tujino. Ciril ga ni maral – šlo je za vaško zoprnost med pametno, silno revno družino tu. In duševno revno, silno bogato tam (trgovina, mlin, gostilna) – celó incestoidno: Vse prej kot čedni strateg Lojze naj bi imel opravka z lastnima, vse prej kot čednima sestrama. Prva družina je bila narodno zelo zavedna, druga – no, jah. Vmes pa se je tam onkraj vzdolž desnega brega Idrijce izzivalno sprostiral čudoviti travnik (v *Pomladnem dnevu* nastopa kot *Modrijanov travnik*).

Sprva sem sodil, da gre za Vidmarjev (antiklerikalni) vpliv, namreč: Za razloček od Bevka, ki je sodoživljal čedermaštvo, Ciril *ni trpel duhovnikov* – ali za vpliv veseljaških penatov. Ali levičarsko usmerjenih bohemov. Šele kasneje sem, iz Cirilovih besedovanj, razbral: Očeta so mu izdali belogardisti, ki so po 1943. primezeli s Kranjskega. Ga odgnali hkrati z najmlajšo hčerko Ivanko (ta je preživela. Franca Kosmača pa so v taborišču živega zaprli v peč) – zato je njihovega *šefa*, nekega domačega župnika, tolikanj groteskno razgalil v *Pomladnem dnevu*. Nič manj strupeno je niso izkupili tantadrujevski fajmoštri na popivanju v župnišču na Mostu na Soči – naši duhovniki, ponavljam, so vendarle hoteli biti (in so tudi bili. Z redkimi izjemami, ki pa jih je v romanu o kaplanu Martinu opazil že Bevk) *čedermaci*.

Ali nelágodnosti s komisijsko čudnimi, *rodovniškimi* psi: Prijatelj (upravnik policijske pasje šole, dvorni lovec Bogdan Sežun) mu je pošiljal mladičke. »Kaj bi se sam branil pred potépi,« je Ciril govoril: *Zver naj me!* Je vedel, da mu daje patološke unikatce? Paranoike. Izločence, potrebne animalne psihiatrije – je pa, slehernega, vzljubil. Zanj bi ta *ščenéta božja* šla v kres. Preplavat hudourno kalno Idrijco. Planila na vsákogar. Ukradla kuro. Prav – po dneve si ni kuhal. Živel je od ementalca, kruha, oljk in kav. Istrskega vina. Živež je v papirni vrečki nosil iz Pirana. Pogrnil v kuhinji. Pokósil. Listal po *Primorskem* (nanj se je navezal). Vlekel cigareto – burjastega dne pa, kar tako in z vrta, užaljeno, poplášeno: *Halo! Was soll denn das? Halo!*[4] Previdno je odškrnil dol: Nemca – ona z jantarskimi bingeljci na vratu. On v kapitanski kapi. V hlačah do kolen. Z vijoličastim sidrcem na žepku. Malo stara. Malce mlada – sta zašla, raziskovalca, radovedna mimo mer, v past: Volčjak je ždel, kot sfinga vseenosten, na vrtnem pragu. Sprenevédavo kdaj vrgel uhelj s tac. V očeh pokazal žago zob, če sta nakazala, da bi mu ušla – Ciril je zmignil: *Če ni hujšega*. Udobno legel popoldánsko začumet. Zvečer požmeril izza okenske zavese k sencama za grmom zelenike in magnolijo. Delal daleč v noč (*Polentarska polica*). Se vmes ne le tjavdan zamislil: *Pri meni se gospodoma godi veliko bolje, kot se je očetu svoje dni pri njih!* Se šel oprhat. Brat in spat – je pozno vstajal. Po zajtrku (pol žemlje, cigarete, kava) se je bril. In se začudil dol, v omotična, zmečkana, krmežljávo sta nemela v travi, prislonjena v drevo. Si trébila obade. Mravlje: *Jah, od kod pa vidva?* Gospe podaril potlej košek smokev. Kapitanu šilček figovega žganja – reželj sira, kruh, poldrugo hrenovko pa psu.

On in – koliko vonjav, kresnic, mehkobe, pomnim, tisto noč. Morje spodaj črna bárhantna preproga, zaljšana z jeguljanjem srebrnih luž. Nebo skrivnostno, robljeno z meglicami (*kot voljna bradica na komodorjevem obradku,* si je šepetal). Zvezde, te marjetke na brezbrežnem travniku, prelitem z mesečino – bosta z bronastim trizobnikom izbruhnila spod lučnega razkošja še Pozejdon in Neptun? Od oken, vrat pisateljskega doma je vrvrálo. Kdaj pa kdaj je prek svetlobe šepavo prišel upravnik (*krasen človek*, je spet rekel) – z Anko sva posedla v senco mirt. Se zamolčala v daljne dalje krog in krog. Čákala na ognjemetno karnevalščino iz Portoroža. Srkala kraljevski *kabernetmerlot*. Upravnik je (na črno) kupoval pri partizanskem sotrpinu – imenitno žlahtna pijača. Pa sem ženo prosil: »Pojdi še po pol.« Uprlo se ji je: *Poleg točilne mize stoji kmet inteligentnega obraza. Pobrizgan z modro galico, v razpadlem slamniku – tako me vsakokrat premeri!*« Vzel sem steklenico. Stopil v zakajeni sij – Ciril: V zdrápanih sandalah. Z modrikastim potrganim predpasnikom do golih nog. Utrujen, neobrit. Med prsti je obračal cigareto in dva deci najine črnine. Stražíla ga je češka poetesa. Debelčkasta bari-

[3] Železen letnik.

[4] Kaj pa zdaj to.

glica. Kar čedna. Čista (*acqua e sapone,*[5] bi rekel Lah). Nesramežljivka. Zagledana do uhljev, ki je v njih nosila dva koraldna peniska zoper uroke – prisedla sta. Prisedal je upravnik (vsakič spet z navrhano steklenko). Veseljaški smo, do mavričnega svita z belimi preleti utev, ugašali, recimo, zvezde.

On, torej Kosmač, in – imele so ga rade. Kar nekaj obstreljenih tarč je pustil za seboj v tem ljudskem igrokazu (*Comédie humaine*). Katero sem poznal: Neko igralsko primadono. Neko tajnico društva pisateljev. Neko prevajalko – *plenil je srca*. Ampak ne z donhuanstvom, s casanovstvom (kot Vito Zupan v promenadnih *šimi* čevljih. In s klobukom *borsalino* zapeljivo na korajžo z las). Pregelj bi najbrž prikimal: *Bil je zdrav* – so to iskale? Pri njem prav to našle? Izvirno hríbskost. In hkrati sredozemsko mehkost? Prisrčna zgovorljivost, žar v očeh, telesna elokvenca so bili njegov magnet. Osvajal je, gladen besed, z bistrostjo duha. Bil je suvereno svetovljan. Zlasti z *umetnjakarji* (je poudarjal. Nekateri so sloveli kot ugledne šleve). Neredkoma je med peresnimi kolegi kar preveč izstopal. Kajpak ne samo po zmeraj urejenem fizisu – dragi doktor (psihiatrije) Magajna je v kavarni kdaj pa kdaj razložil, da je Ciril tako malo napisal, ker se je preveč *puščal ženskam. Se zadrževal v alkovah* – ko je Kosmač slišal za te (*ljubosumniške*) glose, se je, zabavan, posmehnil z besedami iz *Dnevnika* Andréja Gida: »Pišejo preveč! In – pišem preveč.«

Pesnike in pisatelje je štel za krmílarje (zlasti) slovenskega naroda. »Drugega v stoletjih pri nas, kljub genialni, po rimljansko zadavljeni Trubarjevi revoluciji – no, *baš* zato, ni!« Spet mi je neumljivo, da je med njim, človekom odprtih navad, in marsikom, na primer Hiengom, bila nekakšna, ji recimo, *nesimpatija* (Hieng celo Prežiha ni omenjal – da o drugih socialnih, socialističnih realistih molčim). Je pa Kosmač, kot vsa večina Primorcev, blagroval korak, ki ga je ubral Bevk, ko je zapustil udobnost ljubljanskega uredniškega fotelja. In se vrnil v preganjanje. V ječe. V vsakdanja javljanja analfabetsko visokostnim karabinjerskim stražmojstrom – tja, kjer smo ga krvavo potrebovali. Ob *Opominu k čuječnosti*, ta je topografsko, sociološko, meteorološko in tako naprej prislonjen k sotočju Soče, Idrijce, mi je Menart oponesel, zakaj se je treba zmeraj vračati v domači kraj. Odgovoril sem s Cirilovim odgovorom o *moji dolini, ki je zame, pisatelja, ves svet, torej – kar se da dovolj*. Ko so mu znova očitali, tokrat ne Bogomir Magajna, da je veliko premalo napisal: »Med *Pomladnim dnem* in *Balado o trobenti in oblaku* je 15 let! Med *Balado* in *Tantadrujem* jih bo pa 12!«, mi je (in moji ženi Anki) tik pred smrtjo rekel na Belem križu: »Saj tudi Kosovelov opus ni velik.« Molčal je. Kimal – si potlej prikimal: »Je pa mogočen.«

Slovenci smo premogli dve simbolni, veličastni, kvintesenčni pravljici: *Petra Klepca* in *Martina Krpana*. Kosmač jima je pridružil tretjo – *Tantadruja*. Spominjam se, avgust se je krajšal s kratkimi, hitrimi plohami, z blago burjo. Cene Vipotnik je nas (že bolan) povabil: Cirila, neko srbsko popularno igralko, Ano Mlakarjevo, morda še koga, v Fieso. Vzdolž obzorja se je dan počasi tanjšal. Se karminasto zaprl. Kosmač, bzikal je smešne grške ognje na tolminske *glavarje* (je pravil županom), ki se jim rojstna hiša voditelja TIGR, Alberta Rejca, podira na betico. Žgal je cigarete. *Delal scensko glasbo* (pogovor je krepil s potrkavanjem vžigalnika ob čaše z malvazíjo) – na vprašanje, a je res, da je snoval *Žive duše*, zmignil*:* »Mhm, hranim neke zapiske.« Pa bo načrt povzel? Roman izpeljal? »Bom! No – bomo videli.« Bilo je daleč blizu jutra, ko je v nekakšen miselni odmev na lepem zamrmral, nedobre volje: »Ne bom več pisal! Če pa bom, bom pravljice!« Ko se oziram h knjižni polici, k svojevrstnim ilustracijam Milana Bizovičarja, pricvrči mimo nosnic dobrotni vonj po skušah, po sardonih tisto noč pod mlečnima lampijonoma v krinolinah iz mušic, frfravih vešč, krilatih mravelj, namreč: Brž potlej se je začel spočenjati (*a da s počasnostjo? Ji brez zamere reci, se tudi sam tolažim:* Ustvarjalna lenoba) – *Tantadruj*.

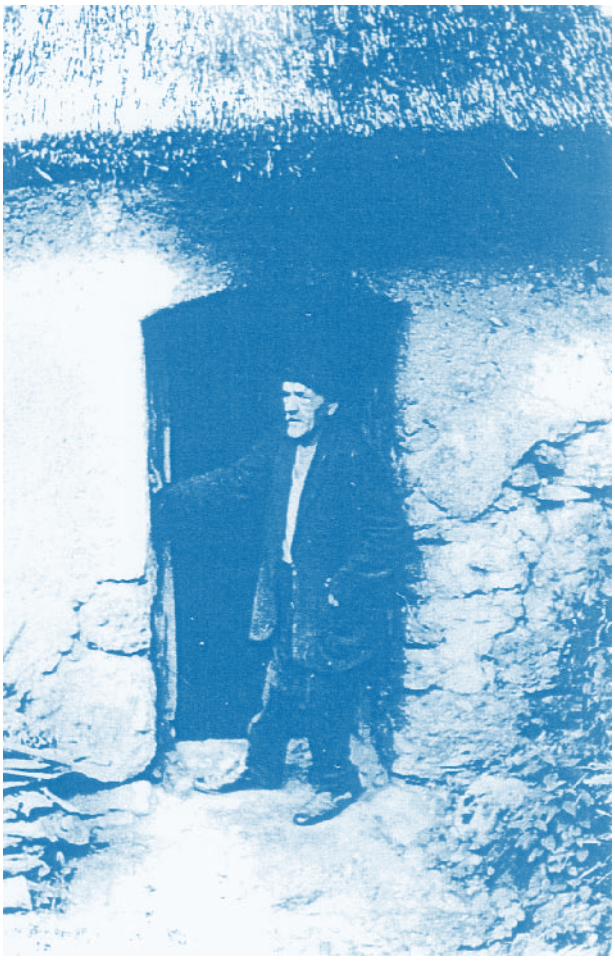
»Še pomniš Franca s Krépake ob Idrijci? Kako resnobno jo je tolkel, sam, na štmavrski semènj?« Pobrskal sem nazaj. *Ne. Nikakršnega Franca. Od Idrijce*. »Frènce vendar – se ga ne moreš ne spomniti! Po gostilnah je coklaril v grotesken *samoples!*« Spomin je siknil kot raketa v temò: Pritlikavi! Blaženi! Omejeni! Nesrečno srečni – mostarska otročad smo ga klicali *Šuštarvlečedreto*. Bil je *dogodek,* povsem enakovreden vrtiljaku. Kako je *plesal* sred naše gostinske izbe! Četrt mojih rosnih let – *plesal*. Najedli so ga. Napili. Slovesno zlesenelo je sedèl med fanti. Vsakič s svojim obledelim dežnikom v desnem komolcu. S črnim klobukom. Z groznimi čevlji, tolikšnimi kot otroški grobi. S temi (nepogrešljivimi) rekviziti je tudi *plesal*. V srajci brez ovratnika, zapeti na en avstrijski (vojaški) gumb – *Šuštarvlečedreto* je hodil po sejmih. Na proščenja. Do svatb. Iz beraške bajte je vstajal v temì. Pot od Stopnika do štmavrskega sèmnja na Mostu je bila dolga – moral je peš 17 kilometrov tja. Pa 17 km domov s svojim težavnim, počasnim krevsánjem. Ni beračil – ponujal je *nastop*. Ponujal svoj *program*. Na moč ropotava je bila *pantomima* o čevljarju, ki vleče dreto. Z rokami v boku se je okorno, medvedji obračal na mestu. Bolj brundal kot pel: *Šoštar uliče drita!*

[5] Voda in milo (sopomen za urejenost).

Pa udar gor na cvek: Cek, cek, cek! Z dlanmi je ploskal po bedrih. In s čevlji lomastil ob tla. V repertoarju je hranil pol ducata plesnih pesmi. Na primer balado o kukavici: *Kukajca pàje, Tinca je màje. Kukajca nejče pit – Tinca me nejče imit!* Po Cerkljanskem je bil znan kot *Kukajca*.

V Kosmačevem opusu so zaznavni nekakšni *asociativni prelivi*. Ko da pisatelj prezre, o čem je že pisal. V *Tantadruju* na primer je kar dovolj duha (reminiscenc) iz zbirke *Sreča in kruh* (1946). Recimo iz novele *Sreča.* Ali iz *Življenja in dela Venca Poviškaja.* Ali iz *Kruha* (1936), kjer se celo pojavi *Okouinokou,* Okoli in okoli. Izdelan torej kot veliko poznejši *Tantadruj* – Ta in ta drugi, skratka: *Šuštarvlečedreto* (porojèn 29. marca 1901) bi lahko nastopal v klasičnem ruskem romanu o *božjih otrocih* – nastopil je kot *Tantadruj*. Ciril ga je vzel za zunanji model. Po njem izrisal pojavo. Nekaj malega *filozofije*. Mu primešal pet, šest podobnih otročkov božjih. Na primer obsoškega (planšarskega) Skánkrča. Ali Ivanca spod Cimprčkovega roba nad Knežo. Ali – siromakcev ni manjkalo. Vaških revežev. Bebčkov. Med vojnama so krožili po deželi. Se zbirali na sèmnjih. Populacija je bila (demografsko) močna. Pa do živinskosti, pomnim, revna. Ljudi je pod Italijo gmotno (ne samo gmotno) izlužilo v *zamorsko bedo.* Preštevam hišne številke – vsaka šesta hiša je imela tako imenovanega *originala* (*si fa per dire*)[6]. No, pa je kar šlo (skrite solze je kajpak, skrito, prešteval angel varuh). *Tantadruju* je torej Kosmač pokazal ob Idrijci dol. Na Most (tja je, na sejme, tudi sam rad kot pob zahajal). Ga vrh griča, pri Svetem Mavru, na pol pokopal – razpoznavna topografija. Zvesto narisana. Kot po specialki.

Bilo je, če prav pomnim, 1988. Na književnem večeru v tolminskem muzeju. In bila je doktorica Glušičeva, ko sem povabil profesorja Tomaža Pavšiča, idrijskega kulturnega delavca, naj poišče sledi za Cirilovim *Tantadrujem* – res jih je:[7] *Šuštarvlečedreto* da je v hiralnici na Petrovem brdu nad Podbrdom (tam je tudi umrl). Na vozičku. Celó fotografijo je našel, posneto pred Frančevo, danes že razvaljêno kajžo nad Idrijco. Prinesel mu jo je Pervánja iz gostilne v Stopniku, kjer je Franc večkrat posedal. Mhm. Gostilna. In Stopnik – vse od 1940., ko sem odšel v goriške šole, Franca nisem videl. Pa se pod jésen 1963 peljemo z Anko od Idrije dol k Mostu na poroko. Pa postojimo na Stopniku. Pa – kdo stopi iz obcestne gostilne? Z istim dežnikom. Z istim klobukom. Z istimi *otroškimi grobovi?* Kot pred 30 leti bridko blaženo smehljav. »A bi zaplesal,« rečem, »nevesti za srečo?« *Ojej, bi*, reče. In tam, na gostilniškem pragu, zacoklá kot kdaj že pod Lahi v naši izbi. In odbrunda svoj *Pa udar gor na cvek!* Prejel je obilen, razpoloženju primeren honorar (posebne sreče pa Anki ni prinesel). *Šuštarvlečedreta* sem bil po toliko letih ganjeno vesel. Nikdar več ga nisem srečal.

Franc Leban (Kosmačev Tantadruj)

[6] No, recimo.
[7] Tomaž Pavšič: *Tantadruj še živi*. Celovški Zvon, marec 1990.

»Samega sebe poganjaš«

Ob sedmih ustvarjalnih desetletjih akad. Boštjana Žekša

Boštjan Žekš se je rodil v Ljubljani, 26. junija 1940. Na ljubljanski univerzi je diplomiral, magistriral in doktoriral iz fizikalnih znanosti. Po doktorskem izpopolnjevanju se je mudil na univerzah v Nemčiji, Angliji in Franciji ter bil nekaj let redni profesor na univerzi Recife v Braziliji. Pozneje je bil na več daljših delovnih obiskih v Angliji, ZDA, Franciji, na Japonskem, v Maleziji itd. Doma je bil zaposlen na Inštitutu Jožef Stefan, na Univerzi v Ljubljani in na Univerzi v Novi Gorici, kjer je zadnja leta opravljal funkcijo predstojnika univerze. Bil je član oziroma predsednik več državnih teles s področja znanosti in visokega šolstva. Od leta 1987 je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, med letoma 2002 in 2008 pa je bil tudi njen predsednik. Prof. dr. Žekš je vrhunski raziskovalec na področju fizike z obsežno in v svetu odmevno bibliografijo. Med drugim je soavtor dveh v tujini objavljenih knjig, od katerih je bila ena prevedena iz angleščine v ruščino in kitajščino. Dvakrat je – s sodelavcem –, prejel najvišjo slovensko nagrado za znanost. Novembra 2008 je bil imenovan za ministra brez listnice za Slovence po svetu. Akademik Boštjan Žekš je z raziskovalsko prenicljivostjo in širino svojih pogledov vsekakor markantna osebnost na sodobnem slovenskem intelektualnem prizorišču.

Naj vas, spoštovani minister, vprašam naravnost: ko ste prihajali na to mesto, ste gotovo imeli predstavo in tudi poprejšnje vedenje o Slovencih na etničnih robovih in po svetu; v čem vas je stvarnost morda presenetila in – če je bilo drugače, kot ste pričakovali – ali je bilo to presenečenje ugodno ali neugodno?

Precej težko vprašanje: presenečenje je seveda bilo, sam sem – vsaj to situacijo s Slovenci v zamejstvu –, približno poznal, Slovence po svetu pa zelo malo. Predstavljal pa sem si, da je vse to nekaj lepega, idiličnega, da stvari tečejo. Ko se začneš resno ukvarjati, pa vidiš, da seveda ni tako. Če bi stvari tekle same po sebi, tega Urada za Slovence ne bi potrebovali. Vsaka skupina naših ljudi ima svoje probleme, ki so utemeljeni v zgodovini, in človek ugotovi, da se je treba ukvarjati z vsako skupino posebej in iskati rešitve. Presenečenje je torej bilo, a ne bi smeli reči neprijetno – kajti končno smo tu zato, da se s tem ukvarjamo.

Po dolgem času ima sedanja vlada spet ministra za Slovence po svetu – taka praksa, kolikor vem, tudi po svetu ni prav pogosta. Je v tem kaj več kot simbolika?

To, da je na čelu Urada minister, je zagotovo zlasti simbolna odločitev, je pa to tudi praktično pomembno – minister je namreč lahko v stiku z drugimi ministri in ker je naše delo predvsem koordinacija, se stvari laže urejajo. Verjamem, da je prej, ko je Urad vodil državni sekretar, le-ta imel težji dostop do drugih ministrstev in so se zadeve teže premikale. Tudi Slovenci v zamejstvu in v tujini se počutijo nekako bolj vredni, pa tudi čisto operativno je tako bolj učinkovito.

Postavil bom le še tole splošno vprašanje, potem bova čisto konkretna. Kot član vlade, kot oficialni predstavnik države, kaj bi rekli: kakšna je ali kakšna bi morala biti politika matice do Slovencev po svetu? Obstajajo tudi različni pogledi in različna pričakovanja.

No, vlada in ne samo vlada, vsa Slovenija mora seveda slovenstvo po svetu podpirati. Imeti pa moramo tudi dolgoročno vizijo, kaj si s tem želimo. Tu ne gre le za denar, morda za denar še najmanj. Gre za to, da se Slovenci po svetu morajo počutiti kot del narodnega telesa. Seveda, tam, kjer gre za pomanjkanje, revščino, ko tudi tamkajšnje države niso premožne – tu mislim predvsem na države bivše Jugoslavije –, so pogoji za združevanje in delovanje težki, drugod po svetu pa, mislim, da denar ni najpomembnejša reč, gre bolj za to, kako jih vabimo, vključujemo, pritegujemo.

Vsaka od teh zgodb je drugačna: od slovenstva ob naših nekdanjih mejah pa do ekonomske emigracije in politične v raznih časovnih obdobjih – končno je bila politična tudi primorska emigracija, ko so narodno zavedni Primorci bežali pred fašizmom –, in na koncu do sedanjega odhajanja izobražencev, raziskovalcev in znanstvenikov. Če začneva s Koroško, kjer so razmere prav tačas najbolj razgrete. Notranja nesoglasja se izražajo tudi v smislu, da naj bi matica nekako posredovala, da naj bi bili posredniki ali razsodniki. Dokaj zapleteno.

Dokaj zapleteno, res, ampak tudi na to situacijo bi rad gledal vsaj malo optimistično. Osnovni problem je vendarle ta, da država Avstrija ne izpolnjuje svojih obveznosti; to je treba jasno povedati – začenši s tablami, šolami in drugim. Kako reagirati na to? Vprašanje je, kako se obnašati do soseda, ki ne spoštuje dogovora. Več načinov je: da se vdate, da vam ni mar, ali pa nastopate ostro, s silo. Prava pot je seveda nekje vmes. Malo kreganja, malo pritiska, nekaj pogovarjanja, malo prijaznosti. Žalostno na Koroškem je pa to, da Slovenci ne zmorejo skupnega nastopa, ki bi vseboval malo tega in malo onega. Tam sta se dve od krovnih organizacij odločili za sodelovanje, pogovarjanje – tudi z bivšimi velikimi sovražniki Slovencev – tretja pa se je odločila za zaostrovanje. To me ne bi motilo, če bi to počeli skupaj in usklajeno; ne pa da se zaradi različnih usmeritev med seboj gledajo kot sovražniki. To je nepotrebno in tudi neproduktivno.

Upam, da bo prišlo do tega – kajti ta spor je samo med voditelji, ne med člani in ljudmi, tamkajšnjimi Slovenci –, da se bodo nova vodstva znala pogovarjati med sabo in bodo navzven nastopali kolikor toliko usklajeno. Saj imajo iste poglede glede ključnih stvari: potrebujemo table, potrebujemo to in to šolo, potrebujemo slovenski jezik na sodiščih. Ampak to je treba povedati na usklajen način. Slovenija ob tem tudi malo zaostruje z Avstrijo, ravno zdaj je zunanje ministrstvo pisalo pismo o neizpolnjevanju določb avstrijske Državne pogodbe in ga poslalo v vednost tudi štirim podpisnikom. Upam, da bo vse skupaj – vključno z okroglo obletnico avstrijske Državne pogodbe in z obletnico plebiscita –, tudi Avstrijo pripeljalo do tega, da bo do jeseni vsaj nekaj naredila glede teh ključnih vprašanj.

No, spomnil sem se pri tem na Vašo misel, da radi govorimo preveč črno in da se položaj vseh naših zamejskih skupnosti dolgoročno izboljšuje, čeprav ne tako močno, kot bi si želeli. Konec koncev je slovenska gimnazija v Celovcu elitna šola, imamo vrsto uglednih, po svetu znanih koroških intelektualcev, uspehi so na raznih področjih, ta skupnost je vitalna.

No, preveč lepa ta slika kljub temu ni, kajti slovenščina kot jezik se izgublja, to je treba povedati. Pozitivno pa je, da narašča število otrok, prijavljenih v dvojezične šole in presega sorazmerje deleža slovenskega prebivalstva. Torej tudi tiste družine, ki doma govorijo nemško, pošiljajo otroke v dvojezično šolo. Zakaj to počnejo? Razlage so različne, ena je, da se jim ne zdi več nevarno biti Slovenci, da je biti Slovenec lahko čisto lepo, drugi mislijo, da to počnejo zaradi koristi, a saj to ni nič slabega: če so ugotovili, da je koristno znati slovensko, je to dobro ...

... to bi bilo na Koroškem pred tridesetimi leti čisto nepredstavljivo, to je kar osupljivo. Pomeni pa, da se miselnost večinskega naroda tudi spreminja ...

Da, spreminja se, drugod po Avstriji se je že spremenila, zlasti med elito, na Koroškem pa bo še nekaj časa trajalo. Človek se boji, da bi s pretirano agresivnostjo – če bi jo pokazala Slovenija kot država –, dosegli nasprotni učinek. Tudi mislim, da za kakšne volitve, kot si jih nekateri želijo – da bi se posamezniki izrekali, kdo so –, ni primeren trenutek.

V Italiji imamo tudi več organizacij – pravzaprav dve veliki, ampak ti sta nekako bolj spretni, znata se dogovoriti in nastopata navzven enotno. Seveda je v Italiji prav tako možno skrajno gledanje, češ, kaj pomaga, da imamo zaščitni zakon, če se ne uveljavlja. Je pa zagotovo vseeno bolje, da je, kot če ga ne bi bilo. Tam je še tretji vidik: velika razlika med Tržaško, Goriško in Benečijo kot posledica zgodovinskih okoliščin in razlik v gospodarski razvitosti.

Mislim, da so razmere v Italiji boljše, da vsaj ni takih akutnih problemov, kot so trenutno v Avstriji. Razlika je seveda ta, da Slovence v Avstriji ščiti mednarodni dokument – Državna pogodba; no, tudi Slovenci v Italiji imajo mednarodno zaščito, poleg tega pa jim še italijanska zakonodaja daje pravice, ki se tudi ne izpolnjujejo v celoti, a sčasoma bo šlo na bolje. V Italiji nimamo teh prepirov, čeprav je med tema dvema organizacijama nekaj napetosti, ki seveda izvira iz zgodovinskih razlogov. Prejšnja država Jugoslavija je pač podpirala eno od teh dveh, ne pa druge. Danes podpiramo obe, a razlike se še čutijo, tako da bi ju bilo težko združevati ali siliti v združevanje, saj imata tudi

različna ideološka izhodišča. Bi pa bilo zaželeno vsaj malo več sodelovanja. Kar zadeva Italijo, postaja problem ta čisto finančni vidik: v zadnjih dveh letih so manjšini zaporedoma zmanjšali sredstva za milijon evrov, kar je za veliko državo, kot je Italija, zanemarljiva vsota, za manjšino pa je seveda pomembno. In to se je potem vsakokrat reševalo tako, da je predsednik naše vlade osebno moral govoriti z g. Berlusconijem. To postaja ponižujoče in sam mislim, da Slovenija tega ne bi smela ponavljati in bi morala vnaprej opozarjati Italijo, da bodo stvari tukaj stopile čez rob.

Če vas, gospod minister, prav razumem, se zavzemate za odločen nastop v razmerju do Italije?

Seveda. No, saj odločen odnos je bil tudi doslej, ampak svari so se reševale v osebnih pogovorih. Mislim, da bi morali na vseh ravneh že zdaj opozarjati na ta finančni aspekt, ne šele tedaj, ko je proračun sprejet. Na vseh nivojih moramo povedati, da je to za Slovenijo kot državo ključna stvar, čeprav gre seveda spet bolj za simboličen kot materialni pomen.

Še o zadnjem delu trojčka: Porabje – na prvi pogled žalobna zgodba. Madžarska ima sicer napredno zakonodajo, a je ne izvajajo – gre za pomanjkanje denarja, zaščitne pristojnosti so prenešene na nižje enote, ki nimajo denarja.

Ves ta del Madžarske je reven, če greste tja na obisk, se počutite, kot da ste se vrnili desetletja nazaj. To je bilo obmejno področje, iz političnih razlogov zaprto, ni bilo dostopa, ni bilo razvoja in obtičalo je tako, kot je. Vsaj po mojem mnenju pa ne gre za diskriminacijo; Madžari na tem področju so ravno tako revni kot Slovenci. Bi pa dejal, da se stvari tudi tam premikajo, slovenska društva in slovenska samouprava kot madžarska strukturna organizacija dobivajo nekaj denarja. Obstajajo šole v slovenskem jeziku. Tam je seveda treba ločiti narečje in knjižni jezik, najprej je treba ohraniti narečje, čez narečje se pride do zborne slovenščine, ne smejo čutiti slovenščine kot tujega jezika. Trenutno je zaradi političnih razmer – menjave oblasti na Madžarskem –, komunikacija malo zastala, ko bo to mimo, bomo spet oživili pogovore. Obstaja mešana madžarsko-slovenska komisija, ki je lani sprejela nekaj sklepov, in kar nekaj je bilo uresničenega. Ravno ta madžarski primer kaže, kako pomembna je ekonomska situacija. Če so Slovenci revni, ne moremo od njih pričakovati samozavesti, želje po uveljavljanju svojih pravic. To se vidi tudi v Italiji: južni del, Tržaška in Goriška, je bogat, Slovenci so ekonomsko dobro stoječi in tam nimajo nobenih problemov s samozavestjo, s slovenskim jezikom in vztrajanjem na slovenstvu. Malo proti severu, v Benečiji, pa je ekonomsko slabše stanje in zato tudi slovenstvo slabše stoji. Zelo pomembno se nam zato zdi spodbujati gospodarski razvoj v teh obmejnih področjih. Tu imamo evropska sredstva za čezmejno sodelovanje …

… ki jih pa premalo izkoriščamo?

Zdaj niti ne, če se vrneva na Madžarsko: tam so zdaj dobili primeren projekt, mislim da pride na slovensko organizacijo milijon ali dva evrov, kar je za tisto področje strašansko veliko denarja.

So pa to projekti za celotno področje, to ni denar samo za pripadnike manjšinske skupnosti.

Seveda, vključeni morajo biti tudi drugi. Če želimo gospodarsko podpirati Slovence, ne moremo le njih, ampak celotno regijo, kjer živijo tudi Slovenci, in skupni razvoj je dober za vse. Mislim, da gre to v pravo smer. Če bo uspel vladni program za Prekmurje, se bodo Porabcem ponujale možnosti tudi za delo čez mejo.

Tole je treba poudariti; nikoli nas ne sme zapeljati v skušnjavo, da bi zato, ker nekdo drugi nečesa ne izpolnjuje, poskušali zniževati nivo zaščite pri nas zaščitenih manjšin. To se namreč občasno pojavi v razpravah, tudi v političnih.

Ne, to ni pravi pristop. Gre za to, da ima vsaka država svoj sistem pomoči manjšinam. Ni enotnega evropskega ali svetovnega modela. Madžarski pristop je recimo tak, da so vse manjšine enakovredne, štejejo enako. Pri nas imamo avtohtone manjšine, ki so obravnavane drugače kot vse druge. Imamo pač tak sistem, Madžarska pa v okviru svojega sistema obravnava Slovence na svoj način. Lahko bi se katera druga država pritožila, češ da je naš slovenski sistem napačen, ampak to je naša stvar, mi se odločamo o tem. To, da se ob nekdanjih mejah vidijo razlike in da mi madžarsko manjšino – vsaj mi tako mislimo –, obravnavamo bistveno bolje kot Madžari podpirajo slovensko manjšino – je lahko res ali ne, težko je reči, primerjati morate z okoljem. Prekmurje je bolj razvito kot Porabje in Slovenci v Porabju živijo na isti ravni kot tamkajšnji Madžari, Madžari pri nas pa enako kot Slovenci. Težko bo pa doseči, da bi bile manjšine tako privilegirane, da bi zaživele bolje od okolja. Vsi skupaj moramo težiti k temu, da se položaj manjšin izboljšuje, skušati moramo vplivati na sosednje države, da tudi one izboljšujejo položaj manjšin, ne smemo pa kaznovati manjšin pri nas zato, ker sosednja država ne izpolnjuje vseh obveznosti do naše manjšine.

Morda še o Slovencih na Hrvaškem in v drugih državah bivše Jugoslavije.

Problem je v tem, da te manjšine prej v skupni državi niso bile organizirane kot manjšine, to so postale leta 1991. Zdaj ustanavljajo društva, zakonodaja se v

teh novih državah prilagaja in počasi dobivajo svoje pravice. Mi jim malo pomagamo s podporami, z najemninami za prostore in podobno. Kar zadeva Hrvaško, je stvar delno drugačna, tam imamo avtohtono slovensko prebivalstvo, gre za Gorski kotar, za Zagorje, in prav tako je naše stališče, da je Zagreb že stoletja naseljen tudi s Slovenci, da je, skratka, to avtohtono področje. Pomagamo jim, povezani so med seboj, imajo agencijo, ki naj bi skrbela za prihajajoča evropska sredstva, a to je šele na začetku. Veseli me, da se politični odnosi med Hrvaško in Slovenijo le izboljšujejo, saj se je v minulih letih napetosti tudi položaj Slovencev na Hrvaškem slabšal. Ne v smislu, da bi se jim res zgodilo kaj hudega, a ves čas so čakali, da se bo. Treba je opozoriti na to, da so šli skozi obdobja, ko so bile zaostrene zadeve med Srbijo in Hrvaško in je bila srbska manjšina glavna žrtev. Bili so malo preplašeni, tu pa tam se je razbila tudi kakšna šipa, tako da je za naše ljudi na Hrvaškem res dobro, da se stvari s Hrvaško urejajo.

Naj si drznem vprašati: je pričakovati kakšne zahteve po reciprociteti, zdaj ko se Slovenci znova vračajo v hrvaško ustavo?

Mislim, da ne. Tedaj smo bili izločeni Slovenci in Bošnjaki; zakaj so bili Bošnjaki, je jasno, zakaj so bili Slovenci, ni čisto jasno – nekateri mislijo, da smo bili, kot se reče, kolateralna škoda, ker je pač laže črtati dva kot pa le enega. Zdaj gredo stvari nazaj, v ustavo se vrača še kakih deset drugih, se pravi vse manjšine. To ima simboličen pomen in morda bo dalo Slovencem malo več samozavesti in občutka, da lahko zdaj, ko so priznani, tudi kaj zahtevajo in dobijo.

Slovenci v Gorskem kotarju – to pa v javnosti ni kaj dosti znano; sam sem pred časom naletel na zapiske o tem v neki drugi zvezi – v krajih, kot je Gerovo, pa tja do Delnic so očitno slovenski priimki.

Da, ti ljudje govorijo isti jezik, dialekt, v glavnem hodijo tudi v službe na našo stran. Mi podpiramo njihove aktivnosti. Tam je dejansko velik problem meja, ki je presekala komunikacije, eni kraji so res nedostopni, poznate zadeve okoli Osilnice. Ljudje se tudi odseljujejo in če se to ne bo hitro reševalo, je vprašanje, kaj bo tam ostalo. Ni pa dvoma, da so tam Slovenci – in tudi Hrvati jih podpirajo in nimajo nič proti temu, da so tam Slovenci.

Odkar ste minister, ste uspeli obiskati kar veliko Slovencev po svetu, to so, kot sva že rekla, različne zgodbe. Veliko Slovencev je v svetu.

Da in zelo različni so. Najprej so bili ekonomski migranti, ki so odhajali v Ameriko, Kanado in drugam, ki so šli za zaslužkom in z namenom, da bi se potem vrnili domov, a večinoma se niso. Trdo so delali, potem so se končno prebili, otroci so se šolali tam in mnogi tudi uspeli. Ti so seveda drugačni od tistih, ki so prišli iz političnih razlogov. Po vojni je prišla v Argentino slovenska intelektualna elita, tretjina ali celo polovica slovenskih intelektualcev, kakor pač gledate. Ti so obdržali slovenstvo, vpeljali so način življenja, ki vzdržuje to slovenstvo, čeprav se to dogaja na precej zaprt način, a najbrž drugače ne gre. Sam sem med obiskom tam pogrešal več sodelovanja z drugimi Slovenci, ki so prišli tja prej, v glavnem so to Primorci in Prekmurci. Ti so seveda iz zgodovinskih razlogov politično bolj levo usmerjeni, a kakšno sodelovanje med tema dvema skupnostma bi lahko bilo. Zelo malo je tega sodelovanja, eni in drugi so zaprti zgolj vase. Je pa res, da je nastanek Slovenije kot države dal močan občutek pripadnosti slovenstvu. Menim, da je k temu prispeval tudi uspešen razvoj Slovenije: to, da smo postali člani Evropske unije, schengenskega območja in drugo. Skozi to tudi ti Slovenci pridobivajo na ugledu. Nekdo je odlično povedal, da Slovenija lahko največ naredi za Slovence po svetu s tem, da se spodobno in hitro razvija v ugledno državo. Obiskali smo recimo tudi Brazilijo, tam so ekonomski izseljenci in to je zdaj že druga in tretja generacija, slovensko ne znajo, a zdaj se učijo. Ob sobotah imajo v Sao Paolu jezikovni tečaj in ljudje se vozijo tudi 400 km daleč. Tisti, ki so se že malo naučili jezika, so zapeli *Zdravljico* in to s takim navdušenjem, da kaj takega pri nas ne morete doživeti!

Vaše mnenje je: Slovenec je tisti, ki se čuti Slovenca, tudi če ne zna jezika. In tudi glede državljanstva bi bili vi dokaj odprti – ne vem, ali je v praksi pridobivanje državljanstva problem?

No, nekaj problemov je, je pa sistem zelo odprt. Problem je recimo s Slovenci, ki so se rodili zunaj Slovenije in to že prej – ki so se recimo rodili na Hrvaškem v XIX. stoletju, in so vpisani tam skupaj s potomci. Mi jih obravnavamo, kot da so Hrvati, čeprav so vsi naslednji živeli tukaj, pa tudi oni od prej so bili Slovenci. Tega ne znamo urediti, mi si zdaj prizadevamo, da bi preskočili te birokratske ovire. Računamo, da bo prej ali slej prišlo do tega, da bo lahko vsakdo, ki ima tako ali drugače slovenski izvor, dobil slovensko državljanstvo.

Malce miselnega preskoka ali drugačne optike: Po eni strani smo Slovenci lahko nesrečni, ker nas je toliko po svetu, ker je tolikšne del narodovega telesa moral oditi, tako ali drugače. Ampak mogoč je drugačen pogled: to pomeni, da smo pogumni, smeli, da smo sposobni, trdoživi in prilagodljivi, konec koncev so v vseh rodovih izseljencev obstajali uspešni posamezniki in skupine. Je tudi tak pogled mogoč?

Seveda je mogoč in v sedanjem odprtem svetu nas bo vedno več kam odhajalo. Priti bomo morali

do novega pogleda in do tega smo še daleč: doslej je bilo tako: če nekdo nekam gre, tam ostane, počasi ga pozabimo. Tesnejših stikov ni. Zdaj nam pa odhajajo intelektualci, vrhunsko izobraženi ljudje, ki ne odhajajo iz političnih razlogov, ampak zato, ker imajo zunaj boljše možnosti za svojo profesionalno kariero. Če bi jim mi lahko dali enake možnosti, bi ostali tukaj, a tega vedno ne moremo. Če bomo pozabili na te ljudi, bomo res v težavah. To bi bila negativna selekcija. Nekatere države so pri tem zelo uspešne, poglejte Izrael, ki je zaradi močnih povezav, zaradi močnega narodnostnega čuta to uspel storiti. Ljudje so nekaj časa v Ameriki, potem pridejo v Izrael, potem so spet drugje, imajo po več državljanstev, ves čas pa so povezani. Do nečesa podobnega moramo priti mi. Pri nas na Uradu smo zdaj že skoraj pripravili seznam vseh slovenskih raziskovalcev, doktorjev znanosti in profesorjev po vsem svetu. Menim, da tem ljudem moramo ponuditi sodelovanje: bodisi z občasnimi obiski, bodisi z enoletno službo ali s stalnim enomesečnim bivanjem vsako leto. Obstaja kup variant, ki seveda nekaj stanejo, a v primerjavi s tem, koliko izgubimo, če jih ne pritegnemo, so poceni. Ni pričakovati, da se bo uspešen raziskovalec iz ZDA vrnil za stalno, lahko pa bi se odzval na ponudbo, da vsako leto dva meseca predava, ali da se mu uredi laboratorij z nekaj študenti, ki bodo z njim v stiku tudi tedaj, ko ne bo tukaj. To bi se dalo narediti.

Kolikor vem, je to, o čemer ste zdajle govorili, prav vaša osebna ideja, tukaj v okviru vlade, to je nastalo v tem vašem času.

Da, to se mi je zdelo pomembno v teh časih, ko nam odhajajo trideset let stari doktorji znanosti in potem nihče ne ve, kje sploh so, kaj delajo in ali bi morda želeli nazaj. In večinoma bi, dostikrat sami iščejo stik s slovenskimi univerzami in inštituti, ker se sami počutijo Slovence.

Malce igre številk: če imamo sto tisoč intelektualcev, vsak deseti je zunaj in potem – vi ste rekli –, če jih je sto ali stodvajset od teh res vrhunskih, bi bili za nas v vseh pogledih dragoceni.

Da, ti bi tudi razbili ta zaprti sistem. Naše univerze so namreč bistveno drugačne od univerz po svetu, razen morda v Severni Koreji. Pri nas tujcev praktično ni. Če greste na univerzo v Franciji, je tam lahko več kot pol tujcev, ki se seveda naučijo francosko, naučijo se, kakšno vino se pije zraven sira, pri nas pa tujcev sploh ne maramo. Če bi se torej ti Slovenci kot nekakšna predstraža vrnili nazaj, bi razbili to monolitnost.

Tako sva prišla po ovinku do znanosti, da raziskovanja. Vi ste v osnovi znanstvenik. Ko sem skozi vrsto let tako od daleč spremljal vašo pot, ste se mi vedno zdeli kompleksna in zanimiva osebnost: ste raziskovalec in to fizik in biofizik, torej na eksaktnem polju; potem ste bili vrsto let predsednik naše najvišje znanstvene in umetnostne ustanove – SAZU, pa predstojnik nove Univerze v Novi Gorici in zdaj minister za Slovence po svetu in v zamejstvu. Ker je tale pogovor namenjen tudi počastitvi vašega jubileja – 70-letnice, bova spregovorila še o teh stvareh. Veliko različnih reči za enega človeka – ali pa tudi ne, kaj porečete?

Ja, kaj pa vem. Ko sem bil izbran za ministra, me je eden od novinarjev vprašal, če sem si kdaj mislil, da bom prišel tako visoko. In odgovoril sem mu, da res nisem pričakoval, da bom tako globoko padel (smeh). Tiste prejšnje službe so se mi zdele bolj pomembne pa tudi lepše. Tukaj – no, sodelavci na Uradu so zelo v redu –, celotna aktivnost pa ni taka, da bi me prav osrečevala. O moji prejšnji dejavnosti: ta v zvezi z Univerzo v Novi Gorici se mi zdi še vedno najboljša, tam sem tudi še malo povezan, nekaj malega predavam in vodim senat univerze. Ta univerza poskuša biti nekaj drugačnega, kar pa je v naših razmerah zelo težko. Upam, da bo vsaj delno uspelo, kajti naše visoko šolstvo rabi resne spremembe in resno mislim, da bi tam lahko sami kaj spremenili. Čeprav: če je sistem zakoličen na napačen način, se ga s potezami neke majhne univerze ne da spremeniti. No, naše ambicije so, da ostanemo mala univerza, v glavnem podiplomski študij, zlasti naravoslovje in tehnika, nekaj malega humanistike – in predvsem veliko raziskovalnega dela. Mi smo najbrž edina univerza v Sloveniji, ki ima večji del proračuna namenjenega za raziskovalno kot za pedagoško delo. – Da, bil sem šest let predsednik na SAZU, kar je bilo lepo, spoznaš dosti uglednih in pametnih ljudi. Tam seveda še sodelujem, saj članstvo ne ugasne. Prej pa sem bil na Inštitutu Jožef Štefan pa na Medicinski fakulteti in po nekaj univerzah po svetu sem predaval. Mislim, da je prav, da človek občasno zamenja službo in ljudje po svetu delajo tako. Tudi tematiko raziskovalnega dela je treba spremeniti, ne pa, da delaš vse življenje isto, saj svet gre naprej. No, ja, trudili smo se ...

Spominjam se vaših izjav za vrsto let nazaj, vi ste bili ves čas kritični do vrednotenja ali samovrednotenja v znanosti. Ne moremo biti vsi dobri in v Sloveniji vemo, kateri so res dobri, le problem je to povedati na glas – tako porečete večkrat.

Da, to je problem. Veste, za znanost pri nas ne gre tako malo denarja. Seveda, lahko bi ga šlo več, tako malo ga pa spet ni. A ta denar razpršimo med vsemi, ki se prijavijo. In vsak dobi tako malo, da ne more s tistim ničesar narediti, razen da preživi, in ker je to tako malo, ne moremo niti preveriti, ali je delal in kaj naredil. Ta naš sistem ni pravi, a ljudje so zadovoljni, ker

vsak vsaj nekaj dobi. Pravi sistem je, da daste denar boljšim, slabim pa ne.

Če še poljudno razloživa, kaj ste delali kot raziskovalec; vi ste fizik, a ste se potem interdisciplinarno preusmerili v biofiziko in se povezali z medicino. Vaše raziskovalno delo je bilo mednarodno odmevno.

No, na Inštitutu Jožef Štefan sem se vrsto let ukvarjal s feroelektričnimi kristali, to je analogija z magnetom, magnet se sam uredi in okoli njega se pojavi magnetno polje, feroelektriki pa se uredijo električno. Te zadeve se potem uporabljajo v raznih spominskih elementih in podobno. Potem sem se začel ukvarjati s tekočimi kristali, to so tekočine, ki so delno urejene, ki se tačas uporabljajo v displayih, ekranih in tako naprej. Potem sem pa zamenjal službo in sem odšel na Medicinsko fakulteto, kjer so rekli, da bi se lotil področja, ki je potrebno v medicini, in tam smo se začeli ukvarjati s tem, kar ste rekli – z biofiziko. Dandanašnji je to kar razvito področje, to je pač uporaba fizike v bioloških procesih, ki potekajo v živih organizmih. Takrat pa je bilo to kot izobčenje. Spomnim se beograjskega fizika, kolega, ki je rekel: »A, ti si bio fizičar« – to je besedna igra, torej: ti si bil fizik (smeh). No danes je to uveljavljeno področje. Ukvarjali smo se z rdečo krvničko, raziskovali smo, zakaj je taka, kot je, to so oblike diska, pod določenimi pogoji pa spremeni to obliko in razvije izrastke. Te stvari so povezane z raznimi boleznimi. No, to so bile v glavnem temeljne raziskave.

Če ob vaši obletnici potegneva črto: Pred leti, ko sva se že pogovarjala o službi javnosti, sem vas ob koncu vprašal, kaj vam pomeni znanost in raziskovanje, ali je to poslanstvo, veselje, tešitev radovednosti. In če vas zdaj vprašam, ali je vse to, kar počnete, tudi poslanstvo ali želja, storiti za Slovenijo nekaj dobrega – se vam zdijo te besede preveč patetične?

No, malo preveč patetične so res, ne počutim se kot poklicani, ampak vedno v življenju me je tisto, kar sem delal, začelo veseliti. Tudi tukaj se mi to dogaja in potem človeka še bolj veseli in je tudi bolj uspešen in to ga veseli še bolj – samega sebe poganjaš, potem pa moraš s tem nehati in poiskati drugo službo. Moja naslednja pa bo upokojenska! (smeh).

Pogovarjal se je **Štefan Kutoš**

»Moj svetovni nazor je zgodovinski«

Pogovor s književnikom Ervinom Fritzem ob njegovi sedemdesetletnici

Ustvarjalna dejavnost Ervina Fritza je bila in je zelo razvejena, saj se je kot avtor podpisal pod številne pesniške zbirke, drame, radijske igre, librete, prevaja za gledališče in knjižne izdaje, nespregledljivo pa je tudi njegovo uredniško delo na Radiu Slovenija, ki mu je leta 2000 prineslo Ježkovo nagrado za življenjsko delo. Ervin Fritz je namreč kalil kar dve generaciji slovenskih dramskih avtorjev, ki so se posvetili pisanju za otroke. Med slovenskimi bralci je verjetno najbolj znan in priljubljen kot pesnik in v tej vlogi je leta 1967 tudi vstopil v slovenski umetniški prostor. Knjigi Hvalnica življenja *je do danes sledilo več kot petnajst knjig poezije za odrasle ali mlajše bralce. Za knjigo* Okruški sveta *je leta 1979 prejel nagrado Prešernovega sklada, za antološki izbor poezije* Ogrlica iz rad *pa leta 2006 Veronikino nagrado. Sodi med redke slovenske pesnike, katerih zbirke so razprodane.*

Gospod Fritz, vaše udejstvovanje na kulturno-umetniškem področju je zelo široko, saj obsega uredniško in prevajalsko dejavnost, pisanje poezije in dramatike, radijskih iger, in sicer tako za odrasle kot za otroke, pisanje libretov … Vaša prva samostojna knjiga sega v leto 1967, gre za zbirko poezije Hvalnica življenja. Zanimivo bi bilo slišati, kako danes gledate na omenjena področja, vam je (bilo)katero bližje od drugih ali ne?

Ta področja so, takole zapisana, sicer res ločena, toda v življenju posameznika se prepletajo, ujemajo, zato jih je težko ločiti – tako med seboj, kot od celotne dejavnosti posameznika. Lahko bi rekel, da urednikovanje in prevanje sodita bolj k poklicu, h kosu kruha zase in za družino. Pri pisateljih je ta poklic ponavadi v podrejenem položaju, osrednja pa je prostočasna dejavnost, pisanje, to pomeni, da literarno delo po tej delitvi sploh ni delo, kar se potrjuje tudi s tem, da skorajda ni plačano. Takorekoč nima tržne vrednosti, v glavnem se krije iz proračunskega denarja, plačevano je kot družbeno breme, izrazit nebodigatreba. Hvalabogu pa uporabna vrednost tega »nedela«, če je dobro opravljeno, vendarle obstaja. To je potem tisto, po čemer se človek ozira, ko želi pregledati, kaj je v življenju napravil. Blizu so mi torej stvari, ki so se mi posrečile bolj kot druge, nekaj pesmic, kakšni prizori v kakšni igri ...

Glede na to, da ste eden izmed najbolj priljubljenih slovenskih pesnikov pri naših bralcih, bi pogovor nadaljevala oziroma začela pri vaši poeziji. Ko ste za zbirko Ogrlica iz rad, izbor pesmi iz vašega opusa, leta 2006 prejeli Veronikino nagrado, je predsednik komisije akad. Matjaž Kmecl v utemeljitvi med drugim zapisal, da ste v književniški javnosti do takrat ves čas »ostajali nekako na robu – bolj poosebljena zadrega meril kot pa pesnik, ki bi bil tehtnosti svoje umetnosti primerno priznan ali celo hvaljen umetnik.« Kako sami gledate na to? In ali – po vašem mnenju –, percepcija pesnika in njegove poezije slednjo kakor koli določa?

Za začetek bi rad rekel, da se ne spodobi, da bi človek stokal nad merili, ki krojijo vrednostne sodbe v tej deželi, in se pritoževal nad krivico tega sveta; zdi se mi, da tisto, kar je vrednega, prej ali slej pride na svoje in da splošnega stališča do svoje poezije ne morem ravno obtoževati krivičnosti. Kakor ob vsakem duhovnem pojavu, ki malo štrli iz povprečja, so se tudi ob mojih pesmih razpirala mnenja v vsej pahljači; imel sem precej privržencev, pa tudi take, ki so zanikovali mojo pesniško vrednost in me skušali stlačiti v drugorazredni predalček, označen kot nemoderen, tradicionalen način pesnjenja. Ob teh zanikovalcih sem imel še neliterarno fronto – idejnopolitično. Na njej so bili udarci bolj boleči. Zaradi določenih

političnih razhajanj so bili oblastni, partijski izrazi nespoštovanja mojih del in stališč v njih malo manj prijazni kakor recimo literarnoestetska stališča literarnih »nasprotnikov« oziroma modernistov, ki niso priznavali moje »tradicionalne« poetike. Ta moj položaj v boju na dveh frontah je mnogokrat določal moje počutje pa tudi moj položaj v družbi. Govorim za socialistične čase, pa ne mislim na službo, čeprav je šlo večkrat tudi zanjo, gre za uprizarjanje del, za tiskanje knjig, za uvrščanje v antologije, šolske knjige in umeščanje na druga področja, ki vplivajo na trenutni položaj v hierarhiji sodobnikov. Odgovor na vaše vprašanje bi lahko strnil v besede: družbena percepcija pesnika gotovo določa njegov položaj, a pri nastajanju moje poezije in drugih del take ali drugačne družbene okoliščine niso bile zelo pomembne. Nikomur se ni posrečilo, da bi me za dolgo časa prestrašil, me užugal, me prisilil k previdnosti pri pisanju in govorjenju. Navsezadnje, z malo partizanske taktike sem objavil vse, kar sem napisal. V socializmu je bil glavni problem, kako priti do relevantne publike. To je še zdaj, a ima dokaj drugačne vzroke. Vedno sem si želel, da bi moja dramska in druga dela prišla na male ekrane. V socializmu je bilo le malo mojega »programsko ustrezno«, kot so takrat rekli, zdaj televizije skoraj nimajo igranega programa, razen pogrošnega. Težave z gledališči bi si zaslužile posebno poglavje, a če naj povem na kratko, sem neuspešen komediograf, ne igrajo me, imam objavljene igre, a gledališko prezrte. Tu percepcija mojih del zelo vpliva na moja dela. Pisati leta določeno komedijo, da bo obtičala v predalu? Zdaj že dolgo ne zberem več moči za še kak tak naskok na nebo. Utrudil sem se. V gledališčih, bi lahko rekel, so me užugali.

Vašo poezijo bi tematsko v grobem lahko razdelili na dva dela, namreč na poezijo, v kateri se ukvarjate z 'večnimi', eksistencialnimi vprašanji in na poezijo, usmerjeno v aktualno družbeno stvarnost. Ob obeh ste podpisali še zbirko 'kosmatičic' Favn; nekako značilno za vašo poezijo se zdi, da tudi omenjena »večna« vprašanja tematizirate v sleherniku blizkih okvirih vsakdana in jih ne ovijate v filozofsko ali meditativno poglobljene refleksije. Sta ta »vsakdan« in njegov »slehernik« tisto, kar je v središču vašega pesniškega zanimanja ali gre za kaj drugega?

V nekem smislu že vaše vprašanje nakazuje pravi odgovor. Lahko bi rekel, da sta to, kar me zanima, bolj vsakdanjik in slehernik, kakor pa večna vprašanja sama na sebi. Tukaj gre za najbolj osnovno držo ustvarjalca do sveta – torej za svetovnonazorsko usmerjenost, ki v glavnem določa ta področja in te načine pesnjenja. Moj svetovni nazor, če lahko tako na kratko rečem, je zgodovinski. To pomeni, da človeka ne razumem kot nespremenljivo, antropološko konstanto, ampak kot družbeno bitje, ki je spremenljivo. V literaturi in tudi poeziji je zame zanimiv in upesnitve vreden družbeni človek sedanjosti, s svojimi sedanjimi problemi, zanimanji in gledanjem na svet. Če ostaneva pri poeziji: jasno je, da poezija opisuje osebni svet, recimo avtorjev (največkrat), vendar je ta osebni svet redko upesnitve vreden, če je privaten. Upesnitve vredno naj bi bilo tisto, kar je v posamezniku značilno za njegovo dobo in okolje, torej družbena vprašanja, kakor se odsvitajo, prikazujejo v problematiki posameznega človeka. Lahko mu rečeva tudi slehernik, čeprav ta na tem mestu ni mišljen kot presečna množica, ni torej mišljen kot statistična figura. Lahko rečem, da se v moji poeziji zelo konkretno zrcali življenje v zadnjih desetletjih, odkar pišem, v deželi, v kateri živim. Obstajajo tudi družbeni problemi, ki jih ni mogoče tako čisto individualizirati. K njim je treba pristopiti drugače – recimo z literarnimi sredstvi ironije, satire, persiflaže ali s čim drugim iz arzenala, ki ga literatura uporablja v takih okoliščinah. Tega je v moji poetiki precej, govorim o songih, epigramih ali drugih oblikah.

Omenili ste literarne postopke (samo)ironije, satire ... v katerih rezultira tudi potujitev. Zdi se, da vse prepogosto pozabljamo, da te intonacije pravzaprav izvirajo v senzibilnem, prizadetem posamezniku. Kako vidite vlogo kulturnika, umetnika v današnji družbi? Se vam zdi, da se je ta položaj v dobrih štirih desetletjih, odkar ste vstopili v naš kulturni prostor, bistveno spremenil?

Iz tega, kar sem doslej povedal, je jasno, da vlogo umetnika vidim v družbi – vloga umetnika je vedno bila taka, da je bil angažiran na določeni strani, pri teh ali onih silah, ki so bile v določenem časovnem obdobju v medsebojnem družbenem spopadu. Umetnike lahko delimo tudi po tem, kako in na kateri strani ter v kakšni meri so bili družbeno angažirani. Sam sem bil vedno zelo angažiran in si še vedno prizadevam za to, da bi bil. V tem vidim smisel svojega početja: v angažirani obliki pisanja, ki podpira določene oblike družbenih gibanj in določene družbene cilje. Tudi pri pesmih, ki niso videti tako »udarne«, ki so osebno izpovedne ali intimne, bi se dalo najti in opaziti angažiranost, saj se ta kaže v načinu postavljanja vprašanj, v tem, kaj nekoga boli, kaj ga veseli, kje ne more biti tiho … Omenila sva zbirko kosmatih pesmi *Favn*, ki so na videz zunaj teh kategorij. Tudi v njih je po mojem mnenju opazna angažiranost, ki skuša področje spolnosti napraviti za normalno radoživo, odrešeno znane slovenske ozkosrčnosti, ki ni samo katoliška. Sicer pa mislim, da je naloga naprednih umetnikov v današnji družbi, da so na strani deprivilegiranih slojev, mezdnih delavcev in brezposelne armade in proti ljudožrski civilizaciji kapitala. Moj družbeni in umetniški angažma je viden tukaj.

Zanima me, v čem vi vidite 'poetičnost' poezije, kaj je tisto, kar iz besedila naredi pesem, dobro pesem?

Iz tega vprašanja se pričakuje odgovor lastne poetike, pa tudi splošne poetike. Bom poskušal odgovoriti tudi na to, zelo na kratko in shematično. Zdi se mi, da bi na

vseh umetniških področjih za pomoč pri razlagi tega, kaj je dobro, lahko uporabil besedo »senzacija«. Gre za to, da umetniški predmeti, ko so izgotovljeni, postavijo pred občinstvo, pred svojega konzumenta, neko senzacijo. Ta ima več plasti. Prva je vsebinska, umetnik naj govori o novih stvareh, ki jih predhodna senzibilnost še ni zaznala ali jih ni zaznala kot takih. Druga senzacija se dogaja na oblikovni ravni. Oblika, govorim zelo shematično, ni drugega kot oblikovana vsebina. Če je vsebina novum, se mora to kot tako poznati tudi na oblikovni ravni. Če ostanemo pri poeziji, gre za posebna poetična sredstva pri zgradbi določenega besedila – besedilo mora biti s tega vidika oblikovano kot brezhiben izdelek. Naj ponazorim: Prešernov *Sonetni venec* je nepresežen, ker je brezhiben na vseh podpodročjih, ki iz nekega besedila naredijo pesem. Ne gre le za fascinantno vsebino, kjer lahko občudujemo, kako se osebna usoda pesniškega subjekta povezuje s splošno, ampak za mojstrstvo, ki je zgradilo arhitekturo pesmi. O sebi lahko ob tem rečem samo, da poskušam delati v tem smislu, ne da bi se primerjal. Med pesniki je znano, da ob tako visokih merilih za človekom ostane pet, šest ali sedem izdelkov, ki ustrezajo tem merilom, če smo do kraja in neusmiljeno pravični. To je malce slaba tolažba, toda tako ta obrt pač gre.

Gospod Fritz, glede na to, da ste pisec songov, libretov in da tradicija songov pogosto odzvanja tudi v vaši poeziji, bi najbrž marsikoga zanimalo, kako gledate na razmerje med poezijo in glasbo, med pisano in uglasbeno besedo? Je muzikalnost izraza nekaj, brez česar ni poetične govorice – to vas sprašujem tudi zato, ker je rimanje ena izmed vaših osnovnih pesniških figur …

Gotovo ima pisana poezija tudi svojo glasbo. Ima jo tudi prozna govorica, predvsem dramatika je polna takih besednih čarovnij. Nič posebnega ne bom povedal, če povem, da se strinjam z raziskovalci, da so oblikovne posebnosti poezije nastale zaradi petja. Zato se da klasično zložene pesmi najlaže in najprimerneje uglasbiti. Rimanje sodi med zelo pomembne posebnosti poetične govorice; všeč mi je mit, po katerem je rima nastala zaradi ljubezenske poezije, zaradi izražanja ljubezenskega čustva, kar je najlepše prikazano v drugem delu Goethejevega *Fausta*, kjer se Faust pogovarja z grško Lepo Heleno in nenadoma se jima v pogovor začnejo zapletati rime kot izraz ljubezni, ki je vzklila med njima. Rimanje je tudi ena izmed mojih najosnovnejših oblikovalskih strasti. Rad rimam, če je le mogoče, so pa seveda teksti, v katerih je rima neprimerna. Takrat jo opustim in pustim, da tekst poskuša učinkovati bolj s svojim osnovnim sporočilom kot s svojo vsebinsko-oblikovno popolnostjo.

Spominjam se, da ste bili precej zbadljivi do nekritičnosti, s katero je bil v slovenskem prostoru nekaj časa sprejeman naš pesniški modernizem. Kakšna pa se vam zdi naša sočasna izvirna poezija?

Iz moje pesniške prakse, pa tudi iz mojih izjav se da razbrati, da se imam za modernega pesnika, da pa kakšen poseben prijatelj in slavilec modernistične poezije nisem – namreč tistega njenega segmenta, ki zanemarja vsebinsko sporočilno plat zadeve. Modernizem daje poudarek besedi, ne stavku. Prepričan je, da je izrekanje o človeških zadevah, o posamezniku in družbi, stvar filozofije, da ne sodi v »čisto« pesniško poezijo, da smisel, vsebina, sporočilo, torej vsebinska plat pesmi pesniško senzacijo bolj onemogoča in kazi kot pogojuje. Ta modernizem, ki je bil pri nas dolgo vodilna in tudi najbolj kričava oblika pesniškega udejstvovanja, ima na teoretični ravni bistveno hibo – namreč, ko se znebi vsebine, izgubi tudi obliko, saj je oblika oblikovana vsebina. Kar ostane, seveda je nekakšna »senzacija«, prazna, dolgočasna, v estetsko sfero pa ne sodi. Morda sodi v sfero rebusov, rebusoidov, kvazioraklјev. Zaznamuje ga namreč poljubnost. Noben tak pesniški izdelek ni totaliteta, ne more biti. Slaba neskončnost, bi rekel Hegel. Nizanje detajlov, ki ne sestavijo celote. Do slovenskega modernizma imam še osebno zamero, saj se ta vrsta pesnjenja povezuje s konservativnimi ideologijami, zato mi tudi s tega vidika ni simpatično. Ne zdi se mi, da bi me ogrožal, prej se počutim nad tem načinom pesnjenja malce vzvišeno, ker se mi pravzaprav ne zdi docela resno. Če

ti pesniki niso ravno očitni goljufi, so pa vsaj precej nebogljeni. Do zoprnij prihaja na drugih področjih, recimo pri rangiranjih, ko potem recimo kak Janko Kos napiše zgodovino slovenske literature in umesti tovrstno literaturo v prvo ligo, drugi, ki smo se trudili drugače, pa smo drugorazredni pesniki. Potem izdajo »tradicionalista« Janeza Menarta v knjižni zbirki Kondor šele sedem let po smrti, Toneta Pavčka pa sploh ne. Tako vrednotenje se potem odraža tudi v sistemu šolskega pouka, kar ni simpatično in tudi ne pravično, zlasti pa ne vzgojnoizobraževalno produktivno. Z vsako generacijo v 70-ih in 80-ih letih prejšnjega stoletja se je predrznost demontaže poezije povečala in spraševali smo se, kje se bo to ustavilo. Prva generacija, ki se je od nje odvrnila, je vstopila z Alojzom Ihanom, ki je zavrgel modernistično maniro in se vrnil na solidne osnove Edvarda Kocbeka ter s prvima pesniškima zbirkama ustvaril tudi sijajne oblike prišiljenih, anekdotičnih pesmi in zgodbic. Večina najmlajših pesnikov in pesnic spet pesni na 'pravi' pesniški način, da ne bom uporabil besede 'klasični'. Vendar naša spremljajoča teorija te pomoderne generacije krsti za postmoderne in kot postmoderni so lahko spet klasični, za nazaj pa ni nikakršnega odpuščanja. Tisti, ki smo v letih najhujšega razsajanja modernističnih ošpic pisali poetične reči, še nismo dobili odveze, čeprav bi rad videl literarnega teoretika, ki bi utemeljil, zakaj je Jesihov opus sonetov postmoderen in zakaj je Pavčkov ali moj opus sonetov tradicionalen. Ob tem je zanimivo vprašanje Svetlane Makarovič, ki se rada stiska k modernistom, vendar ves čas piše še bolj »starokopitno« kot je Janez Menart. Zakaj je ona modernistka?

Že v začetku sem dejala, da ste podpisali tudi številne drame in radijske igre. Katera od obeh form vam je bližja in kaj vam dajeta ti obliki v primerjavi s poezijo?

Drama, bolj natančno povedano komedija, je področje, s katerim sem se ob pisanju poezije največ ukvarjal. Komedija je moja bolečina, na sploh mi moje dramsko pisanje povzroča frustracije in nelagodje. Težav s slovensko dramatiko, s slovensko komedijo še posebej, se sicer ni nikoli manjkalo. V socializmu so izvirna dela presojali glede na politično oportunost in neoportunost, zato za televizijo domala nisem mogel pisati, ker me niso objavljali, podobno je bilo z gledališčem. Ob tem se je uveljavilo še režisersko gledališče, v katerem se gledališka izrazna sredstva »osamosvajajo« od literature, ta pa postane le majhen kamenček v mozaiku tistega, kar naj bi bilo moderno gledališče. Pri nas je to izpadlo tako, da so režiserji za dolga desetletja postali osrednji v gledališču. In so še, v glavnem še vedno istih osem, devet večnih, ki ne pustijo nikogar na svoj ringelšpil po slovenskih teatrih. Ko so desetletja prakticirali zaničevanje teksta in igralcev pri predstavi, so naredili ogromno škodo gledališču in občinstvu. Ne nazadnje se je kot kolateralna škoda njihovega omalovaževanja dramatike fatalno razrahljala povezava nacionalnega gledališča z nacionalno dramatiko. Nacionalna dramatika ni več glavni pogoj za rast gledališča in gledališče ni več nujno potrebni uresničevalec in glavni naročnik in korektiv domači dramatiki. Tu seveda kot žrtev režiserjev nisem osamljen, žrtve so še mnogi dramatiki, igralci, tudi dramaturgi, ki v gledališču niso več advokati avtorjev, ampak sekundariji režiserjev. Slovenska gledališča so državno subvencioniran privaten fevd znanih režiserjev, izrazito pišmeuhovska do dramatikov.

Vaš opus bi, glede na občinstvo, lahko razdelili na opus za odrasle in opus za mladino in otroke. Zdi se, da so umetniška dela, kot so knjige ali radijske igre in gledališke predstave, za razvoj mladostnikov izjemno pomembne, saj jim odpirajo svet, jih v nekem smislu vodijo pri sestopanju vanj. Kakšno popotnico jim želite dati kot ustvarjalec, katerim merilom sledite, ko ustvarjate za (naj)mlajše?

Za mladino sem napisal kar nekaj knjig. Zadnja pesniška zbirka zanjo je knjiga o vranah, 30 pesmi o življenju v naši jati. Po zaslugi MZK, ki je v akciji Rastem s knjigo lani obdarilo vsakega sedmošolčka s to zbirko, se ne morem pritoževati, da nimam stika z mladimi. Radijske igre za otroke so bile 22 let moje delovno področje na radiu, ki sem ga suvereno kreiral in pri tem sodeloval vsaj z dvema generacijama avtorjev. Imel sem to čast, da sem lahko v eter plasiral številne pomembne avtorje radijskih iger za otroke. Ob tem sem imel tudi veliko osebnega zadovoljstva, saj sem lahko uporabil znanje obeh svojih poklicev – pedagoškega, ki sem ga pridobil na učiteljišču in dramaturga, ki sem si ga pridobil na AGRFT. Mislim, da je šlo skozi moje roke kakšnih 400 iger; pred pojavom komercialnih televizij je radijske igre vsako nedeljo zjutraj poslušalo med 20 in 30 tisoč slovenskih otrok. Tega danes ni več, slišim, da na radiu radijska igra sploh, otroška pa še posebej, komaj životari, kar je izjemna škoda. Slušno kultiviranje otrok je bilo nekoč splošna praksa, danes pa so te vrste umetniškega doživljanja deležni privilegirani otroci, pač otroci staršev, ki jim je jasno, kaj pomeni razvijanje slušnega dojemanja v rasti človeka v vsestransko razvito osebo. Sam sem zdaj zbral nekaj svojih iger v posebni knjigi, *Sreča in nesreča*, ki je izšla pred kratkim pri Knjižni zadrugi, gre pa za knjigo igric za branje, narejeno tako, da se lahko otroci naučijo tudi branja dramskih tekstov – takih, ki so primerni za njihovo starost. Morda pa se bo kdo le naučil prebirati igro in se seznanil z dramsko literaturo, preden bo v prvem razredu srednje šole naletel na prvi dramski tekst v življenju – na Sofoklejevo *Antigono* ali na *Kralja Ojdipa*, kar je najlepše zagotovilo za to, da nikoli več ne bo segel po dramski literaturi, kar je velika krivica in škoda. S to knjigo sem poskušal, kolikor je v mojih močeh, priti mladim bralcem naproti.

Pogovarjala se je **Tina Kozin**

Josip Prelesnik

»Zasulo me je«

Iz dnevnika vojaka v 20. lovskem bataljonu avstro-ogrske vojske

K vojakom sem bil potrjen meseca junija 1914. leta in sicer h konjeniškemu polku (dragonarjem). Ob mobilizaciji 1. avgusta 1914 sem bil dodeljen k 17. pešpolku, po treh tednih pa premeščen k 20. lovskemu bataljonu. Najprej smo bivali na šoli na Ledini, potem pa v pivovarni Union v Ljubljani. Vadili so nas po raznih krajih v Ljubljani in okolici, 14 dni pred odhodom v Poljsko Galicijo pa smo bili tudi v »cukerfabriki«.

Dne 26. oktobra 1914 smo se odpeljali v Galicijo. Ustavili smo se na Ogrskem v mestu Nagymihaly in smo bili tam tri tedne. Od tam smo štiri dni marširali na fronto. Tja smo prispeli 21. novembra. Drugi dan nas je polovica novih mož nesla četam, ki so bile v neki vasi na galiških tleh, jedila, čevlje, plahte in drugo. Tja smo prišli okrog 11. ure ponoči in smo tudi tam prenočili. Zjutraj ob 5. uri je bil »alarm«, ker so se začeli Rusi pomikati naprej. Spali smo namreč vsak na svojem koncu vasi, na enem Rusi, na drugem pa mi. Naše čete so se takoj nad vasjo uredile v bojno črto. Kar nas je prišlo prejšnjo noč, smo ostali v vasi, kajti s sabo nismo imeli pušk. Potem smo jo ubrali nazaj čez hrib, med potom sem se še ozrl in zagledal več bojnih vrst Rusov, za njimi so pa v skupinah korakali naprej. Komaj smo prišli čez hrib, so Rusi že začeli napadati naše vrste.

Dva dni se je tam bil hud boj, naši so bili premagani in so se umikali počasi nazaj. Naš bataljon je imel velike izgube, posebno tretja četa, v kateri je ostalo samo 14 mož. Potem smo bili še mi razdeljeni med čete. Prišel sem k četrti četi, prvi vod. Potem smo se še nekaj dni ustavljali Rusom in se počasi umikali, da smo prišli na neki hrib. Tam smo bili nekaj dni. Ker je bil jako hud mraz, smo skopali strelske jarke in čakali napada.

Neko jutro so Rusi napadli črnovojnike, ki so bili levo od nas, z jurišem (šturmom) ter predrli bojno črto. Potem smo se morali vse bolj umikati in smo se štiri dni vlekli vedno nazaj, tako da smo bili skoraj že na ogrski ravnini. Tam smo se ustavili in dobili pomoč. Potem so začele naše čete napadati Ruse in so jih tudi zapodile v beg. Rusi so se 14 dni ves čas umikali in smo jim sledili proti Přemyslu čez prelaz Dukla v Karpatih.

Dne 18. decembra 1914 smo ob 6. uri zjutraj prebredli precej veliko vodo in zasledovali dalje umikajoče se Ruse. Na nekem hribu so se Rusi ustavili in vkopali v zemljo ter dobili okrepitve. Potem so nas spet z veliko premočjo napadli in predrli bojno črto, zato smo se morali hitro umikati. Vedno znova smo se morali umikati nazaj proti Karpatom. Spet smo prešli prelaz Dukla in čez Zborov prišli nazaj. Naš bataljon je zasedel visoki hrib »Filipinski vrh«, tam gori smo bili en teden.

Rusi so nas začeli napadati s 26. januarjem 1915 zgodaj zjutraj. Bilo jih je šestkrat več kot nas, sami Sibirci. Ponoči so se nam približali na štiristo do petsto korakov in streljali na vsakega, ki se je količkaj pokazal. Ob 9. uri sem šel iz strelskega jarka zadaj in tako dobil dumdumki krogli: eno v tornistro in drugo v mezinec leve roke.

Potem so me kot ranjenca odvedli na obvezovališče, od koder sem drugi dan pešačil do prve postaje Rdečega križa, nakar so nas z vozovi peljali v mesto Kazan. Tisti dan, ko sem odšel s »Filipinskega vrha«, so Rusi redno prežali na naše. Proti večeru in ponoči so pa z jurišem trikrat napadli in tudi naši so trikrat odgovorili. Tisti vojaki, ki so potem prišli v bolnišnico, so pravili, kako divje klanje je bilo na tistem hribu; naši so podlegli pred šestkratnim močnejšim sovražnikom. Iz mojega voda sta prišla v bolnišnico še dva, ki sta bila ranjena podnevi, drugi so pa vsi, razen tistih, ki so bili zajeti, obležali na hribu. Tako so se naši nekoliko umaknili, potem so se ustavili in vkopali v Karpatih.

Po tistem so Rusi še večkrat napadli, a so bili vselej odbiti in razbiti. Vedno so imeli ogromne izgube, Karpati so grob ruske vojske.

Po Karpatih in Galiciji je bilo veliko trpljenja zaradi nenehnega marširanja, ker smo včasih noč in dan samo hodili ali naprej ali pa nazaj. Kakor je že bilo.

Hrane včasih nismo dobili čisto nič dva, tri ali celo štiri dni.

Znanca nisem imel drugega iz našega kraja kot Franceta Strnada s Ceste (Birtovega). S Francetom Lovšinom iz Sušja sva bila pa vedno skupaj kot največja prijatelja in vojna tovariša.

France Strnad je potem meseca junija padel, zadela ga je sovražna krogla, ki jo je dobil v trebuh. Rusi so ga vzeli in pokopali.

Uši je bilo brez števila in tudi ni bilo čudno, saj so bili že sami kraji tako zanemarjeni in zamazani. Vojaki smo jih imeli toliko, da še spati ni bilo mogoče, čeprav si bil še tako truden in zaspan. Čistiti se ni bilo vedno mogoče, sezul se nisem in ne preoblekel od 28. novembra pa do 3. januarja. To si vsak lahko misli, kako je bilo. Zraven pa je še bilo treba vedno ležati v blatu; ko smo namreč skopali jarek, je bilo takoj blato, ker se je sneg topil ali pa je bila zemlja močvirna. Pa še črni smo bili kot dimnikarji, kajti tiščali smo se pri ognju, koder se je dalo malo zakuriti. Kako je bilo, si more le tisti predstavljati, ki je tam bil, drugi pa še v sanjah ne. Smrt ni bila najhujše, ampak samo rešiteljica iz groznega pekla svetovne vojne.

Ko so nas ranjence naložili na vlak, smo se peljali, čez mesti Eperjes in Miškolc. V vsakem teh dveh mest smo se ustavili po dva dni, da so nas prevezali, okopali in prekuhali obleko, da so nadležne živalce konec vzele in slovo od nas.

Po dolgi vožnji smo se pripeljali v Maribor, kjer so nam določili, v katere bolnišnice bo kdo šel. Kakih 60 so nas oddelili v bolnišnico v Ormož na Štajerskem blizu hrvaške meje. V bolnišnici je bilo prav dobro. Tam sem bil 6 tednov, pa sem se pozdravil in tudi odpočil. Nato so me poslali k moji enoti, ki je bila takrat na Vrhniki. Dobil sem 14 dni dopusta.

Ko sem prišel z dopusta, so takoj objavili odhod na stotnijo (marškompanijo), da bi spet odšli proti Galiciji. Tako smo čakali 14 dni, kar naenkrat pa je zvečer prišlo povelje za odhod in drugi dan zjutraj smo se odpeljali čez Ljubljano, pa ne v Galicijo ampak k Sv. Luciji in dalje v Tolmin na Primorsko k italijanski meji. To je bilo 7. maja 1915.

Nastanili so nas v vasi Zatolmin. Od tam smo šli vsak drug dan na planino pod vrhom Krna, kjer smo kopali strelske jarke. En teden, preden je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski, smo šli na planino z vsem potrebnim, kar ima vojak v vojnem času, in se utaborili na prostem, v šotorih. Kako je bilo s hrano, si lahko vsak sam predstavlja iz naslednjega: zjutraj za pol zajemalke (šeflje) kave ali čaja z mlekom, popoldne ob 3. uri pol zajemalke čiste juhe ter 1 majhen košček mesa in zvečer spet malo kave; v treh tednih smo dobili samo trikrat kruh. Razume se, da smo ob taki hrani čisto obnemogli. Srečen je bil tisti, ki je dobil pri pastirju kak liter mleka. Kislica, ki raste v travi, je bila kaj dobra in smo jo vso poiskali in pojedli.

Ko smo končno 25. maja 1915 zvečer dobili obvestilo, da je vojna napovedana, smo se takoj razvrstili v bojno črto s pomnoženimi stražami ter pričakovali prihod sovražnika. Dne 29. maja smo se spustili s planine Zatolmin. Od tam nas je šlo 6 mož na patruljo čez vas Gabrje v Volarje, ker smo imeli poizvedeti, če je že bil sovražnik tam, oziroma kje se nahaja.

V vasi Volarje je bilo še precej ljudi doma, veliko se jih je pa že umaknilo. Ti so nas prijazno sprejeli in dali jesti. Povedali so tudi, da je pol ure od tam polno Italijanov, in še, da je dva dni poprej prišlo 20 italijanskih kolesarjev in da so s puškami streljali proti Krnu.

Drugi dan smo se vsi skupaj iz Zatolmina odpravili na hribček blizu Tolmina. Tam smo si napravili nekoliko strehe in ležišča. Popoldne smo šli spet v patruljo v Volarje: 11 mož in en praporščak po imenu Vrečko. Fajn fant, Štajerec. Prispeli smo 500 korakov do vasi in opazili italijansko stražo, ki je stala pred vasjo. Poveljnik Vrečko je rekel: »Kakega Italijana pa vendar moramo dobiti, da bomo imeli mi prvega ujetnika«. In smo šli čisto do njih, ki so bili v bojni črti in v velikanskem številu. Tudi mi smo se razvrstili v bojno linijo in sicer od 3 do 5 korakov od Italijanov ter začeli streljati. Ko smo oddali vsak po nekaj strelov, zakliče vojak po imenu Kosmač, doma je bil od Gorice: »Nazaj!« Zbežali smo nazaj in med tem je bil eden naših ranjen v nogo. Praporščak je pa šele čez dalj časa prišel za nami, smo že mislili, da ga ne bo več, da je padel, ali pa da je ujet. Kosmač je med tem že sestavljal, kako bo poročal na poveljstvo. Rekel je: »Jaz sem najstarejši vojak, zdaj morate mene ubogati, ko mene ne bi bilo zraven, da bi poveljeval, bi vsi tam ostali, kot je naš komandant. Meni se imate zahvaliti, da niste pobiti ali pa ujeti.« Dodal je, da bo tudi na komandi tako povedal. Ko smo bili že prav blizu naše komande, pa pride za nami naš praporščak Vrečko in pravi, da je že mislil, da smo vsi tam ostali in da se ni upal brez nas sam nazaj. Tedaj se je pa Kosmač oglasil: »Gospod, dobro, da ste prišli, jaz ne grem več v patruljo s takimi vojaki, ki bežijo, sem jih komaj došel, ker sem zadnji šel od tam, ampak z vami, gospod Vrečko, bi šel pa vedno.« In v tem smislu je tudi poveljstvo dobilo poročilo. Tako je Kosmač ostal na večerji pri oficirjih in bil pohvaljen, mi smo bili po ozmerjani, »ker smo Kosmaču ušli in ga tam pustili«. Seveda, bili smo sami mladi in neizkušeni, pa se ni nobeden upal resnice povedati, da je Kosmač prvi bežal in tudi poveljeval za umik. Konec je bil tak, da je bil Kosmač odlikovan z malo srebrno kolajno in bil povišan v vodja patrulje, praporščak Vrečko pa je bil odlikovan z bronasto kolajno.

Dne 1. junija smo šli k Sv. Luciji, tam prenočili in drugi dan marširali v Šempas pri Gorici. Pot je bila dolga, pa še topove smo morali pomagati spravljati naprej, ker niso mogli konji speljati čez hrib. V Šem-

pas smo prišli ob 11. uri zvečer, do smrti utrujeni. Po šupah smo dobili ležišča na golih deskah. Ljudje so bili jako prijazni. V Šempasu smo bili 14 dni. Nato smo odšli pol ure onstran Gorice ter smo ob neki vodici kopali strelske jarke.

Po tistem smo čez Vipavsko dolino odkorakali v Kostanjevico na Krasu. Marš v vročini je bil spet hud. V Kostanjevici smo ostali štiri dni, nato smo kot rezerva odšli na Doberdob. Nekaj dni smo ostali v kotlinah. Vročina je bila jako huda. Vode pa prav malo.

Dne 22. junija smo se na Doberdobu odpravili v strelske jarke. V primerjavi s strelskimi jarki v Galiciji, koder sem bil, so bili jarki na Krasu prav izvrstni. Bili so že prej napravljeni, kajti ves čas, odkar se je začela vojna z Rusi, so se tudi ob italijanski meji takoj začeli utrjevati, ker niso nič zaupali zvezi z Italijani, saj so jih poznali, da ne držijo pogodbe, če jim tako kaže dobiček. Seveda so bili ti jarki samo za tisti čas, ko še ni bilo toliko artilerije.

Dne 23. junija je vodja patrulje Kosmač dobil povelje, naj vzame se dva lovca in pride k poveljniku, ki je bil takrat stotnik Jurovics, po rodu Madžar. Bil je pa prav dober človek, sicer strog, ampak tudi jako skrben za ljudi.

Kosmač je takoj prišel pome in po mojega prijatelja Uranjeka ter smo odšli k stotniku. On nam je dal časopise, pisane v italijanskem jeziku, ter rekel, naj jih nesemo dol v ravnino v vas ter naj jih obesimo po drevju in oknih, da jih bodo italijanski vojaki dobili in brali. Mi pa smo se kot zvesti vojaki takoj s časopisi napotili proti vasi, ki so nam jo določili, in med italijanske vojake. Ko smo prišli do naše žične ograje pri 87. pešpolku, je poveljnik straže pri priči hotel žično ograjo prerezati, da bi z omenjenimi časopisi šli skozi. Vodja naše patrulje Kosmač pa je dejal: »Nikar ne reži žične ograje, raje pojdi po menažo, ki je ravnokar prišla, pa tiho bodi, to je moja stvar«. Poveljnik straže rekel: »Meni je tudi prav in še ljubše, da mi ni treba rezati ovire, napravi, kar hočeš«. Straža je odšla po menažo, mi pa smo tam ležali kake pol ure. Med tem časom smo v tiste časopise zavili kamenje in jih zmetali na ono stran žičnih ovir, potem se pa vrnili. Kosmač si je tudi odvil gamaše in razvezal čevlje. Ko smo prišli k našemu poveljniku, so bili vsi naši oficirji pri njem. Kosmač je javil, da smo se vrnili. Komandant je takoj vprašal, kako je bilo. Dobil je tak odgovor: »Ko pridemo nekaj sto korakov od žičnih ograj, pustim enega vojaka za stražo in za znamenje za vrnitev ter greva z drugim še nekaj sto korakov naprej, nakar pustim še drugega in si tam tudi čevlje sezujem ter se odplazim čisto do italijanskih ležišč, ki jih imajo v šotorih takoj pod hribom, ter tam vržem časopise prav do šotorov in se potem nazaj pomaknem ter čakam, kaj bo. Kmalu pride vojak in pravi: 'Kaj je pa to,' ter vzame časopise in nese v šotor, kjer začnejo Italijani takoj na glas brati in se smejati. Potem sem šel nazaj k tema dvema, nakar smo se vrnili.« Vsi oficirji so začeli odobravati, da smo prav naredili, in so nas pohvalili kot dobre in hrabre vojake. V zahvalo smo bili 28. junija povišani, Kosmač od vodja patrulje na podlovca (desetnika), jaz in Uranjek pa za vodja patrulje.

Pred tem so se 24. junija Italijani pripravili na napad. Od zjutraj so se počasi pomikali proti 27. domobranskem polku, ki je bil desno od nas. Ko so se tako počasi približali našim linijam, so se obrnili tudi proti nam. Mi smo jih težko pričakovali ter smo bili prepričani, da jih bomo zapodili nazaj. Dobili smo ukaz, da ne sme nobeden začeti streljati prej, dokler Italijani ne pridejo do naših žičnih ovir in začnejo sami prožiti naše bombe, ki so bile nastavljene v zemlji. Pa je vkljub ukazu nekdo oddal strel, da se je vsa napadalna vojska obrnila nazaj in začela bežati. Opazovalci, ki so spremljali priprave in prihod ter število sovražnika, so cenili, da je tisti dan prišlo na našega vojaka dvajset Italijanov, pa so vsi zbežali zaradi enega samega strela. Zato se ni čuditi, da niso v začetku vojne z Italijo Italijani prišli naprej, saj bi zastran vojakov, kolikor nas je bilo na Krasu, lahko kar čez nas korakali in bi bili v nekaj dnevih v Ljubljani. Le bojazljivost italijanskih vojakov je bila razlog, da niso mogli nikamor naprej. Kaj pomaga še taka hrabrost, če je pa število nasprotnika le preveliko in so njegovi vojaki količkaj za kaj; lahko strejo vse junaštvo in dosežejo svoj cilj. Pri Italijanih pa ni bilo čisto nič korajže, čeravno so imeli velikansko število vojakov in drugih silnih naprav.

Dne 26. junija smo spet odšli v rezervo v tiste kraške kotline ter ležali v nekakih šotorih, ki smo jih poprej naredili iz vejevja in zemlje. Popoldne je začel sovražnik s topovi streljati na nas, ker je z letala zapazil, kje smo. Enaindvajsetcentimetrska granata je zadela prav v drugi vod, ki je bil zraven mene, in so bili vsi nekoliko ranjeni, prav hudo pa nobeden. Takoj nato smo odšli nazaj tako daleč, da nas granate niso več dosegale. Tam smo prenočili. Drugi dan smo se odpravili na postajo v Volčjo Drago in se od tam pripeljali v Ljubljano. Potem smo odkorakali v Dravlje.

Iz Galicije je prišel tudi naš bataljon, bil je hudo razbit in je še zelo majhno število vojakov bilo sposobnih za boj, kajti 13. junija so imeli za sabo strašno bitko s Kozaki. Vkljub veliko večjemu številu in hrabrosti Kozakov, so jih vseeno ustavili in zapodili nazaj. Zato jim je cesar Karel sam poslal pohvalo za hrabrost.

V Dravljah smo se spočili, na novo uredili in dobili še nekaj mladih fantov, da je bil 20. lovski bataljon spet popoln in sposoben za boj. Potem smo se pa peljali čez Jesenice do Kranjske Gore in tam prenočili.

Drugi dan smo se iz Kranjske Gore pomaknili za Triglav in v šotorih prenočili, nato pa nadaljevali v Trento ter prispeli do Soče. Potem je bilo treba na fronto, ki je bila en kilometer za Bovcem. Naša stotnija je

prišla ravno pod Rombon do druge stotnije levo od nas, razporejeni po ravnini in dveh gričkih za Bovcem proti Čezsoči. Tam smo se imeli še precej dobro. Hrane je bilo zadosti, samo tobaka je manjkalo. Delali nismo dosti. Italijani so bili še na Žagi, naše poljske straže pa že onstran mesta Bovec. Čez kake 14 dni so se začeli Italijani že pomikati proti nam. Naše straže so morale nazaj do nas, tako da so prišli Italijani 200 do 300 korakov blizu. Potem pa nismo imeli miru pred njimi in oni ne pred nami. Vedno smo drug na drugega strogo pazili, in če se je le kdo pokazal, jo je takoj dobil. Nekoč so nas Italijani navsezgodaj napadli, pa jih je samo 6 naših vojakov napodilo nazaj. Imeli so precej mrtvih in ranjenih, od naših ni bil pri tem napadu nobeden ranjen. Iz naše stotnije je bilo nekaj mož s četovodjem Zarnikom na Rombonu, kjer so jih tudi napadli Italijani, pa se niso ves dan umaknili, čeravno je bilo Italijanov prav veliko več.

Drugače je bilo v tistih strelskih jarkih še precej dobro. Topništva še ni bilo veliko in je bolj mirovalo. Zato tudi nismo imeli velikih izgub. Pač pa so dovažali topove in jih postavljali v tako imenovane »kaverne«, to je čisto v zemljo skopane tunele ali predore. Tam smo bili en mesec. Potem smo šli čez prelaz Predel v Rabelj na Koroško. Tam smo bili en mesec, ker smo hodili delat barake pod neki hrib. Bili smo namreč v rezervi. Potem smo šli na visoki hrib po imenu Schlichtel. Tam smo bili spet en mesec v rezervi in tudi delali barake, les, ki ni bil drug kot borov, kar je raslo med skalovjem, vlačili skupaj. Večkrat je moralo kak tramček, ki bi ga dva moža nesla po ravnem, 10 do 20 mož z vrvmi spravljati čez prepade. Deske in živež smo morali hodit iskat po več ur daleč v dolino. Pripomniti moram, da sva bila z Uranjekom takoj ob prihodu v strelske jarke za Bovcem meseca julija povišana za podlovca (desetarja).

Ko smo barake dogradili, smo šli v fronto vrh hriba. Jaz sem bil z dvema vojema postavljen na poljsko stražo (Feldwache). Bili smo precej narazen od drugih. Stanovali smo pod velikansko skalo v duplini. Tam smo se prav dobro imeli. Delali nismo drugega kot skrbeli za hrano in si prinesli drva, pa tisto malo straže opravljali. Posebno jaz, poveljnik te straže, nisem imel drugega dela kot včasih pregledati, če stražarji prav stojijo. Hrane smo imeli dovolj. Sovražnik je bil daleč od nas. Drugi naši vojaki so pa veliko trpeli. Ležali so pod šotori v velikem snegu in mrazu, morali kopati jarke noč in dan, zraven pa še dobro stražiti, ker so bili bliže sovražniku. Na tistih položajih smo bili en mesec, nakar smo šli spet na fronto na Fischkopf. Tam smo bili spet en mesec.

Na Fischkopfu je bilo enako dobro, tako da se skoraj ni poznalo, da bi bila vojna. Barake smo imeli prav dobre, hrane dovolj, službe malo, delali nismo skoraj nič, še drv smo imeli dovolj napravljenih in tudi drugače je bilo dobro. S sovražnikom smo bili zelo daleč narazen.

Mi smo bili v dolini, sovražnik je bil na hribu, tako da so krogle žvižgale tjavendan in nismo imeli tam nobenega ranjenca. Na novega leta dan smo bili pri maši ob 2. uri popoldne. Dobili smo tudi precej božičnih daril, vsak svoj zavitek, največ od ljubljanskih otrok šolarjev. Škoda da smo bili tam samo en mesec. Tiste barake, ki smo jih na Schlichtlu z veliko težavo napravili, je vse sneg vzel s seboj v dolino in tudi vojake, ki so bili v njih. Mislim, da so se večinoma vsi živi rešili izpod snega.

S Fischkopfa smo šli v Trbiž ter smo ostali en mesec v rezervi v vojašnici. Nato smo šli spet čez Rabelj na Predel in potem v dolino Soče ter čez planino Golobar oziroma skozi gozd na fronto na Vršič in Javorščck. Naša stotnija je prišla pod Vršič in naš vod takoj pod Špico, tako imenovani Turn. Na Špici je bila tretja stotnija, ki ji je bil poveljnik stotnik Vesely. Naši stotniji je nekaj časa poveljeval nadporočnik Menčik, nato spet naš stari stotnik Jurovics. Tam v tistih strelskih jarkih smo bili vsega skupaj eno leto in pol. Samo v tem je bila razlika, da smo se enkrat premaknili tako, da smo šli na Špico in drugi na naše mesto. V tistem kraju smo pa ostali toliko časa zato, ker je naš bataljonski poveljnik vedno prosil na ministrstvo, da bi iz našega 20. lovskega bataljona rad napravil prvi alpski pešpolk, zato pa da naj bi mu poslali potrebno število vojakov. Dobil je odgovor, da mu bo ustreženo glede na to, da je bataljon veliko trpel v Galiciji, da je bil zaradi hrabrosti imenovan železni bataljon in da bomo stali dolgo časa na fronti Vršič - Javorščck, kjer ni veliko izgub. Dobil je tudi ukaz, naj strogo pazi na vojake in da naj jih kolikor mogoče varuje pred izgubami; obljubili so mu, da bo dobival stotnije iz zaledja in bo tako počasi sestavil pešpolk. A je kljub temu, da nismo imeli veliko hudih bojev, vendar precej ljudi padlo, o čemer lahko še danes priča pokopališče med Vršičem in Javorščkom, ki se imenuje »Kapelintal«.

Med tem časom so prihajale nove stotnije, večinoma sami Bošnjaki. Tako se je naš bataljon povečal, da je imel že 10 stotnij. K nam so poslali še nekaj vojakov 7. lovskega bataljona. Med temi je bil tudi Janez Mohor (Anžičkov Anza) s Ceste. Bataljon je bil že blizu tega, da se prekrsti v polk, kar dobimo povelje za odhod na Tirolsko.

Kot sem že omenil, je bil naš vod razporejen v strelskih jarkih pod Špico v Turnu in od tam proti nižini, ki vodi proti Javorščku. Jaz sem s svojim vojem prišel na desno krilo našega voda in sem bil nekak poveljnik 3. in 4. voja. Za stanovanje smo imeli s kamni obložen zid in povrhu njega streho iz strešne lepenke. Kadar se je sneg topil ali je deževalo. smo imeli vedno mokro. Službe je bilo tukaj vedno veliko. Dela pa tudi ni manjkalo. Kadar je zapadel sneg, ga je bilo

treba odmetati; kadar ga ni bilo in zlasti poleti, smo pa morali strelske jarke globlje kopati; nato smo kopali še kaverne, to je rove v zemljo, zraven tega pa smo si morali sami od zadaj nanesti še ves živež, drva in strelivo.

Sovražnik je bil bolj daleč stran, da ravno velike nevarnosti ni bilo. Zato je bilo pa toliko huje levo in desno od nas, kjer je vedno grmelo in treskalo, da je bilo joj.

V začetku mesca maja je bil naš četovodja Zornik povišan v nadlovca. Zato sem moral jaz, četudi sem nerad zapustil može pri svojem voju, iti na njegovo mesto in prevzeti mesto četovodje našega voda.

Poveljnik tretje stotnije je vedno prosil na višja poveljstva, da bi on naskočil sovražnika in ga pregnal s Špice. Omeniti moram, da na bojišču na Špici ni bilo več prostora kot samo za eno stotnijo vojakov in nekaj saperjev ali pionirjev. Ker je stotnik vedno prosil in vso stotnijo nagovoril, da so bili pripravljeni naskočiti sovražnika, je bil uslišan.

Napad je bil določen za 25. maj 1916 točno ob 10. uri zvečer. Pet minut pred 10. uro. so prvi napadalci naskočili sovražne stražarje, jih ujeli ter takoj zavzeli prvi strelski jarek. Kmalu nato so naskočili že drugi ter zavzeli še drugi jarek. Ob 10. uri smo začeli tudi mi kar mogoče najhitreje streljati, da bi premotili sovražnika, da ne bi vse rezerve poslal na Špico. Nato so naši zavzeli sovražniku še tretjo linijo. A ustavil se je v četrti in zadnji liniji na Špici, dobil okrepitve od strani in odbijal naše nadaljnje napade.

Tretji stotniji so bili pri napadu za pomoč en vod naše stotnije, dva voda pete stotnije in dva voda črnovojnikov nekega češkega polka.

Zaradi velikih izgub in ranjenih naši niso več mogli sami naprej, da bi sovražnika vrgli z zadnje linije. Prosili so češke črnovojnike, naj jim gredo naprej na pomoč, ali oni niso šli čisto nič naprej od naših prvih linij. Zaradi tega so morali naši opustiti nadaljnje napade ter se hitro umakniti nazaj v prve strelske jarke. Pri tem je bilo še precej naših ujetih, ker je dobil sovražnik veliko pomoč ter od strani pritisnil na naše, ki so se umikali. Mi smo seveda morali biti vso noč vsi na straži za primer, da bi pa sovražnik kje pri nas ne poskusil naskočiti in tako oslabil naš položaj na Špici. Streljali smo potem po malem vso noč. Proti jutru, ko so se naši umikali, smo morali začeti spet bolj streljati s puškami. Sovražni topovi so na Špico še huje streljali, zaradi tega je kamenje vedno padalo po nas in na našo rezervo, da ne bi mogla priti na pomoč. Proti jutru je pa še artilerija s Krasnega vrha začela tudi na nas metati granate in šrapnele. Okrog 5. ure zjutraj 26. maja prileti ena granata v zid, ki smo ga imeli naloženega, da je bil stražar varen pred kroglami iz pušk. Stal sem pri tistem zidu in me je takoj zasulo. Pri tem sem prišel za trenutek ob zavest in sem se zavedel, ko so me začeli vleči iz kamenja ter sem začutil hude bolečine v želodcu in trebuhu. Ko so me izvlekli in me odnesli v tunel, je poročnik opazil, da mi iz leve roke teče kri, ter mi povedal, da sem tudi v roko ranjen. Obvezal mi je roko in uredil, da sem ležal v tunelu. Mislil sem, da so se mi vsa čreva pretrgala, ker sem ob vsakem dihu čutil strašanske bolečine.

Ko je okrog 8. ure streljanje nehalo, so me sanitejci vlekli v zaledje na obvezovališče. Po strelskem jarku me niso mogli nesti, zunaj pa se niso smeli pokazati, zato so me kar tako nesli, da sem se malo sam opiral na nogo, kar mi je povzročalo jako hude bolečine.

Na obvezovališču mi je zdravnik roko prevezal in me nekaj časa pustil tam, da počijem, potem pa smo šli peš na Golobar, kjer so bile bolniške sobe. Jako težko sem hodil, pa sem vendar šel sam. Na Golobarju sem ostal nekaj dni. Kdor je bil težko ranjen, je bil takoj odpravljen dalje, drugi pa smo ostali na Golobarju. Bolečine v želodcu in trebuhu so mi hitro ponehavale. Zato je zdravnik dejal, da ne bom šel v bolnišnico, ampak da se bom kar tam zdravil. Ko sem videl, da ne bom šel v bolnišnico, sem takoj prosil za vrnitev v strelske jarke, kamor so me tudi poslali. Tam nisem imel nikakršne službe, le vsak drugi dan sem moral k zdravniku, da mi je roko prevezal in namazal, da se mi je zdravila.

Nekako sredi junija pa odšli iz strelskih jarkov na Špico, kjer smo nadomestili tretjo stotnijo. Šla je nazaj na Golobar v rezervo, ker je bila ob napadu hudo zdesetkana.

Na Špici je bilo pa veliko trpljenje. Bilo je veliko opravil, noč in dan je bilo treba delati tunele ter hoditi na sredo hriba po hrano, drva in strelivo. Stražo smo imeli od sovražne oddaljeno samo dvanajst korakov. Strelski jarki pa so si bili z njihovimi vsaksebi do dvesto korakov. Zato je bilo treba največje previdnosti.

Kadar naj bi ponoči počivali, smo skoraj vedno morali po nekajkrat bežati iz barak v kaverne, ker je kar naprej pokalo in ni bilo nikdar mirno in varno. Podnevi je pokalo večinoma samo iz pušk, ponoči pa so letele mine in zračni torpedi. Takrat se je bilo treba iz barak umakniti in to se je dogajalo skoraj vsako noč, tako da mirnega in varnega spanja ni bilo niti eno noč, kolikor časa smo bili na Špici.

Meseca junija sem dobil bronasto kolajno, ker sem bil ranjen in me niso poslali v bolnišnico.

Dne 8 julija sem šel s fronte prvič na dopust. Zjutraj smo morali še k zdravniku, da je nas pregledal, če smo zdravi, ker brez zdravniškega potrdila ni mogel nihče na dopust, čeravno ga je imel odobrenega. Šli smo peš, čez Sočo v Trento in Kranjsko Goro, tja smo prišli ob 7. zvečer. Torej smo hodili od 7. ure zjutraj do 7. ure zvečer. Samo pol ure smo bili prekasni, da se nismo takoj z vlakom odpeljali naprej. Torej smo morali v Kranjski Gori čakati do zjutraj.

Duša Zgonec

Palestinci na poti

Kako premagati nezaupanje

Že več let redno hodim v Palestino in Izrael, v Sveto deželo, da bo krajše. A naj se tisti, ki še vedno ne sprejmejo zgodovinskega dejstva, da je tam živel Jezus, imenovan Kristus (iz grščine Χριστός = z oljem maziljeni), ne vznemirjajo preveč, meni je »sveto« vse, kar mi pomaga razumevati sebe, da tako laže razumem druge. Tako sem v življenju spoznala veliko »svetih« ljudi, a verjetno nobeden od njih ni svetnik.

Z leti sem tudi tam spoznala precej ljudi. Zanimivo, prav lani poleti sem ugotovila, da srečam sredi Jeruzalema lahko več znancev, celo prijateljev, kot pa če se sprehajam sredi rodne Ljubljane.

Pred tistimi, ki tam živijo, imam ogromno prednost. Se mi pač na obrazu vidi, da nisem od tam. V skrajnem primeru imam pa tudi evropski potni list. Hočem reči, da se lahko prosto premikam z enega konca na drugega, ne da bi me motilo kaj drugega kot neštete kontrolne točke. Klub temu, da vedno potujem z lokalnimi prevozi, nimam težav.

Vsega skupaj sem preživela tam že več mesecev in izkušnje imam z obeh koncev. Prijatelji in znanci so od vsepovsod, pripadajo različnim Cerkvam ali pa so agnostiki. Mnogo je takih, ki se zadovoljijo s tem, da gredo h kakemu obredu in se ne sprašujejo, če je v skladu z njihovo (ne)vero. Eni so bolj angažirani, drugi manj. A vsi so na tak ali drugačen način žrtve razkola, ki uničuje mirno sobivanje med vsemi, ki tam živijo. Ne gre la za Žide in Palestince. Gre za izraelske državljane, ki so lahko Arabci, se pravi Palestinci, ki so lahko muslimani ali kristjani. Le-ti pa so lahko grški katoliki (se pravi melkiti), rimo-katoliki, grški pravoslavci, maroniti, nekaj manj kot dvajset krščanskih Cerkev je tam. Izraelski državljani so lahko tudi Židje iz Francije, Poljske, ZDA, Etiopije, Maroka, lahko so verni ali ne. Židje so lahko aškenaziji ali sefardi, ortodoksni ali liberalni. Lahko so tudi pred kratkim prišli iz Rusije ali Ukrajine, rekli, da so Židje, a prva stvar, ko so se naselili v Galileji, je bila ta, da so vprašali, kje je pravoslavna cerkev …

Na palestinskem ozemlju pa so seveda le Palestinci, saj izraelskim državljanom iz »varnostnih« razlogov izraelske oblasti ne dovolijo preko kontrolnih točk, tisti ogromni devetmetrski zid med njimi je pa tudi alpinistom težko preplezati, ne da bi jih videl kakšen izraelski ostrostrelec.

Ne morem si kaj, da ne bi omenila prijatelja židovskega rodu, zelo angažiranega proti izraelskemu apartheidu, ki redno hodi v Cisjordanijo, kljub temu, da tvega različne kazni, zapor, če ne še česa hujšega.

Vprašala sem ga: »Kako pa moreš na 'drugo stran'?«

»Ne skrbi, se že znajdemo!«

»Ampak zakaj to delaš?«

»Zato, ker preprosto ne prenesem misli, da bi bil zaprt za zidom.«

Naj povem, da ima ta prijatelj izraelski in francoski potni list in prosto potuje po svetu.

Tako sem lahko srečala ljudi, ki imajo bližnje sorodnike na drugi strani zidu, a jih ne morejo obiskati, ne smejo, niti za praznike niti za pogrebe, ne za poroke. Vsaka družina pozna to. A malo govorijo. Preveč boli. Kdo bi vedel, kaj bolj boli! To, da ne morejo pokramljati ob kavi? Da se ne morejo skupaj razveseliti? Da ne vejo, kako zares živijo na drugi strani? Ali to, da nihče nima pojma, kako še bo?

Vsakdo od njih ima svojo strategijo zaščite pred to atomizacijo družbe: nasilje (tega je razmeroma malo, čeprav nas obveščajo zlasti o tem!), iskanje možnosti za izselitev v tujino, vsak zase, prezir, vzvišenost, pač različne reakcije. A malo je tistih, ki iščejo zbliževanja z onimi na »drugi strani«. To je nerelana želja, neuresničljiva.

Cilj združenja Mladi Palestinci na poti, ki sem ga ustanovila, pa je prav v tem: da bi dala možnost mladim palestinskim kristjanom z obeh strani zidu, da se spoznajo; da preživijo skupaj nekaj dni na potovanju, kjer bodo imeli možnost srečati še druge mlade iz tujine; da bodo lahko na najbolj preprost način živeli mogoče dva tedna tako, kot pač živijo mladi po Evropi; navezali stike, če srečajo in spoznajo take, s katerimi bi lahko vzdrževali izmenjave; kjer bi popolnoma prosto lahko izbrali družbo, ne glede na kulturne, družbene ali ideološke vplive.

Lani sem šla torej v Sveto deželo, da bi srečala take mlade in jih pripravila na potovanje, pa tudi da jih pripravim na možnost, da do potovanja ne bi prišlo. Na moje veliko prijetno presenečenje so bili pripravljeni sodelovati, tudi če ne bi bilo dovolj denarja za uresničitev načrta. Močno sem le upala, da nam bo to uspelo, kako rada bi prisostvovala prizoru, ko bi se teh nekaj Palestincev srečalo … in potem… in potem spoznalo, kako imajo skupno zgodovino in da je mogoče tudi od njih odvisno, da gradijo skupno prihodnost, z vsemi tistimi, s katerimi delijo tisti konček sveta.

V Betlehemu sem nekaj dni spala pri prijateljici Veri. Na betlehemski univerzi predava anglofonsko žensko literaturo. Vdova je. Mož ji je umrl pred dobrima letoma. Po tistem, ko se je zdravstveno ves izmučen vrnil iz izraelskh zaporov. Dve hčerki od njenih petih otrok igrata violino. Izbrani sta bili v mladinski palestinski orkester, ki je vse poletje v Ramali vadil z nekim nemškim mladinskim orkestrom z namenom, da grejo nato skupaj na turnejo v bližnjevzhodne države. Tu ne bi govorila o konzularnih in drugih težavah.

Prvi koncert so izvedli v Jeruzalemu, na pomembnem palestinskem festivalu Jebuz, ki se odvija na odprtem v Grobnici kraljev. Kakšen ponos za Vero! A le kako naj sproščeno izraža svoj ponos, ko pa ga ni mogla deliti! S kom?! Dobro je vedela, da nihče iz številne družine ne bo mogel na koncert. Kako neki, saj niso imeli dovolilnice, da bi šli preko kontrolne točke do le petnajst kilometrov oddaljenega Jeruzalema. Vera je tiho in neizrazno trpela. Tega le v pogledu ni mogla skriti. Tega so se navadili vsi, ki imajo skupno usodo, vsak ima svojo težo in obliko trpljenja. Nikomur iz Cisjordanije ni prizanešeno. Kaj bi! Tudi veselje so se naučili prikrivati.

Ampak Vera bi tako rada šla na koncert in peljala s seboj še svojo najmlajšo hčerko, ki Jeruzalema skoraj ne pozna. Nobene možnosti tudi ni bilo, da bi polnoletna brata šla skozi kontrolno točko! Kar tako, le zato, ker njuni sestri igrata v nekem palestinskem orkestru! Pa kaj še! Vera bi sicer lahko šla skozi kontrolno točko, bila je ena redkih iz Betlehema, ki je imela prepustnico za nekaj tednov. Njena mladoletna hčerka pa ne bi mogla sama, le v spremstvu matere. A Vera ni imela vstopnic za koncert, hčerki jih nikakor nista mogli dobiti.

Telefonirala sem prijatelju Palestincu iz Jeruzalema, ki ima potovalno agencijo. Dobil nama je dve vstopnici in tako smo lahko šle vse tri! Seveda njima niso bile prizanešene nobene preiskave: pregled Verine izkaznice z vseh zornih kotov, prstni odtisi, prehod skozi ne vem koliko koridorjev in skozi ne vem kakšne žarke ... Z grozo sem opazovala tisto, kar je bilo meni prizanešeno. Samo zato, ker imam tisti rdeči potni list! Obe sta ubogljivo in pohlevno prenašali poniževanje med tem, ko je v meni vrelo. Poslušala sem, kako se je z druge strani blindiranega stekla nekaj zadiralo nad njima v hebrejščini. V Izraelu sta dva uradna jezika, hebrejščina in arabščina. Orwell je skoraj učenček pred tem, kar je zdaj tukajšnja resnica!!"

Komaj sem zdržala do avtobusa na »drugi strain.« Težko sem se zadržala, da nisem planila v jok, od samega besa, nemoči, bolečine, da to lahko dela človek drugemu človeku! Težko sem to skrivala pred hčerko. In ko me je Vera videla, je bila presenečena. Mogoče je bilo to najhujše! Presenečena je bila, da me lahko presune to, kar je bilo zanjo vsakdanje!

Moj Bog, kako je hčerka poskakovala po Jeruzalemu! Kot da bi se počutila svobodnejšo! Šle smo na pijačo, dovolj časa smo še imele do koncerta. Vera mi je napovedala, da bo prvi del koncerta le inštrumentalni, v drugem pa bodo pele tri odlične palestinske pevke. Nobene od njih nisem poznala.

Najprej Hačaturjan, nato pa pevke Dima, Rim in še ena Rim. Le napol sem verjela Veri, ko mi je o njih govorila z navdušenjem. Pa bi vendar le že morala vedeti, kako je skrivala svoja občutja ! Kako prav je imela ! Vsaka od pevk je imela svoj stil, a vse so imele v sebi nekaj nenavadno močnega, silovitega, prepričljivega ! Obe Rim sta zveneli bolj narodno, očitno je velik poudarek na besedilih, ki jih seveda nisem razumela. Popolnoma nekaj drugega pa je bila Dima, zato je bila tudi bolj presenetljiva. Dima je operna pevka z izrazito izučenim glasom, pozneje sem izvedela, da se je šolala na konservatoruju v Toulousu in da je lani končala pariškega, oba z nagrado. Sedaj pa je samostojna umetnica.

Po koncertu se nam je mudilo nazaj v Betlehem, saj zvečer ni več javnega prevoza. A izkazalo se je, da je bil organiziran prevoz za nekaj članov orkestra do Betlehema, a ne po 23. uri. Tako nam je ostalo še nekaj časa, da smo šli na kozarec. Naneslo je, da smo se do restavracije peljale v avtu Verine prijateljice, z nami pa je bila tudi Dima. Med sabo so se pogovarjale v arabščini, tu pa tam v angleščini, da sem lahko tudi sama sodelovala. In ne vem več, kako je prišlo do prve besede v francoščini, ki tam ni bil moj pogovorni jezik. V trenutku pa je Dimo zanimalo, od kod prihajam, a že smo bile pred restavracijo Border line, ime je dovolj zgovorno!

Spet je naneslo, da sva z Dimo sedeli druga poleg druge. Vprašala me je, kaj delam v Jeruzalemu, kot da bi bila jaz zvezda večera ! Ko sem ji na kratko odogovorila, je z navdušenjem vzkliknila: »Kako plemenit načrt! Če želite, lahko organiziramo dobrodelni koncert v prid projektu!«

Počutila sem se, kot da bi mi z neba padlo čudovito darilo, ne da bi prav vedela, kaj naj z njim ! Nikakor ga nisem mogla odkloniti, saj je Dima mlada nadarjena pevka, ki bi jo z veseljem rada predstavila svojemu okolju. Povrhu pa še v korist projekta! A kako! Kako naj vendar organiziram koncert v Ženevi, ko pa o takih zadevah nisem imela pojma!

Nekaj dni za tem, ko sem se sama že vrnila z enomesečnega bivanja, mi je pisala in ponovila predlog. Kako naj bi ga odklonila! In kako naj bi ga sprejela!

Zahvaliti se moram ženevski župniji Saint Gervais, ki je brezplačno posodila svetišče s čudovito akustiko in z odličnimi orglami ter organistu Jean-Louisu Sironu.

Nekaj dni po moji vrnitvi je umrl eden največjih sodobnih palestinskih pesnikov. Palestinec, ja, a preprosto pesnik brez meja, Mahmud Darviš. Tako smo posvetili polovico večera njemu, polovico pa Dimini umetnosti.

Dima Bawab je v Ženevi še neznana pevka. Publika je prišla bolj zato, ker je bil večer posvečen Palestini in projektu. Nihče si ni predstavljal, da bo doživel tako izvrsten koncert. Redki so tudi poznali silovito moč Darviševih pesmi. Večer je bil veliko umetniško doživetje, do katerega je lahko prišlo le, ker so se združile in uskladile dobra volja, radodarnost in prepričanje, da se ovire da preprečiti s sodelovanjem in spoštovanjem naših skupnih različnosti. Dima nam je z Bližnjega vzhoda prinesla to, kar bogati njeno umetnost, evropsko klasično glasbo. Pela je Pergolesija, Mozarta in Bacha. Jaz pa sem brala v odličnem francoskem prevodu (Elias Sambar) palestinsko poezijo Mahmuda Darwiša.

Tomaž Budkovič: S TURUDIJEVIM BATALJONOM NA SOŠKEM BOJIŠČU

Mohorjeva založba Celovec, Celovec 2009; 184 strani

V zadnjih dvajsetih letih so prej razmeroma skromno literaturo o prvi svetovni vojni obogatila številna nova dela. Poleg mnogih spominskih zapisov udeležencev bojev zlasti na soški fronti smo dobili tudi vrsto monografij o dogajanju v neposrednem zaledju ter na posameznih odsekih bojišča, kot sta Doberdob in Škabrijel. Največ jih je objavila celovška Mohorjeva. Avtorja sicer poznamo že po knjigah *Bohinj 1914–1918, med fronto in zaledjem in Vzpon Bohinja pred zatonom Avstro-Ogrske.*

Ta v marsičem posebna knjiga je nastala po naključju. V arhivu Gorenjskega muzeja v Kranju se je namreč ob pregledovanju vsebine dveh nabito polnih pletenih kovčkov, v katerih naj bi bila zapuščina zdravnika dr. Volbanka iz Kranjske Gore, presenetljivo izkazalo, da je te bilo le za eno škatlo, kar pet škatel pa je vsebovalo korespondenco družine Bregar, ki se je malo pred vojno iz Kranjske Gore preselila v Ljubljano. V škatlah je bilo 1136 pisem, 1330 dopisnic in 162 razglednic, ki so si jih pripadniki družine – starši in trije sinovi v avstro-ogrskih uniformah –, poslali med prvo svetovno vojno. Zraven so bile še službene beležnice bratov Stanka in Vladka, nižjih častnikov z mnogimi zanimivimi podatki.

Muzejski sodelavec Lojze Zavrl je celotno leta 1981 pridobljeno gradivo potrpežljivo pregledal, razvrstil in prepisal ter za vsako pismo napisal povzetek, zgodovinar Tomaž Budkovič pa ga je – najprej zgodbo najstarejšega od bratov, Vladimirja –, sestavil v berljivo celoto (natisnjeno v poševnem tisku). Dodal je tudi velik del slikovnega gradiva in potrebna stvarna pojasnila (v pokončnem tisku) o bojni poti 2. bataljona 22. cesarskokraljevega pešpolka, povzeta po njegovi ciklostirani zgodovini spod peresa Gustava von Hubka.

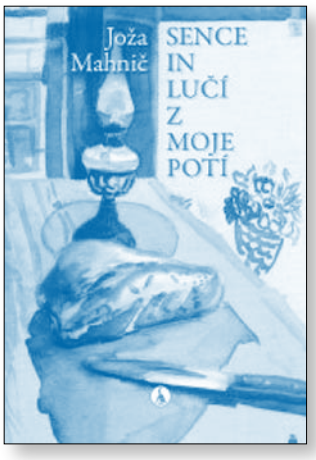
Komaj dvaindvajsetletni poročnik Vladko Bregar je bil po ognjenem krstu v Srbiji ob italijanskem napadu premeščen na soško bojišče, od koder je zelo pogosto in izčrpno pisal domov. Drugače kot v večjem delu spominskih in dokumentarnih zapisov z bojišč, ki govorijo zlasti o krvavih bojih in trpljenju vojaštva, je tukaj v ospredju vsakdanje življenje avstro-ogrskih enot med zatišji v zaklonih in kavernah, pa tudi v zaledju, kamor so iz rovov nasproti sovražnim položajem v enakomernih presledkih odhajali na »retablirunge« – nekajdnevni počitek in nabiranje moči. Vladovi opisi so jezikovno presenetljivo pravilni, izjemno natančni, ponekod morda že malce dolgočasni, kadar se na odseku fronte med Gorico in Avčami, kjer se je v letih 1915 in 1916 nahajal njegov bataljon, po več dni ni zgodilo nič omembe vrednega.

Objavljena pisma najbrž predvsem zato ne sledijo časovnemu zaporedju opisanih dogodkov, temveč so v celoti ali v odlomkih nanizana po tematskem skupnem imenovalcu, na primer o življenju podnevi in ponoči, o utrjevalnih delih in higieni, o hrani in pošti, o slugi Dalmatincu Iliju Kutlači, o veseljačenju častnikov, nadležnem mrčesu, dežju in vročini, o pomoči civilistom itn. Ta nekoliko tvegana urednikova odločitev se je pokazala za posrečeno, saj ima bralec tako pred seboj vedno znova enake ali zelo podobne situacije v različnih obdobjih, kar omogoča zanimive primerjave.

Vojna skoraj brez vonja po smodniku pa le ni mogla trajati neskončno. Vladko, ki je bil že kmalu po prihodu na soško bojišče ranjen in nato na zdravljenju doma, se je le redkokdaj pritoževal nad tegobami vojaškega življenja. Poročal je, kako se je naučil jahati in igrati šah, še februarja 1916 pa se je na primer pohvalil: »Tako elegantno imamo urejeno menažo že skoraj kakor v miru: prte, servijete, dosti krožnikov, jedilnega orodja in tako dalje.« Junija pa je med drugim pisal: »Čim dalj traja vojna, toliko več udobnosti si privoščimo in tem bolj postaja vojno življenje podobno življenju v miru, da kmalu ne bo več razlike ...«

Toda to zatišje je bilo varljivo. Italijani kljub hudim izgubam in le skromnim osvojitvam niso razmišljali o miru. Avstrijsko poveljstvo je nekoliko podcenjevalo njihovo zagrizenost, tako da je smel Vladko februarja in aprila 1916 kar dvakrat na kratek dopust. Upanje, da se bodo poleti doma sestali vsi trije bratje, pa se mu ni izpolnilo. Najprej je 3. avgusta družino pretresla vest o smrti najmlajšega Milana, tri dni za tem pa se je začela usodna 6. soška bitka. Ker je bil Vladko v tistih dneh znova na dopustu, se je izognil usodi legendarnega Turudijevega bataljina, ki so ga Italijani razbili v bojih na Sabotinu. Večina pripadnikov njegove čete je padla ali bila zajeta, zato se je pridružil enoti, ki je ščitila umik iz Gorice. Petnajstega septembra ga je v Rožni dolini zadel drobec granate in v dveh urah je izkrvavel. O grobu v bližini Šempasa ni več sledu, ostal pa je trajnejši spomenik, sestavljen iz več sto z datumi in zaporednimi številkami natančno označenih pisem.

Iztok Ilich

Mahničevo urejevanje zbranega dela Otona Župančiča in monografija sta poglavje zase, v Zapisih najdemo troje del o njem. V nadrobnost je svež pri Francozih, osvetlil je Mencingerjev prehod k realizmu, literarna povezava s Cukrarno je širša, kot smo vajeni. Prikazal je manj znanega Izidorja Cankarja, spregovoril o novejših kulturnopolitičnih stikih s Hrvati. O Antona Ocvirka je predstavil v predvojnem in povojnem času. Študijsko zaokroženo je podal Lina Legišo.

Knjiga *Sence in luči z moje poti* odraža Mahničevo življenje in dejanje v strnjeni podobi. Knjigo dopolnjujejo fotografije, pa nekaj reprodukcij slik – Jože Mahnič je ljubiteljsko slikal! –, žal v črno-belem tisku. Ta noviteta je eno tistih del, ki pritegne in ohranja svež spomin.

Igor Gedrih

Jože Mahnič: SENCE IN LUČI Z MOJE POTI

Slovenska matica, Ljubljana, 2009

Žal ni dočakal svoje knjige. Kdor se je seznanil z njim, je spoznal literarnega zgodovinarja, izjemnega pedagoga in širokega kulturnega ustvarjalca. Vse življenje je ostal skromen, humanist v najboljšem smislu osebnega in literarnozgodovinskega delovanja in predano zvest umetnostnemu raziskovanju na področju književnosti. Njegov odnos do človeka, narave, življenja sploh je bil karizmatično pristen.

Knjiga je pravzaprav dvodelne vsebine. V prvem delu sledimo Spominom, drugi del pa ima Zapise. Čeprav lahko zadnja leta beremo spomine mnogih avtorjev, pa so Mahničevi značilni po osredotočenosti na bistveno in po živem, privlačnem nizanju dogodkov in oseb. Rekli bi, da se da v desetih postajah življenja povedati še več, toda avtorjeva skromnost seva tudi v tem, da je jedrnat in nikoli ni dolgovezen. Jože Mahnič se je nazorsko oblikoval ob Dejanju v družbi Jožeta Udoviča, Vilka Novaka, Boga Grafenauerja pa še drugih; na Mahničev nazor in pogled na svet je gotovo vplival Edvard Kocbek. V Spominih dr. Mahnič sledi svojemu rodu, otroštvu in mladosti v Bohinju, govori o študijski usmeritvi in preizkušnjah razne vrste. Gimnazijske izkušnje so ga naredile za profesorja razumevanja, zglednega razlagalca, ki je znal priljubiti literaturo, jezik in navezanost na narodno bit. Brez prenapetosti je izražal zavzetost za Slovence na tržaško-goriškem in na koroškem področju. Seveda pa je bil povezan z mnogimi pišočimi, omenimo vsaj Antona Trstenjaka, Antona Vodnika, Antona Slodnjaka, Borisa Pahorja. Strnjeno je očrtal svojo uredniško, organizacijsko in muzealsko delo. Pri znanstvenih raziskavah in objavah nam je najbolj v spominu razvejano delo pri obravnavi o Otonu Župančiču, saj nihče pred njim ni zaokrožil tega študija v strnjeno celoto, ko je ob znanem prišlo na površje mnogo nepoznanega. Seveda pa so tu še druge raziskave in objave. Spomine je zaključil z družinskim krogom.

V Zapisih najdemo osem študij in razprav, seveda je sicer mnogo več teh del, kot jih je skromno odbral avtor. Tudi v tem je težil k aktualnosti in problemski svežini.

France Pibernik: JANEZ GRADIŠNIK 1917 - 2009 Dokumentarna monografija.

Celjska Mohorjeva družba, 2009

Starejša generacija Janeza Gradišnika dobro pozna kot prevajalca, pisatelja, jezikoslovca, urednika, dobitnika mnogih nagrad in domačih ter tujih priznanj. Ta dokumentarna monografija je oddolžitev zaslužnemu kulturniku, čigar delo je dalo trajen pečat ne le tedanjemu času, ampak marsikaj aktualizira tudi danes. Gradivo je zbral in uredil France Pibernik, ki ima že izkušnje z drugimi književniki. Nekoliko mlajša generacija pozna Janeza Gradišnika predvsem kot vrhunskega prevajalca in jezikoslovca, manj pa kot urednika.

Monografija se prične s Koroško, z rojstnim Stražiščem nad Mežiško dolino, nadaljuje z novim domom v Slovenjem Gradcu, šolanju v Mariboru (mimo Gradišnikovih želja). France Pibernik je nanizal vse bistveno o rodbini, šolanju, prepustil pa tudi besedo Gradišnikovih spominov. Premik na ljubljansko univerzo (pedagogika) je oznanjal Gradišnikovo navzočnost v akademskem društvu Danica, kjer se je pridružil Edvardu Kocbeku z drugimi mladimi somišljeniki, npr. Jožetom Udovičem, Emilijanom Cevcem, Vitkom Muskom idr. Ob krizi revije Dom

in svet je vzniknilo Dejanje (1938), Janez Gradišnik pa je poskrbel za prevode in za knjižna poročila. Akademsko društvo Zarja je organiziralo kulturno socialen teden v Bohinju (1939), med nastopajočimi so bili F. S. Finžgar, E. Kocbek, B. Grafenauer, F. Vodnik, S. Gogala. V vojnem času je Janez Gradišnik padel v ujetništvo, s sodrugi je skrbel za rokopisni list Žica. Po izpustitvi se je v Zagrebu izogibal hrvaški domobranski vojski, ni vedel, kaj se dogaja na Slovenskem. Po vojni je Edvard Kocbek povabil Janeza Gradišnika za osebnega tajnika na tedanjem ministrstvu za Slovenijo v Beogradu; leta 1946 so to ministrstvo ukinili in Janez Gradišnik je prišel v Ljubljano.

Pričelo se je izjemno bogato, poznavalsko premišljeno prevajalsko obdobje, ki je trajalo do poznih let. Pravzaprav je vsaka prevedena noviteta naletela na izreden odmev, naj je šlo za Vercorsa, Hemingwaya, Wilderja, Malrauxa, Musila, Kafko, Hesseja ali koga drugega; posebno (zahtevno) mesto gre za Joyceovemu *Uliksesu*, tudi s poznejšim »dodatkom«. Začetki z novo revijo Prostor in čas so s celokupno skrbjo urednika Janeza Gradišnika obetavno in tvorno odpirali intelektualni in umetniški prostor. Uspelo mu je pritegniti nazorsko različne avtorje v skupnem prizadevanju za kritično in aktualno odzivanje na čas in problematiko. Med sodelujočimi so bili Vladimir Kavčič, Boris Pahor, Alojz Rebula, Andrej Capuder, Anton Slodnjak, Ervin Fritz, Rapa Šuklje, Kajetan Gantar, Pavle Zidar in mnogi drugi. Najsi so po šestih letih skušali rešiti revijo, je politični pritisk opravil svoje.

Ves čas pa je Janeza Gradišnika spremljala posebna skrb za materinščino. Čeprav ni študiral slavistike, se je slovenščini posvečal do te mere, da je postal viden jezikoslovec, praktik. Ta skrb za jezik se ne odraža le pri prevodih, ampak tudi v jezikovnih rubrikah v dnevnem tisku in mnogih knjigah za slovenščino v javni rabi – kar danes pogrešamo. V poznih letih so prišla priznanja za Gradišnikovo razvejano dejavnost.

Očrt življenjske poti in širokega ustvarjanja Janeza Gradišnika obudi spomin na literata, prevajalca, jezikoslovca, monografija pa postreže še z mnogimi drugimi ugotovitvami, miselnimi in problemskimi vozlišči, ki so spremljali aktivnega in kritičnega opazovalca našega časa.

Posebnosti monografije o Janezu Gradišniku je več. Predvsem je France Pibernik poskrbel za zgoščen, jedrnat prikaz njegove življenjske poti in dejavnosti. Omejil se je na bistveno in ni želel seči v potankosti, kot jih pogosto najdemo v monografijah – tudi brez potrebe. Za tako strnjen prikaz mu gre priznanje. Morebiti bo kdo od sodobnikov pogrešal kak drobec ali mestoma še kako osvetlitev, vendar prav nič ni izpuščeno takšnega, kar bi prizadelo celovitost monografije. Druga posebnost: urednik je vključil odlomke iz zapisov, kar le še dopolnjuje razumevanje Gradišnikovih pogledov in odzivov na življenje in delo. In tretje: obilo odbranih družinskih fotografij ima svojsko dokumentarno vrednost. Sledi še Časovna razpredelnica in Popis izbranih del, kar je pripravil Martin Grum. Monografija velikega formata je tudi knjižni dogodek; oprema in razporeditev Jurija Jančiča sooblikuje celotno knjigo, je vzorna in se dviga med najlepše knjižne natise.

Igor Gedrih

Lev Detela: GRŠKE PESMI

Mohorjeva družba Celovec, 2009

Grške pesmi so ubesedeni odsevi poletnih dni, preživetih v Grčiji, sklepni akordi zbirke pa so jesenski odmevi na darove poletja, zapisani v Avstriji. V panoramo Detelove lirike prinašajo sveže slike in tone, napisane so navdihnjeno in hkrati s premislekom. Janja Žitnik Serafin je v pregledni spremni besedi strnjeno razgrnila avtorjevo življenje in literarno ustvarjanje ter opredelila mesto novih pesmi v raznoliki celoti Detelovega opusa. Naslovi pesmi so zapisani tudi z grškimi sopomenkami, dodana pojasnila pa skicirajo mite kot korenine, iz katerih rastejo verzi. Ritem pesnjenja je sproščen; rime so redke, ločila zapisana le izjemoma; vendar so pesnikove misli jasne, izraz pa zgoščen in le občasno razlit v strasti. Detelovo potovanje skozi grško pokrajino je hkrati srečevanje z zgodovino, literaturo in mitologijo, na grških tleh se srečujeta plemenita tradicija antike in potrošništvo sodobnosti.

Zbirko *Grške pesmi* sestavlja 5 ciklov: Prihod, Spomin, Otok, Ljubezen ter Donava in Sava. V uvodni pesmi raste: *»oljka tik za obalo / z uporno senco / pod nesramno modrim nebom«*, knjigo preveva *»čudni čas napolnjen s poredno pastirsko melodijo«*. Skozi stihe se prepletajo sočutje, spominjanje, samospraševanje, veselje, užitek in otožnost. Čreda koz zbuja sočutje, osel pa privabi na plan spomine na Jorgeja Luisa Borgesa. V ozadju ves čas buči morje: *»razburkano utripa / kot moje srce«*. Sodobni Odisej zaman išče Domovino, razpet med domom in potovanjem. Pesnik, v pesmi Norec, pritrjuje staremu Grku, ko pravi: *»Ne jezi se nase / nisi kriv za to vlado in za visoko politiko / ki ti je uničila življenje.«* Marsikje na rajskih otokih prevladuje samota; stare vasi so zapuščene. Pesnik se v deželi oljk v mislih in besedah srečuje s filozofi (kot je Sokrat), z bogovi (Zevs, Hera, Afrodita) in s svetovnimi književniki (kot sta Borges in Vergil) ter ob njih dobiva navdih za pisanje. Razpon čustvenih, miselnih in izraznih odtenkov v zbirki je širok. Tu so pesmi uživanja, kot sta Gostoljubnost in Praznik, so pesmi o večnih rečeh, npr. Nihče in nič, Sokratov zagovor, in so pesmi o pesnjenju, kakršna je Delfin:

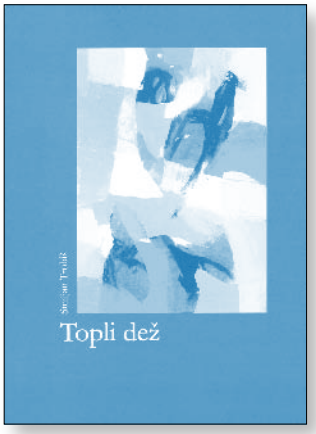
»Na njegovem hrbtu / igra nesmrtni Vergil / na piščali / izgubljene melodije«.

V jedru zbirke je ciklus *Otok*; na njegovi obali je pravljična *»lepotica vstala iz morja«*. Uživanje minljivih radosti včasih preglasi večnost: *»Naše življenje je le kratka senca / pred veliko večnostjo niča,«* piše. Pesnik se spominja zgodovine, nekatere pesniške zgodbe pa so polne groteskosti in absurda, na primer Sanje in Maček. Občasno se pojavljajo bogovi, a zakrinkani: *»bog se je skril pod labodjo perut / in čara vojno in mir«, »svet je neusmiljena skrivnost«*. Življenje je kot Pozno popoldne, v katerem počasi polzi čas skozi peščeno uro. *»To noč boš začutil strašno lepoto tišine / tišino bistva,«* je zapisal pesnik.

Najbolj vzneseni del zbirke je cikel *Ljubezen*, ki izžareva preprostost duše. Ljubezen je kot razcvet; ljubkost; čarovnija. Ob sončnem vzhodu *»morje šumi v odsvitu neba«*, v Poletni noči *»morje diši po sreči in bližini boginje«*. V Usodi se zgodba sedanje ljubezni razkriva kot ponovitev davne, mitične zgodbe izpred tisočih let. Zaključni ciklus, Donava in Sava, pa prinaša jesensko razpoloženje Srednje Evrope. Čez spomine na srečo poletja šumi dež in jih spreminja v izgubljene sanje. Grške pesmi končujejo Argonavti, ki so nekoč pluli z *»božansko ladjo od Donave do Save«*; zdaj so pripotovali do doma, zato *»naj ladja v miru počiva«*.

Grške pesmi Leva Detele so pesmi ljubezni in žalosti, trenutkov in večnosti, sreče in slutenj bližajočega se konca. To so pesmi zrelega ustvarjalca, ki kot večni mornar plove čez neskončno morje k nedosegljivim sanjanim obalam neznanega otoka sreče, z neumrljivim upanjem, da potovanje ni bilo zaman.

Jaka Košir

Smiljan Trobiš : TOPLI DEŽ

Udarni list, Novo mesto, 2010

Zbirko je z ilustracijami obogatil slikar Jože Kumer, pospremljata pa jo dve spremni besedi; prvo je napisala pesnica Marjanca Kočevar, ki je sodelovala pri nastajanju knjige tudi z lektoriranjem in izbiranjem pesmi, in drugo dr. Stanislav Matičič.

V zbirki je prek trideset pesmi, ki so napisane v prostih verzih in ritmih. Pesmi brez posebej poudarjenih naslovov so vsebinsko zaokroženi lirični utrinki, ki se spletajo in prepletajo v enovito zgodbo. Zanje je značilna zračnost mišljenja, preprostost izražanja ter natančnost ubesedovanja občutij. Smiljan Trobiš upesnjuje svoj notranji svet, v katerem – rahlo kot oblaki neba ali metulji zemlje –, odsevajo zaznave zunanjega sveta. Naslov zbirke *Topli dež* nakazuje na rosenje besed, ki padajo z onstranskih višin v pesnikovo dušo, kjer poganjajo k soncu nove sanjske rože pesmi.

Trobišev svet je dežela umirjenosti, zbranosti in poglobljenosti. Pesnik sporoča dobre misli z vsakdanjimi besedami, in ker noče razsipati z njimi, so pesmi večinoma kratke, strnjene in jasne. Nekatere ključne besede v knjigi, kot žarišča trepetavih stihov, so: Bog, nebo, oblaki, metulj, ptica, duša, človek, angel, duh, žarki, veter, misel in trenutek. Pesmi vseskozi raziskujejo nevidne plasti človekove občutljive notranjosti in so izraz tihega pogovarjanja z Najvišjim. Na svoji vsakodnevni nevidni notranji poti proti Nebu se pesnik v notranjem dvogovoru posveča iskanju odgovorov na življenjska vprašanja, ki mu jih zastavlja Nebo. Pri tem poskuša najti in vzdrževati notranji mir, priti v stik z Najvišjim, biti v Njem in z Njim, ter skozi pesmi podarjati lepoto spoznanj in notranjih zrenj soljudem.

Smiljan Trobiš odprtega duha opazuje čudeže stvarstva in z njimi naseljuje svoje notranje pokrajine. »Metulj se ustavi na cvetu,/ da bi poljubil sonce …«, kot se tudi pesnik ustavlja na cvetu svoje duše, da bi se dotaknil sonca v svoji notranjosti. Sprehaja se med travami in občuduje cvetje. Sledi vijuganju ptic, ki letijo proti usojenemu cilju. Pesnik pozorno spoznava preproste resnice življenja. Bitja sveta so dragocena. Zorenje vodi človeka skozi trnje in bodičevje svetá, a ko sad duše dozori, vsaka bolečina izgubi vse moči. Spreminjajoči se pojavi v naravi, kot so oblaki, se morda niti ne zavedajo svojega obstajanja in odhajanja v daljave. Vsakršno obupovanje je odveč, saj niti tema ni nikoli tako črna, da bi se človek ne mogel zazreti v Nebo. Tihi stihi, ki se porajajo v srcu, so kot tolažilni Topli dež, ki se mora zliti z višin in v nežnem pršenju izpovedati svojo pesem. Duša kot metulj poleta proti ognjišču miru, ki ga predstavlja dom.

Ljudje so kot kristali: »Kristali delajo mavrice./ Blestijo v dan,/ s čisto dušo molijo -/ se topijo/ v svetlobi,/ ki jih je dala.« Človeški duh je kot vodna para, ki se dviguje z Zemlje na poti k zvezdam. Človekovo sámospraševanje razodeva, da so veliki hribi vprašanj majhni kot Zemlja v prostranstvih vesolja, če jih človek zna zreti s primerne oddaljenosti. Človek nosi v sebi načrte, ki ga presegajo; ko se jim preda, se njegova strma pot spremeni v spev. Dobra misel je čolniček, ki drži človeka na gladini oceana. Padec pod križem je lahko blagoslovljeni počitek. Na poti življenja se vrstijo vzponi in padci, kar pripelje človeka do spoznanja o lastnih zmožnostih. Duša išče ravnotežje, in na koncu se vse poti stekajo v eno. Človek prosi Najvišjega za tihi mir in v trenutkih dvomov ga tolaži beseda. Angeli s svojim sočutjem pomirjajo razbolele duše. Pesnik iz svoje obljudene samote pošilja prijateljem v daljave dobre misli.

Slehernik hrepeni po miru in sledi svojemu hrepenenju. Trenutki odtekajo kot biseri. Sreča je doma le v Bogu, v težko dosegljivem, vseobsegajočem Belem krogu. Med zorečim življenjem duša pada v sladke globine, na dnu katerih je ljubezen, ki jo spremljata še veselje in sreča. Človek leti skozi čase v brezdanjost brezčasja, da bi se našel in se samouresničil. Razumevanje čudeža na Zemlji se dogaja v tišini; notranje bogastvo je neprecenljivo. Spoznanje na poti vrnitve k Izvoru odpira oči duše, ali kot to izrazi pesnik: »In v vsem prepoznavam/ Njega, ki je vse.« Življenje je vračanje na izhodišče, odhajanje domov, zaključevanje kroga. Nazadnje so ljudje dobri in barve umirjene. Ko človek najde svojo pravo mero, lahko vesoljni tokovi skozenj stečejo po svoje in duša se preda skrivnostnim silam zvezd, ki na Zemljo lijejo svetlobo Neminljivega.

Pesnik Smiljan Trobiš s prgiščem izbranih besed pove veliko drobnih modrosti. Skozi upodabljanje motivov iz Narave upodablja tudi notranjo lepoto človekove duše. Besede, preproste kot življenje sámo, pripovedujejo nežne stihe kot topli dež.

Jaka Košir

Nadine Gordimer: POBRAN

Prevedel Jože Stabej. Celjska Mohorjeva družba, 2010

Sedeminosemdesetletna južnoafriška Nobelova nagrajenka za literaturo leta 1991 Nadine Gordimer je svojim številnim romanom, med katerimi so najpomembnejši *Burgerjeva hči*, *Posestnik* in *Zgodba mojega sina* v zadnjem času dodala roman *Pobran*. Njeno pisanje v slovenščini odslikujejo še *Zbrane novele* iz zbirke Nobelovci, v katerih se, podobno kot v ostalih delih, ukvarja z občutljivo temo etičnih in psiholoških napetosti med različnimi afriškimi rasami.

Takšna predispozicija je značilna tudi za roman *Pobran*. V njem se belka, ki izhaja iz premožne katoliške družine v Cape Townu, zaljubi v ilegalnega muslimanskega priseljenca in se po njegovem izgonu iz Južnoafriške republike odloči odpotovati z njim v njegovo arabsko domovino. Če jo naj lahko musliman pripelje domov, se morata seveda najprej poročiti. Pred bralcem se potem razpre še ena od brezštevilnih zgodb ljubezenskega odnosa. Ženska, nemuslimanka, vstopi v dragoceno in skrbno varovano islamsko celico, družino, ki jo trdno varujejo zdavnaj predpisana pravila in kjer je tudi njeno mesto vnaprej določeno. In glede na njeno dosedanje življenje močno zoženo. Pri tem je edina možnost vsaj formalne vključitve v novo družino ta, da pravila, potem ko jih postopoma spoznava, brezpogojno upošteva, ne glede na to ali se z njimi strinja ali ne, saj je to edina preživetvena logika.

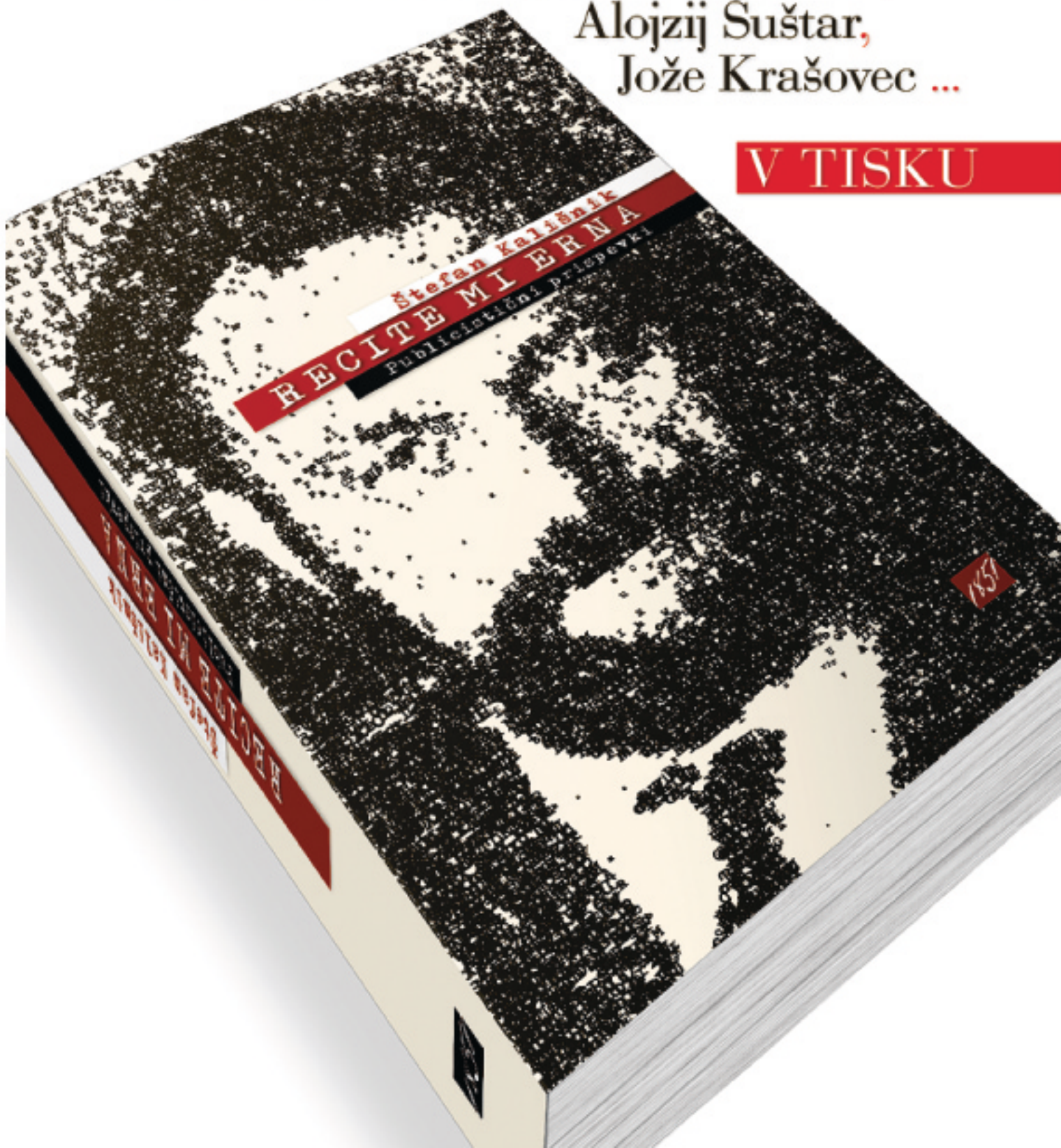
Nadine Gordimer tematizira trk dveh različnih religij na sublimen, pretanjen in nekoliko zadržan način. Ne razgrinja globljih psiholoških in čustvenih motivov protagonistkinih življenjskih odločitev ter prav tako ne posega pretirano v njene odzive na specifičen način življenja, ki ji ga po prihodu v neznatno arabsko vasico na robu puščave namenijo drugi. Vzorci posameznikovega delovanja so vključno z njegovim samoohranitvenim nagonom vsaj do neke mere pospravljeni v človeško naravo samo, podobno kot so pravila islamske družbe zapečatena v njihovi tisočštiristoletni kulturi, v kateri se skoraj ne spreminjajo. Pa vendar roman v skladu z avtoričino prepoznavno pisateljsko poetiko prinaša tankočutne poskuse pletenja brvi med različnima kulturama, kar pooseblja prav belka. V okolju, kjer časovni okvir določa mujezinov glas, kjer ženska počne to, kar ji naroča moški, ta pa vselej sledi željam družine in ne željam nje, kjer na obrazih soprogovih domačih, predvsem njegove matere, matrone družine, bere mešane izraze ranjenih čustev in trmastega vztrajanja, ki mu je vzrok le ona in kjer »kakor vsi turisti nikoli ne ve, kaj resnično vidi pred seboj«, kjer je prag med opravljanjem in žalitvijo zabrisan, se je, na ozadju neporavnanih računov lastne družine, odločila ostati. Potem pa je mož končno dobil dolgo iskani vstopni ameriški vizum in odpotoval, s čimer je v avtoričini drži znova izgubil ime, ki mu ga je dodelila šele po pristanku letala v njegovi deželi, katere identitete Gordimerjeva prav tako nikoli ne razkrije, tako da ima bralec na voljo le nekaj indicev zanjo; kuskus z dušeno zelenjavo kot ena od dveh najbolj tradicionalnih jedi države na skrajnem severozahodu Afrike, kajenje kifa, uporaba francoščine in še nekaj detajlov napeljujejo na Maroko kot eno izmed možnosti.

Roman je lirski prikaz trka dveh kultur, ki se konča s protagonistkinim – psihološko delno argumentiranim, a še vedno presenetljivim –, saltom mortale in ki bi se v kulturi z nemalokrat bizarnimi in nehumanimi odločitvami v imenu edinega boga kot priročnega izgovora za vse, zanjo lahko končal tudi drugače. Predvsem pa roman pokaže, kako položaj belke kot tujke v hiši postopoma povzroči tujost tudi med njo in možem. Kot svarilo, da mešanje različnih kultur nujno pobira davek, in kot opomba, da ima poudarjana vloga družine v islamu tudi svojo negativno plat.

Jasna Vombek

Erna Meško,
Josip Vidmar, Jože Mencinger,
Sergij Pahor, Ivan Svetlik, Franc Cerar,
Janko Pleterski, Ljubo Sirc,
Stane Suhadolnik, Metka Klevišar,
Alojzij Šuštar,
Jože Krašovec ...

V TISKU

vadeMecum
na kiafko
Klemen Jelinčič Boeta
UVOD V
JUDOVSTVO
UVOD V JUDOVSTVO Klemen Jelinčič Boeta
UVOD V JUDOVSTVO Klemen Jelinčič Boeta
UVOD V JUDOVSTVO Klemen Jelinčič Boeta

V TISKU